OSMAN FURKAN AYDIN

İSTANBUL'DA YOKSULLUK DENEYİMLERİ VE YOKSULLUKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ

SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI / SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

İSTANBUL, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

İSTANBUL'DA YOKSULLUK DENEYİMLERİ VE YOKSULLUKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

OSMAN FURKAN AYDIN

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI

İSTANBUL'DA YOKSULLUK DENEYİMLERİ VE YOKSULLUKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ

- Yavuztürk Mahallesi Örneği -

Yüksek Lisans Tezi

OSMAN FURKAN AYDIN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Melih ÇOBAN

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

SOSYOLOJİ Anabilim Dalı SOSYOLOJİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi OSMAN FURKAN AYDIN'nın İSTANBUL'DA YOKSULLUK DENEYİMLERİ VE YOKSULLUKLA BAŞ ETME STRATEJİLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 14.09.2018 tarih ve 2018-26/24 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 01/10/2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi MELİH ÇOBAN	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ÖMER SAY	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MUSA TAŞDELEN	

ÖZET

Bu araştırma, literatürde kent yoksulları diye isimlendirilen ekonomik açıdan dezavantajlı kentli grupların refahın kapitalist dağılımı ile baş etme yöntemlerini, başvurdukları mekanizmaları, bu amaç doğrultusunda kurulan muhtemel enformel ekonomiyi ve dayanışma ağlarını irdelemek; yani dezavantajlılığın ve yoksulluğun insanların gündelik ekonomik ve sosyal pratiklerini nasıl etkilediğini tasvir etmek, bu pratiklerin kişilerin benliklerini ve gelecek tahayyüllerini nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmak ve bu çalışmaya konu olan mahalledeki özgül mekanizmaların Türkiye'nin refah rejimine dair ne tür ipuçları taşıdığını analiz etmek amacını taşımaktadır. Araştırmanın örneklemini oluşturan kişiler ekonomik açıdan alt sınıfa dahil olup Üsküdar'a bağlı fakat Üsküdar – Ümraniye – Beykoz üçgeninde yer alan ve oldukça merkezi bir mahalle sayılabilecek Yavuztürk mahallesi'nde yaşayan Türkiye vatandaşlarıdır.

Anahtar Kelimeler: kent yoksulluğu, neoliberalizm, enformel ekonomi, sosyal yardım, bireysel tecrit

ABSTRACT

This study aims to examine the economically disadvantagous urban groups called the urban poor and their methods of dealing with capitalist distribution of welfare, mechanisms they employ, and the possible informal solidarity networks they adapt. This means, the study will first describe how poverty shapes people's daily social and economic practices, second try to understand how these practices shape people's self-reflections, and third analyze the spesific mechanisms in the Yavuztürk Neighborhood in the context of Turkey's welfare distriubtion. The sample of the study consists of poor Turkish people living in Yavuztürk Neighborhood that is a part of Üsküdar District, but located in the triangle of Beykoz, Ümraniye and Üsküdar Districts.

Keywords: urban poverty, neoliberalism, informal economy, social relief and aid, individual isolation

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi sürecinde ve lisans ve yüksek lisans eğitim hayatım boyunca kendisinden değerli bilgiler edindiğim sevgili danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Melih ÇOBAN'a, akademi ve çalışma yükümü benimle paylaşan değerli iş arkadaşım Elif ŞAKAR'a, özellikle araştırmanın saha kısmında karşılaştığım zorlukların üstesinden gelmeme yardımcı olan ve beni daima motive eden arkadaşlarım Fatma YÜCEL, Ravza ŞEN ve Gülnihal KAFA'ya, yazım sürecinde yapıcı tavsiyelerini esirgemeyen arkadaşlarım Hakan AŞER ve Yunus BABACAN'a, manevi desteklerini her zaman hissettiğim arkadaşlarım Rahmi AYDIN, Nazif KOCA, Ahmet Emre POLAT ve İsmail KUMBASAR'a, eğitim hayatım boyunca kendilerinden edindiğim çok kıymetli bilgilerin ve perspektifin araştırma sürecinde yoluma ışık tuttuğu çok sevgili hocalarım Prof. Dr. Ayşe DURAKBAŞA, Doç. Dr. Gül ÖZSAN ve Doç. Dr. Nurullah ARDIÇ'a ve tabii ki desteklerini daima hisettiğim ve bu destekleriyle beni daima daha iyisini yapmaya motive eden sevgili AİLEME bu vesile ile sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Osman Furkan Aydın
İstanbul
27.09.2018

İÇİNDEKİLER

Tablolar v
GİRİŞ 1
1. REFAH DEVLETİ: TARİHSEL SOSYOLOJİK BİR ANALİZ 4
1.1. GİRİŞ 4
1.2. Refah Devletinin Modern Kökleri: Teoriler Ve Tartışmalar 6
1.3. - Refah Devleti Modelinde Farklı Yörüngeler, Farklı Rejimler 11
1.4. – Sosyal Değişim Ve Refah Devletine Karşı Yeni Meydan Okumalar 14
2. NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM: ÜRETİM, BİRİKİM VE İSTİHDAM MODELLERİNİN DEĞİŞİMİ 17
2.1. Giriş 17
2.2. – Makro-Ekonomik Dönüşümlere Dair Bir Çerçeve: Birikim Modelinin Değişimi ve Gelir Adaletsizliğinin Artışı 19
2.3. – Yapısal Değişimlerin Temel Karakteri: Esneklik 24
2.4. - Üretim ve Birikim Modelindeki Dönüşüm ve Türkiye Bağlamında Sosyo-Ekonomik Sonuçları 29
3. – KURAMSAL BİR ÇERÇEVE: YOKSULLUĞU NASIL ÇALIŞMALI? 38
4. – METODOLOJİ VE ARAŞTIRMA SAHASINA DAİR BİR ÇERÇEVE 42
5. – BULGULAR VE TARTIŞMA 50
5.1. –Yavuztürk Mahallesi ve mahalle Sâkinlerinin Profili 50
5.2. Göç Anlatıları: “Nerde Geçinirsen Orda” 51
5.3. İş Ve Çocuk Ekseninde Dönen Hayatlar 57
5.4. Zamansal Ve Mekansal Uzaklık: Ailevi Bağlar Ne Kadar Mümkün? 60
5.5. Mahalle Hayatı: Bireysel Tecrit 64
5.6. Istikrarlı Yoksulluk 72
5.7. “Yoksullar da Hayal Kurar” 78
SONUÇ 81
KAYNAKÇA 83

TABLOLAR

Tablo 1 - Refah Rejimleri Sınıflandırmaları 15
Tablo 2 - Neoliberal Ekonomik Önkabuller 21
Tablo 3 –Nüfusun %10'unun GSMH'dan Aldığı Pay, Amerika Birleşik Devletleri, 1910-2010 23
Tablo 4 – Nüfusun %10 ve %1'nin GSMH'dan Aldıkları Paylar, Amerika ve Avrupa, 1810-2010 24
Tablo 5 – Nüfusun %10'unun GSMH'dan Aldığı Pay ve Sendikal Yoğunluk, Amerika, 1918-2008 25
Tablo 6 - Ekonomik Performans ve Sendikal Yoğunluk Arasındaki İlişki, 1986-1990 26
Tablo 7 - Ücret Payları, 1960 - 2010 27
Tablo 8 – Kamu ve Özel Sektörde Çalışan Taşeron İşçi Sayısı, 2012 31
Tablo 9 – Taşeron İşçi Sayısının 2002-2011 Yılları Arasındaki Artışı 32
Tablo 10 – Türkiye Kentsel – Kırsal Nüfus Oranları, 1940-2010 33
Tablo 11 - Türkiye Tarımda İstihdam Oranı, 1980-2017 34
Tablo 12 - Kamu Kesimi Borç Stoku / GSYH Oranı, 1990 - 2010) 36
Tablo 13 – Hanehalkı Harcanabilir Gelir İçerisinde Borç Oranı 37
Tablo 14 - Görüşülen Kişi Profilleri 49
Tablo 15 - Hane Halkı Tanıtım Tablosu 50

Harita 1 - Yavuztürk Mahallesi 51

GİRİŞ

Bu araştırma, literatürde "kent yoksulları" şeklinde isimlendirilen ekonomik açıdan dezavantajlı kentli grupların refahın kapitalist dağılımı ile baş etme yöntemlerini, başvurdukları mekanizmaları, bu amaç doğrultusunda kurdukları enformel ekonomiyi ve dayanışma ağlarını irdelemek; yani dezavantajlılığın ve yoksulluğun insanların gündelik ekonomik ve sosyal pratiklerini nasıl etkilediğini tasvir etmek, bu pratiklerin kişilerin benliklerini ve gelecek tahayyüllerini nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmak ve bu çalışmaya konu olan mahalledeki özgül mekanizmaların Türkiye'nin refah rejimine dair ne tür ipuçları taşıdığını analiz etmek amacını taşımaktadır. Araştırmanın örneklemini oluşturan kişiler ekonomik açıdan alt sınıfa dahil olup Üsküdar'a bağlı fakat Üsküdar – Ümraniye – Beykoz üçgeninde yer alan Yavuztürk Mahallesi'nde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. Amacı, son yıllarda yoksulluğun ve yoksullukla baş etmenin aldığı biçimleri ve bunun ekonomi-politik açıdan ne anlama geldiğini anlamaya dair sosyolojik bir mikro alan çalışması yürütmektir. Sosyal politika ve ekonomik ilişkilere dair literatürün daha çok devlet ve piyasa ekseninde ilerlediği düşünüldüğünde, kent ekonomisinin toplumsal dinamiklerini anlamak için enformel ilişkiler ve dayanışma ağları, akrabalık, hemşehrilik, etnik ve bölgesel bağlar önem kazanmaktadır. Neoliberal dönemde sosyal devletin geri çekildiği; özellikle Türkiye örneğinde yerini sosyal yardım devletine bıraktığı gibi tartışmaların ortasında bu politikaların toplumsal tabanda nasıl karşılık bulduğu, yeterli olup olmadığı, ne tür alternatif mekanizmaların ortaya çıktığı gibi sorular hem pratik hem de teorik olarak bu araştırmada cevaplanmaya çalışılmıştır.

Kent yoksulluğu meselesi içerdiği konular itibariyle ve yoksulluğun sebepleri, etkileri ve sonuçları açısından oldukça geniş bir tartışma alanının içerisinde yer alır. Modernite öncesi yoksulluk biçimlerini bir kenara bırakacak olursak bu alan sınıf, modern devlet, kapitalist ilişkiler, refahın bölüşümü, kentsel yaşam gibi klasik sosyologların temas ettikleri ve hatta temas etmekten öte toplumsal yaşama dair teorilerinin ana meselelerini oluşturan konu başlıklarını içerir. Diğer yandan sosyolojinin kentli bir bilim olduğu iddia edilir ve kentteki yaşam her yönüyle sosyolojinin çeşitli odaklarını oluşturur. İnceleme nesnesi yaptığımız toplumsal hayat her ne kadar karmaşık, grift ve parçalanamaz olsa da tümüyle ele gelmez olan bu nesneyi düşünsel ve akademik sebeplerle çeşitli uçlarından tutar,

alt alanlara böler, konu başlıklarına ayırır ve disiplinleri bu alanları incelemek üzere memur ederiz. Kimi araştırma konuları için bu çok daha zordur. Yoksulluk, eşitsizlik, adaletsizlik gibi konular ahlakın ve felsefenin konusu olabildiği gibi; devlet politikaları, sosyal politikalar, sivil toplum kuruluşları, haklar, ekonomik kaynakların kullanımı, eşitsizliğin yapısal-örgütsel şartları ve deneyimlenmesi gibi birçok farklı şekilde ele alındığında sosyoloji, sosyal hizmet, iktisat, siyaset gibi birçok sosyal bilimin konusudur da. Diğer yandan yoksulluk deneyimi hayatın birçok veçhesini içerisinde barındırır. Yoksulluk yalnızca ekonomik bir kategori değil; sınıf, cinsiyet ve etnisite kategorileri ve sosyal, kültürel ve sembolik sermaye biçimleri ile ilişki içerisinde hayatın koşullarını belirleyen bir deneyimdir. Bu açıdan bu araştırmanın sınırlarını belirlemek ve yoksulluk deneyiminin hangi boyutları üzerine yoğunlaşılacağına karar vermek zaman zaman zor olmuştur. Toplumsal hayatın akışı içerisinde ayrışmaz unsurların bir kısmı dışarıda bırakıldı ki bunların her biri kendi içerisinde yeni birer araştırma konusu ihtiva etmektedir. Bir diğer mesele araştırmanın sahasını oluşturan Yavuztürk mahallesindeki yoksulluk deneyimini daha geniş bir tarihsel ve sosyal bağlam içerisine oturtmak meselesidir. Nitekim bu mikro alan çalışmasından süzülmeye çalışılan deneyim Türkiye ve Dünya'da meydana gelen tarihsel ve toplumsal dönüşümlerin etkilerinden azade değildir. Dolayısıyla, çalışmanın ilk iki bölümünü oluşturan anlatı bu araştırmaya konu olan meselelerin tarihsel ve sosyolojik bağlamını oluşturmaktadır. Fakat bu anlatı kurulurken tamamiyle tarihsel bir dil ve çerçeveden özellikle kaçınılmıştır. Bu dönemlerin ve dönüşümlerin karakterinin oluşmasına etki eden olay ve olgular, tarihsel sosyoloji alanının araçları ve yöntemi kullanılarak ortaya konmuştur.

Tezin "Refah Devleti: Tarihsel Sosyolojik bir Analiz" başlıklı ilk bölümünde kapitalizmin refah devleti ve fordist üretim tarzı evresi üzerinde durulmuş, karşılaştırmalı tarihsel analiz perspektifiyle ve bu bakış açısıyla paralel teorilere ve anahtar tarihsel olaylara yer verilmiştir. Refah devletinin sınıf çatışması ve vatandaşlık nosyonunun gelişimi gibi modern köklerine değinilmiş; farklı tarihsel ve kültürel yönelimlerin bu yapıda hangi farklılıklara ve sosyo-ekonomik sınıflandırmalara yol açtığından bahsedilmiştir. Son olarak sosyo-kültürel ve teknolojik değişimlerin oluşturduğu yeni ihtiyaçlara ve refah devletinin dönüşümünde ne tür etkiler yarattığına yer verilmiştir.

"Neoliberal Dönüşüm" isimli ikinci bölümde ise küresel gelişmelerin ve neoliberalizmin ekonomik ayağında meydana gelen değişmeler merkezdedir. Özellikle üretim, birikim ve istihdam modellerindeki dönüşümler kapitalizmin refah devleti evresiyle

kıyaslanarak hangi açılardan farklılaştığı anlatılmıştır. Bu dönemin karakterini oluşturan üretim ve istihdam biçimleri, artan gelir adaletsizliği ve bu dönüşümlerin Türkiye bağlamındaki tarihsel sonuçları çeşitli tablolara da yer verilerek ortaya konmuştur.

Araştırmanın kuramsal çerçevesinin çizildiği üçüncü bölümde yoksulluğun sosyolojik olarak nasıl çalışılması gerektiğine dair çeşitli perspektifler sunulmuş, bunlardan hangilerinin tercih edildiği, hangilerinin tercih edilmediği ve bu tercihlerin nedenleri anlatılmıştır.

Dördüncü bölüm tezde kullanılan yöntemin ve sahada araştırmacı olarak yaşanan deneyimin detaylıca anlatıldığı Metodoloji bölümüdür. Bu bölümde araştırmanın üzerine kurulu olduğu metodoloji ve uygulanan tekniklerin bu araştırma için taşıdığı anlamdan ve sahada karşılaşılan güçlüklerden bahsedilmiştir. Ayrıca görüşmeci profilleri ve saha sürecinin ayrıntılı bir tasviri bu bölümde yer almaktadır.

Beşinci bölüm saha araştırmasından elde edilen bulgulardan ve bu bulguların konu hakkındaki literatürle beraber değerlendirilmesinden müteşekkildir. Bulgular çeşitli alt temalara ayrılmış ve bu temalar ekseninde tartışılmıştır.

1. REFAH DEVLETİ: TARİHSEL SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

1.1. GİRİŞ

Refah devleti kavramı, ulus devlet sistemi içerisinde vatandaşları piyasa güçlerinin risklerinden korumak ve bu güçlerin yarattığı eşitsiz etkileri minimize etmek için piyasayı regüle eden devlet yapısını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu tanımı karşılayan kurumların varlığının izini modern öncesi dönemlere kadar sürebiliyor olsak da refah devleti ıstılahî bir kavram olarak II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır (Pierson, 2007). Devletler, 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayileşme ve kapitalizmin oldukça hızlı bir biçimde büyümesinin yarattığı yıkıcı etkileri (salgın hastalıklar, iş kazaları gibi) önlemek için birtakım toplumsal hizmetler sunmak durumunda kalmıştır (Lipson, 1973; Özdemir, 2007). 20. yüzyılın başlangıcında ise I. Dünya Savaşı ve Büyük Buhran'ın ekonomik sonuçları piyasanın bir "görünmez el" tarafından kendini düzenleyemeceği fikrini kuvvetlendirdi ve piyasa aksaklıkları ve çöküşleri dolayısıyla piyasaya devlet regülasyonu ve müdahalesi arttı (Pierson, 2007). Batı devletlerinin liberal ekonomileri, serbest piyasa politikalarından merkezi planlı ekonomik politikalara doğru kaymaya başladı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem ise devletin piyasalara müdahalesinin ve merkezî planlamanın en fazla hissedildiği dönem oldu; istihdam, sosyal sigorta ve emeklilik gibi kalemlerde kamusal harcamalar ve etkili sosyal politikalar arttı. Çünkü savaşların travmatik ve yıkıcı etkilerinin ardından ulusal ekonomileri canlandırma noktasında tek etkili aktör olarak devletler kalmıştı. 1980'lere kadar refah devleti dünyada altın çağını yaşadı: İstihdam oranlarının yüksek olduğu, devlet yardımları ve emeklilik programları, ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetleri gibi sosyal güvenlik sistemlerinin büyük ölçüde devlet tarafından sağlandığı bir devlet yapısına rastlanmaktaydı. Bunun sonucu ise sosyal adalet ve eşitlik hislerinin ortaya çıkardığı ulusal dayanışma ve vatandaşlık fikirleriydi (Leibfried & Mau, 2008; Marshall, 2006; Rosanvallon, 2000). Vatandaşlık hakları fikri de refah devletinin ekonomik boyutu ve amaçları ile aynı doğrultudaydı: Piyasanın ve kapitalizmin doğurduğu adaletsizliklerin üstesinden gelmek ve vatandaşlık temelli eşitlikçi bir sistem oluşturmak (Nash, 2012). Dolayısıyla, Briggs'in (2006) de işaret ettiği üzere refah devleti politikaları şu üç işlevi üzerinden anlaşılabilir: İlk olarak, refah devleti vatandaşlarına işgücündeki konumlarından ve bulundukları toplumsal sınıftan bağımsız olarak minimum bir geliri garantiler. İkinci olarak, hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi yaşamsal riskleri ve toplumsal

güvencesizlikleri azaltmayı amaçlar. Refah rejimlerinin üçüncü ve en genel (ve teorik) işlevi ise, "sosyal statü ve ekonomik sınıf ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarına tanımlanmış ve uzlaşılmış bir dizi sosyal hizmeti mümkün olan en üst düzeyde sağlamak"tır (2006: 16). 1980'lere kadar devletler piyasadaki başlıca aktörler olmayı sürdürdüler ve ekonominin düzenlenmesinde aktif rol aldılar. Fakat daha sonra devletin ekonomide üstlendiği bu rol ve bir vatandaşlık hakkı olarak sunduğu sosyal güvenlik hizmetleri devlet bütçesinde bir yük olarak görülmeye başlandı. Dahası, emek ve sermaye mobilizasyonu ve demografik değişimler gibi ekonomik ve toplumsal yapılardaki küresel dönüşümler geleneksel refah devleti yapısını zora sokmakta ve ona meydan okumaktaydı (Taylor-Gooby, 2004; Leibfried & Mau, 2008). Bütün bu gelişmelerin sonucu devletin piyasadan kademeli olarak çekilerek serbest piyasanın alanını genişletmesi ve çeşitli sosyal hizmet programlarında yapılan kesintiler oldu.

Refah devleti literatürünün önde gelen isimlerinden Esping-Andersen (1990) refahın toplumsal dağıtımı konusunda iki genel yaklaşımdan bahseder. Yazarın zikrettiği ve kendisinin "dar" yahut sığ şeklinde nitelendirerek eleştirdiği ilk yaklaşım, refah dağıtımını "geleneksel toplumsal ıslah çerçevesinde" inceler ve analizinde dağılımın ekonomi-politiğine değil sosyal mekanizmaları üzerinde yoğunlaşır (1990: 1). Esping-Andersen'ın benimsediği ikinci ve "kapsamlı" yaklaşım ise "devletin ekonomiyi yönetme ve organize etmedeki daha geniş rolüne" odaklanır (1990: 2). Dahası, *Three Worlds of Welfare Capitalism* isimli meşhur kitabında ülkelerin farklı tarihsel yörüngeleri sebebiyle refah devleti modelinin üç ana ve farklı uygulanış biçimi olduğunu öne sürer. Yazar tam da bu sebeple "refah devleti" kavramı yerine "refah rejimleri" kavramını kullanmayı tercih ettiğini belirtir. Esping-Andersen'ın refah devleti uygulamalarındaki niteliksel farklılıkları öne çıkaran bir kavramsallaştırma önerisi karşılaştırmalı ve derinlemesine bir analiz için gerçekten vazgeçilmez görünmektedir. Fakat, yazarın iddia ettiği gibi refahın dağıtımı/dağılımında rol oynayan sosyal yapıları, kültürel amilleri ve enformal ilişki biçimlerini "dar yahut sığ" diye nitelendirerek teorik bir kategori olarak reddetmenin yanlış olduğunu kanaatindeyim. Aile yapıları, sosyal ve dinî kültürel pratikler ve enformel ekonomik ilişkiler makro ekonomik yapıların ve politikaların toplumsal sonuçlarının izini sürmemizi sağlayan unsurlar olmaları hasebiyle önemlidir. Bu yapılar, pratikler ve ilişkiler makro politikaların bir izdüşümü olarak ya da bu ekonomik politikalara direniş/baş etme mekanizmaları olarak ortaya çıkmış olabilirler. İkinci olarak ise refah dağıtımda rol oynayan ve dolayısıyla refah rejimlerini birbirinden farklılaştıran unsurlar

olarak da aslında Esping-Andersen'ın yaklaşımı açısından da dikkate alınması gereken bir kategoridir. 20. yüzyıl Avrupasında, refahın dağıtımında devletlerin ve siyaset mekanizmalarının çok önemli bir aktör olduğu muhakkak, fakat devlet odaklı makro düzey analizler refahın dağılımının diğer formlarının gözden kaçırılmasına sebep olacaktır.

Bu genel anlatı, tabii ki literatürde tartışılan birçok meseleyi içermemektedir. Fakat, ileriki bölümlerde açmak ve irdelemek üzere çeşitli mesele ve anahtar kavramlara temas etmektedir. Öncelikle, araştırmanın teorik çerçevesini netleştirmek adına, refah devleti yahut sosyal devlet diye kavramsallaştırılan ekonomik ve sosyal yapının modern kökleri üzerinde durulacak ve bu tarihsel anlatının içerisinde teorik tartışmalara da yer verilecektir. İkinci olarak, refah devleti sisteminden neo-liberal ekonomi politiğe dönüşüm süreçleri ve Türkiye bağlamında nasıl yaşandığı üzerinde durulacak ve bu değişimin ekonomik ve toplumsal sebeplerine odaklanılacaktır. Son ve bu araştırma bağlamında en önemli mesele ise neo-liberal değişim sonrasında günümüz ekonomisinin seçtiğim örneklem bağlamında toplumsal olarak nasıl deneyimlendiği ve kentli yoksul grupların yoksullukla baş etme ve mücadele etme stratejileri olacaktır.

1.2. REFAH DEVLETİNİN MODERN KÖKLERİ: TEORİLER VE TARTIŞMALAR

Refah politikalarının ekonomik ve toplumsal yansımalarına odaklanmadan önce, refah rejimlerinin gelişimini analiz etmek yerinde olacaktır. Bu amaç doğrultusunda zaman zaman birbirini yadsıyan farklı teorik çerçevelerden yararlanılacaktır. Çünkü, refah politikalarının gelişimini açıklamada farklı sebepler öne süren bu çerçeveler indirgemecilik tuzağına düşülmediği sürece analizi zengileştirecektir; ve konunun karmaşık ve grift yapısı nedeniyle çok yönlü ve çok sebepli bir tarihsel analiz elzemdir. Refah rejimlerinin ortaya çıkışı ve gelişiminde birbirinden kavramsal olarak bağımsız fakat ilişkili birkaç aktör ve mekanizma vardır. Bu mekanizmaların kavramsallaştırılmasında ise Mann'ın (1986) *IEMP* modeline başvurmak yapılacak analizleri daha berraklaştıracaktır. Model, toplumsal-tarihsel süreçler açıklanırken dört ana aktör yahut mekanizmaya bakılması ve bu mekanizmaların, her ne kadar gerçekte birbirleriyle doğrudan bağlantılı olsalar da analitik olarak birbirinden ayrılması gerektiğini savunur. Bunlar *ideolojik (I), ekonomik (E), askeri (M) ve politik (P)* aktörler/mekanizmalardır. Mann (1986) bunların her birini birbirinden bağımsız ve eşit derece belirleyici, fakat rolleri ve etkileri herhangi bir bağlamda değişen toplumsal iktidar kaynakları

olarak kavramsallaştırır. Refah rejimlerinin gelişimi bağlamında ise ekonomik, politik ve ideolojik süreçler daha öne çıkmaktadır. Askeri güç ve mekanizmalar da refah rejimlerinin ortaya çıkışında ve genişlemesinde belirleyicidir; nitekim geç dönem Avrupa sömürgeciliği ve dünya savaşları ile mümkün olmuştur fakat meselenin bu veçhesi araştırmamızın kapsamına girmemektedir. İdeolojik faktörlerin rolüne ise politik düzlemde sosyal haklar olarak somutlaştığı ölçüde yer verilecektir.

Zikredilecek ilk yaklaşım Thomas Marshall'ın (2006) vatandaşlık hakları üzerinden yaptığı tarihsel politik analiz olacaktır. Marshall vatandaşlık haklarının gelişimini kapitalist sistemin ilerlemesi ile beraber düşünme eğilimindedir. Yazar özellikle kapitalizm gibi eşitsiz bir sistemde vatandaşlık hakları gibi eşitlikçi politik sistemin nasıl ortaya çıkabildiği sorusuyla ilgilenir. Marshall'ın odağı aslen refahın dağıtımı meselesi değildir, fakat yazarın vatandaşlık hakları ve özellikle bir alt kategori olarak "sosyal haklar" kavramsallaştırması üzerinden ileri sürdüğü analitik çerçeve refah politikalarının gelişimini açıklamada kullanışlı bir araçtır. Marshall (2006), vatandaşlığın üç tür haktan müteşekkil olduğunu ileri sürmektedir. Bu üç tür sivil, politik ve sosyal haklardır. Yazarın sivil haklar olarak tanımladığı ve 18. yüzyılda modern ulus devletler ile birlikte ortaya çıkan ve yerleşen haklar temelde bireysel özgürlüğün korunmasına yönelik "kişisel özgürlük, ifade, düşünce ve inanç özglürlüğü, adalet hakkı, mülkiyet ve sözleşme hakkı" gibi devletin garantisindeki haklardır (2006: 30). 19. yüzyılda gelişen politik haklara gelirsek, Marshall bu hakları "politik gücün ifası süreçlerine ya bu gücü icra eden yapının bir üyesi olarak ya da bu üyeleri seçen kişiler olarak" katılım hakkı olarak tanımlar (2006: 30). Politik hakların icrasına tekabül eden yönetim kurumları ise parlamenter demokrasi ve yerel yönetim meclisleridir. Marshall'ın çizdiği çerçevede sosyal haklar ise oldukça genel ve muğlaktır. Bununla beraber, 20. yüzyılda ortaya çıkan ve gelişen sosyal haklar refah devleti politikaları ve kurumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Vatandaşlık haklarının sosyal unsurları ücretsiz eğitim ve sağlık bakım sistemlerini içerir:

> Vatandaşlık hakkının sosyal unsurları ile kastım makul seviyede bir ekonomik refahtan, toplumda hâkim olan standartlar ölçüsünde medeni bir hayatı sürdürebilmeyi güvence altına alan haklara geniş bir yelpazeyi kapsar (Marshall, 2006: 30).

Vatandaşlık hakları nasıl oldu da eşitsizlik sistemi kapitalizm içerisinde gelişti sorusuna dönecek olursak Marshall buna herhangi bir cevap sunmaz. O daha çok senkronik bir analiz ile ilgilenir ve sosyal güvenlik hizmetlerinin ve refah uygulamalarının genişlemesiyle kapitalizmin yarattığı ekonomik eşitsizliklerin öneminin kalmayacağını iddia eder. Çünkü yazara göre sosyal haklar zaten sınıflar arası eşitsizliği ortadan kaldırmaya dönük uygulamalar değil, vatandaşlar arası sosyal statü eşitliğini sağlama amacına yönelik politikalardır:

> Sosyal hizmetlerin genişlemesi gelirlerin eşitlenmesine dönük bir araç değildir […] Önemli olan medeni hayatın somut olanaklarının zenginleştirilmesi, hayattaki risklerin ve güvencesizliklerin azaltılması, daha şanslılar ile şansızların, sağlıklı insan ile hastanın, iş sahibi olan ile işsizin, yaşlı ile gencin, bekar ile geniş bir aile babasının fırsatlarının eşitlenmesidir (Marshall, 2006: 38).

Refah devleti sisteminin nasıl geliştiği ya da elde edildiği ve bunun sınıf ile ilişkisi soruları önümüzde durmaktadır. Marshall'ın gelir eşitsizliği ve sınıf çatışmasının sosyal hakların gelişimiyle önemini yitireceği spekülasyonu, bu spekülasyon doğru ya da yanlış olsun fark etmeksizin iki iddiaya işaret eder: (1) sınıf çatışması, vatandaşlık haklarının ve dolayısıyla refah devletinin gelişiminde rol oynamıştır. (2) refah rejimleri hala sınıf farklılığına ve çatışmasına dayanır. Sınıf çatışması ve mücadelesinin refah rejimlerinin gelişimindeki önemli rolü *Power Resource* modeli (PRM) teorisyenleri tarafından da vurgulanır. Mann'ın modeliyle benzerlikler taşıyan bu teoriye göre güç/iktidar kaynağı (bireysel ya da kolektif) aktörlerin belli bir amaç doğrultusunda "diğer aktörleri cezalandırma veya ödüllendirme yetisi ve araçları" olarak tanımlanır (Korpi, 2006: 77). Korpi'nin işaret ettiği üzere güç kaynakları etkilerine, faaliyet alanlarına (hangi durumlarda kullanılabileceği), nadirliklerine ve diğer tür güç kaynaklarına tahvil edilebilirliklerine referansla tanımlanır. Dolayısıyla, güç kaynakları ordu ya da sermaye gibi daha materyal kaynakları içerdiği kadar ideolojileri ve sosyo-politik ağları da kapsar. Korpi ve PRM'ye göre kapitalist fakat demokratik Batı toplumlarında güç kaynaklarının sınıflar arası eşitsiz dağılımı sınıfların bilincini şekillendiren ve sosyal değişimi sağlayan etkendir.

> Batı toplumlarında emek ve sermaye grupları arasındaki sahip olunan güç kaynakları farkının çeşitli sonuçlara yol açması beklenir. Bu fark (1) toplumda refahın dağılımı süreçlerini, (2) vatandaşların toplumsal bilinçlerini (3) toplumdaki çatışmanın düzeyini ve örüntülerini ve (4) sosyal kurumların şekillenmesini ve işlemesini etkiler (Korpi, 2006: 80).

Korpi ve Palme'ye göre PRM yaklaşımı bu noktada "piyasadaki dağıtım süreçlerinin şartlarını ve sonuçlarını etkileyen somut politikalar bağlamında bir refah devleti kavramsallaştırması" önermektedir (2003: 428). Dolayısıyla refah politikalarına geçiş sınıf çatışmasının bir sonucu ve emek sınıfının bir kazanımı olarak değerlendirilir. Peki, o halde elinde bulunan iktidar kaynakları oldukça sınırlı olan emek sınıfının lehine gelişen bu değişim nasıl mümkün olmuştur? Eksik bir argüman olmakla birlikte Korpi ve Palme'nin bu soruya cevabı demokrasi yahut Marshall'ın deyimiyle sivil ve politik haklardır. Demokrasi ve ulus-devlet terkibi vatandaşlık ile oy verme hakkını birbirine bağlamıştır, böylece sosyo-ekonomik sınıf ve siyasete katılma arasındaki geleneksel korelasyon ortadan kalkmıştır (Korpi & Palme, 2003: 427). Vatandaşlık temelinde gelişen sosyal ve politik haklara yapılan bu vurgu savaş sonrası dönem için oldukça isabetli gözükmektedir. Nitekim, sosyal haklar bu dönemde toplumun üyeleri arasında aidiyet ve dayanışma hissi uyandırmıştır ki bu da iki dünya savaşı sonrasında ekonomik ve toplumsal açıdan perişan olmuş bir ulusun yeniden tesisi için elzemdir denebilir.

> Büyük Buhran ve I. Dünya Savaşı'nın etkisi altında, bazı liberal demokrasiler ulusal ekonomileri için yeni ve cesur birtakım hedefler ilan etti ve bunları uygulamak için adımlar attılar. […] savaş sonrası toplumsal yaşamın planlanması hedefi, Nazilerin "savaş devleti"ne karşı "refah devleti" fikrinde birleşen ulusal gurur ve yoğun demokratik dayanışma hisleri ile birlikte gelişti (Skocpol, 1995: 4-5)

Bu bağlamda verilebilecek bir başka örnek ise Bismarck Almanyasıdır. Briggs (2006), Pierson (2007) ve başka birçok yazar kapsamlı sosyal politikaları hayata geçiren ilk ülke olarak 19. yüzyıl Almanya'sını zikreder. Bu sosyal politikalar genelde kazançlı bir

vatandaşlık fikri ve hissi etrafında Bismark'ın ulusal birliği sağlamaya yönelik uygulamaları olarak değerlendirilir. Tüm bunlar düşünüldüğünde refah politikaları çatışma yoluyla, fakat demokrasi ve ulus devlet gibi politik süreçler eşliğinde aşama aşama gelişmiştir.

Refah devleti ve politikalarının yalnızca sınıf çatışması üzerinden okunması ve sanki alt sınıflarca üst sınıfların çıkarlarının bütünüyle hilafına elde edildiği analizi derinlikten uzaktır. Fakat eğer bu sınıflar arası çatışma bir tarafın kaybettiği diğer tarafın kazandığı bir ilişki değilse üst sınıfların refah politikalarının genişlemesinden elde ettikleri çıkar nedir? Daha önce de bahsedildiği üzere, devlet müdahalesi ve temel sosyal hizmetler endüstriyel kapitalist sistemin ve savaşların yarattığı yıkıcı etkilerin bir sonucudur. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında meydana gelen süreçler piyasanın krizi, ekonomik buhran ve Keynesyen ekonomi politiğe geçiş ile sonuçlanmıştı. Piyasa aktörlerinin krizi durumunda ise devlet, piyasa koşullarını iyileştirebilecek tek ya da önde gelen aktör olarak karşımıza çıkar. Üstelik devletler, piyasanın düzenlenmesiyle ve toplumsal sağlık ve yoksulluk gibi ortak sosyal problemlerle, modern öncesi dönem de dahil olmak üzere her zaman ilgilenmiştir. Bu yüzden Fligstein'ın da öne sürdüğü gibi "devlet inşası" neredeyse her zaman "piyasa inşası" anlamına gelmiştir (2002: 201). Kararlı bir piyasanın inşası ve dolayısıyla ekonomik büyüme de ekonomik sermayeye ihtiyaç duyduğu ölçüde istikrarlı bir emek gücüne de ihtiyaç duyar.

> Keynesyen ekonomi-politiğin ışığında refah devleti ve politikaları ekonomi üzerinde bir yük olarak addedilmekten çok, ekonomi ve politikaya içkin ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek kuvvetlerin canlandırılmasına ve stabilizasyonuna yarayan uygulamalar olarak görülmeye başlandı […] (Offe, 2006: 67).

Ortaya çıkan ilk sosyal politikalara baktığımızda, bu politikaların kapitalist büyüme ile ilişkisi daha da berraklaşır. Tipik ilk sosyal hizmet olarak çeşitli Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan "endüstriyel kaza" sigortası hızlı endüstriyelleşmenin bir sonucu ve aynı ölçüde devamlılığını sigorta eden bir uygulamadır (Pierson, 2007). Bunun bir başka işlevi ise işverenlere daha riskli iş kolları için emek gücü sağlaması ve masraflı hukuki süreçlerden muafiyettir (Korpi, 2003). Yükselen maaşlar, sigorta programları, aile yardımları ve birçok diğer sosyal programlar üretkenliğin, tüketimin ve ekonominin büyümesini sağlayan alım gücünü de arttırmıştır. Dolayısıyla, basitleştirecek olursak iki sınıf da toplam üretimin artmasından

faydalanmış, fakat tabii ki sınıfların refahın dağılımındaki nisbi payları açısından büyük bir değişim olmamıştır (Korpi, 1978).

1.3. – REFAH DEVLETİ MODELİNDE FARKLI YÖRÜNGELER, FARKLI REJİMLER

Türkiye'nin refah rejimini analiz edebilmek açısından farklı ulusal tarihsel yörüngeler meselesi önemli gözükmektedir. Bu noktada "yeni kurumsalcılık" yaklaşımı oldukça işlevseldir. Yaklaşımın ana argümanı yönetimsel örüntülerin mühim olduğudur (P. Pierson, 1996). Refah rejimleri açısından bunun iki basit sonucu vardır. Kurumlar umumi olarak yönetim örüntülerinin, güç ilişkilerinin ve toplumsal etkileşim ve ilişkilerin rutinleştiği yapılardır. Dolayısıyla, Skocpol (1995) ve P. Pierson (1996) gibi bu yaklaşımı benimseyen birçok sosyal bilimcinin de ileri sürdüğü şekliyle refah dağıtımını ilgilendiren politika kararları hızlı sanayileşen Batı dünyasında birbirine müteakip safhalar halinde hayata geçmiş ve bu politikalar ekonomik ve toplumsal hayat üzerine gittikçe nüfuz eden ve kalıcılaşan etkilere sahip olmuştur.

Esping-Andersen'ın (1990) modeline göre üç tip refah rejimi vardır. Bunlar liberal, muhafazakar/korporatist ve sosyal demokrat refah rejimleridir. ABD'deki gibi liberal rejimlerde sosyal sigorta programları zayıftır ve refah politikaları yine büyük ölçüde serbest piyasa ekonomisini ve sermayedar sınıfı destekler. Bu noktada amaç, eşitliğin en minimal ihtiyaçlar seviyesinde sağlanmasıdır denilebilir. "Bu modelde sosyal reformların gelişimi ve ilerlemesi geleneksel liberal iş etiği normlarınca sınırlandırılmıştır" (Esping-Andersen, 1990: 26). Bu sebeple sosyal haklara salahiyet oldukça katı kurallara bağlanmıştır ve sosyal sigorta hizmetleri çok büyük ölçüde özel sektör ve serbest piyasa üzerinden ve ona bağımlı olarak yürütülür. Bireyin hayatını ve geçimini sağlamada piyasaya bel bağlamaması ya da mecbur kalmamasına yönelik politikaların geliştirilmesi anlamına gelen *dekomodifikasyon* (metalıktan çıkarma) liberal refah rejimlerinde en minimal düzeydedir. İkinci olarak, muhafazakar/korporatist rejimlerde serbest piyasa ve komodifikasyon gibi liberal fikirler yahut yazarın deyimiyle "saplantılar" hiçbir zaman tümüyle baskın değildir (1990: 27). Sosyal haklar çoğu zaman bir tartışmaya ve müzakereye konu olmaz. Bu rejimin muhafazakar tarafını Esping-Andersen şu şekilde açıklar:

> Korporatist rejimler [Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya] geleneksel aile kurumunun korunumuna yönelik politikalara bağlıdırlar. Sosyal sigorta hakları tipik olarak çalışmayan evli kadınları içermez ve aile yardımları anneliği teşvik eder. Çocuk bakımı ve benzer aile hizmetleri bariz bir biçimde az gelişmiştir; "destekleyici devlet" prensibi devletin yalnızca ailenin, üyelerine destek imkânları ve kapasitesi tükenmiş olduğunda devreye girebileceğini vurgular (1990: 27).

Fakat yine de Esping-Andersen Avrupalı korporatist rejimlerin zaman içerisinde hem liberal hem de sosyal demokrat refah rejimlerinin özelliklerini bünyesinde topladığını vurgulamaktadır. Son olarak, İskandinav sosyal demokrat rejimlerde sosyal haklar ve dekomodifikasyon politikaları özellikle yeni orta sınıf için genişletilmiştir. Amaç eşitliğin minimum şartlar seviyesinde değil, mümkün olan en üst düzeyde sağlanmasıdır. Bu yüzden, refah rejimlerinin bu tipi "evrensel sosyal programlar" içerecek ve "farklı toplumsal beklentileri" karşılayacak şekilde gelişmiştir (1990: 28). Liberal ve korporatist programların aksine İskandinav rejimlerinde sosyal programlar ve politikalar bireyin özgürlüğü ve hem piyasadan hem de aileden, cemaatten ve toplumdan bağımsızlığına hitap eder.

Esping-Andersen'ın bu sınıflandırması hem azımsanmayacak negatif eleştirilerle hem de övgü ve yapıcı eleştirilerle karşılaşmıştır. Negatif eleştiri hatlarından biri Esping-Anders'ın sınıflandırmasının fazla basit olduğu ve analiz ettiği ülkeler arasındaki özel farklara dikkat etmediği yönündedir (Arts & Gelissen, 2002; Özdemir, 2007). Fakat, Arts & Glissen haklı bir şekilde bu sınıflandırmanın ideal-tipler olarak anlaşılması gerektiğini savunur ve Esping-Andersen'ın analitik çerçevesinin daha fazla veri ve farklı analiz yöntemleri ile daha detaylı sınıflandırmalara imkân verdiğini ileri sürer. Nitekim bu tür yeni sınıflandırmalar ve yapıcı eleştiriler alanın araştırmacıları tarafından yapılmıştır (bkz. **Tablo 1**)

Tablo 1 - Refah Rejimleri Sınıflandırmaları

	I	**II**	**III**	**IV**
Esping-Andersen	*Liberal*	*Muhafazakar/Korporatist*	*Sosyal-Demokrat*	
	Avusturalya	İtalya	Avusturya	
	Kanada	Japonya	Belçika	

	ABD	Fransa	Hollanda	
	Yeni Zelanda	Almanya	Norveç	
	İrlanda	Finlanda	İsveç	
	Birleşik Krallık	İsviçre	Danimarka	

Leibfried	*Anglo-Sakson*	*Bismarck*	*İskandinav*	*Latin Kıyıları*
	ABD	Almanya	İsveç	İtalya
	Avusturalya	Avusturya	Norveç	Yunanistan
	Yeni Zelanda		Finlanda	Portekiz
	Birleşik Krallık		Danimarka	İspanya
				Fransa

Castles & Mitchell	*Liberal*	*Muhafazakar*	*Sağ olmayan İdare (non-right hegemony)*	*Radikal*
	İrlanda	Batı-Almanya	Belçika	Avusturalya
	Japonya	İtalya	Danimarka	Yeni Zelanda
	İsviçre	Hollanda	Norveç	Birleşik Krallık
	ABD		İsveç	

Siaroff	*Protestan Liberal*	*İleri Hıristiyan-Demokratik*	*Kadın Mobilizasyonu*	*Protestan Sosyal Demokrat*
	Avusturalya	Avusturya	Yunanistan	Danimarka
	Kanada	Belçika	İrlanda	Finlanda
	Yeni Zelanda	Fransa	İtalya	Norveç
	Birleşik Krallık	Batı-Almanya	Japonya	İsveç
	ABD	Lüksemburg	Portekiz	
		Hollanda	İspanya	
			İsviçre	

Ferrera	*Anglo-Sakson*	*Bismarckian*	*İskandinav*	*Güney*
	Birleşik Krallık	Almanya	İsveç	İtalya
	İrlanda	Fransa	Danimarka	İspanya
		Belçika	Norveç	Portekiz
		Hollanda	Finlanda	Yunanistan
		Lüksemburg		
		Avusturya		
		İsviçre		

Bonoli	*İngiliz*	*Kıta Avrupası*	*İskandinav*	*Güney*
	Birleşik Krallık	Hollanda	İsveç	İtalya
	İrlanda	Fransa	Finlanda	İsviçre
		Belçika	Norveç	İspanya
		Almanya	Danimarka	Yunanistan
		Lüksemburg		Portekiz

Korpi & Palme	*Temel Sosyal Güvenlik*	*Korporatist*	*Kapsayıcı*	*Hedefli*
	Kanada	Avusturya	Finlanda	Avusturalya
	Danimarka	Belçika	Norveç	
	Hollanda	Fransa	İsveç	
	Yeni Zelanda	Almanya		
	İsviçre	İtalya		
	İrlanda	Japonya		
	Birleşik Krallık			
	ABD			

Kaynak: Art & Glissen, 2002.

1.4. – SOSYAL DEĞİŞİM VE REFAH DEVLETİNE KARŞI YENİ MEYDAN OKUMALAR

Çizilen bu resim küresel sosyo-ekonomik dönüşümler sebebiyle zaman içersinde değişti. Daha önce de belirtildiği gibi 1980'lere kadar refah devletleri altın çağını yaşadı, fakat toplumsal, ekonomik ve teknolojik dönüşümlerin etkisiyle devletler piyasadan çekilmeye başladı ve "kemer sıkma" adı altında yeni ekonomik politikalar hayata geçirildi. Birçok yazar (Korpi & Palme, 2003; Taylor-Gobby, 2004; Leibfried & Mau, 2008) refah devletlerinin geleceğinin yalnızca makroekonomik göstergeler ve ekonomik büyüme üzerinden anlaşılamayacağını, çünkü ortaya çıkan yeni toplumsal örüntülerin hem vatandaşlar hem de devletler için "yeni riskler" ve "yeni meydan okumalar" ortaya çıkardığını öne sürer.

Toplumsal örüntülerdeki değişimin en önemlilerinden biri Taylor-Gooby'nin işaret ettiği üzere kadınların iş hayatındaki artan rolü ve kadın istihdamının artışıdır. Bu artışın toplumsal hareketler boyutunu ve ideolojik unsurlarını bu araştırmanın kapsamı itibariyle bir kenara koyacak olursak, ekonomik sebeplerden biri 1970'ler boyunca büyümesi yavaşlayan

ekonomilerde ortalama bir ailenin tek maaşla geçinmesinin zorlaşmasıdır. Nüfus açısısından başka bir dönüşüm ise toplumdaki yaşlı nüfusun artması, dolayısıyla devletin sağlık bakım ve emeklilik harcamalarının çoğalmasıdır. Kadın istihdamının göreli yükselişi ve yaşlı nüfusun artışının arasında da bir bağlantı kurmak mümkündür. Daha önce evde kalan ve çocuk ve yaşlı bakımı gibi ev içi emeği üstlenen kadınlar artık emek piyasasına katılmaya başladılar. Dolayısıyla çocukların ve yaşlıların refahı ile ilgilenmenin sorumluluğunu artan bir biçimde devlet üstlenmek zorundaydı. Emek piyasasında toplumsal yapıların ve örüntülerin dönüşümü dışında başka değişimlere de rastlanır. Teknolojideki hızlı ilerleme ve makineleşme ile birlikte vasıfsız işçiye olan ihtiyacın nisbeten fakat gittikçe artan bir biçimde azaldığı, dolayısıyla iş olanakları ile eğitim arasındaki ilişkinin de güçlendiği gözlemlenebilir. Yine teknolojinin mümkün kıldığı düzeyde ve siyaset ve piyasaların ihtiyaçları ölçüsünde emek ve sermayenin mobilizasyonu büyük oranda artmıştır (Sharpf, 2006). Taylor-Gooby kabaca çizdiğim bu sosyal ve ekonomik değişimlerle beraber refah rejimlerinin yeni meydan okumalarla karşılaştığına işaret eder ve bu değişimleri sonuçları açısından üç başlık altında toplar: "artan talepler", "kısıtlı kaynaklar" ve "ulus-devletlerin bu ikisini idare kapasitesi" (2004: 6). Yaşlanan nüfus, kadın istihdamının artışı, sağlık, emeklilik, aile ve çocuk yardımları gibi sosyal politikalar anlamında "artan talepler"e işaret eder. Diğer yandan çalışan kadınlar için gerekli olan politikaların eksikliği ve tabii ki sebepleri grift başka birçok toplumsal ve fikrî dönüşümden ötürü doğum oranları azalması söz konusudur. Sonuç olarak nüfus yaşlanmaktadır ve yaşlı nüfus daha az üretim ve ekonomik büyüme anlamına gelir (Coleman, 2006). Dolayısıyla da ulus-devletler "kısıtlı kaynaklar"la baş etmek durumundadır. Yukarıda da belirtildiği gibi teknoloji, iletişim ve lojistikteki ilerlemeler küreselleşmeyi ve sermaye mobilizasyonunu da hızlandırmaya başladı. Kârını arttırmak isteyen şirketler, işlerini istihdam olanakları ile birlikte emeğin daha ucuz olduğu yerlere taşımaya başladılar. Böylelikle istihdam düşerken, devletin vergi kazancı da azaldı (Hay, 2006). Refah rejimi sistemlerini zorlayan başka bir süreç ise Rosanvallon'un ifadesiyle "toplumun bireyselleşmesi" sürecidir (2000: 96). Yazar bu ifadeyle toplumun ihtiyaçlar, istekler ve talepler konusunda gittikçe heterojenleştiğine vurgu yapar. Bununla paralel bir biçimde toplumsal hareketler sosyolojisi çalışan Offe, temel ajandası ekonomik büyüme, bölüşüm ve sosyal güvenlik olan refah rejimlerinin "eski" politikalarının 1970'lerin başlarında insanların "yaşam tarzlarının tanınması"na yönelik "yeni" kültürel/etnik taleplerine cevap veremediğinden bahseder (1985: 821-825). Aynı alanda çalışan Touraine (1985) bu durumu

sınıf temelli toplumsal çatışmanın farklılaşan kimlikler temelli yeni bir çatışmaya dönüşüm olarak yorumlar. Nüfusun ve sınıfların homojen ihtiyaçlarına dönük olarak inşa edilen refah devleti sisteminden, bireylerin yahut daha küçük grupların spesifik ihtiyaçlarının sorumluluğunu da alması beklenir (Rosanvallon, 2000; Toruraine, 1985).

Kabaca çizilen bu çerçeve teorik bir anlatı olup süreçler ve toplumsal değişimin sonuçları olarak anlamlıdır. Refah devletine meydan okumalar olarak tanımlanan bu süreçleri ekonomi-politiğin dönüşümünün ve neo-liberal ekonomiye geçişin doğrudan sebepleri olarak düşünmenin, yahut 1980 sonrası değşimleri bu süreçlerden herhangi birine indirgemenin yanlış olacağı kanaatindeyim. Bu süreçleri, toplumsal alanın ve değişimin genel karakterine uygun olarak birbirini etkileyen, besleyen/sınırlayan ve dönüştüren süreçler ve teorik izlekler olarak değerlendiriyorum. Önceki bölümlerde de belirttiğim gibi daha çok ekonomik ve politik unsurlarına odaklandığım bu küresel dönüşümün ve ulusal/yerel deneyimlerin daha kapsamlı ve detaylı bir analizi ileriki bölümlerde tartışılacaktır.

2. NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM: ÜRETİM, BİRİKİM VE İSTİHDAM MODELLERİNİN DEĞİŞİMİ

2.1. GİRİŞ

Bugünden baktığımızda görece daha eşitlikçi gözüken bir ekonomik bölüşüm modelinin uygulandığı ve devletin korumacı reflekslerinin daha geniş olduğu bu 30-40 yıllık refah devleti modeli döneminin, liberal kapitalizmin seyrinde bir parantez olduğunu söylenebilir. Yaşanan ekonomik ve sosyal krizler, savaşlar ve siyasi gelişmeler karşısında kapitalizmin yine kendi dinamiklerinden gelişmiş bir toplumsal formasyon olarak düşünülebilir. 1970'lerin ortalarından itibaren ise bu resmin değişmeye, yani; bu kısa parantezin kapanmaya başlamış olduğu görülmektedir. Ulus devletler sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda ve toplumsal ve teknolojik gelişmelerin yarattığı imkânlar yoluyla korumacı reflekslerinden vazgeçmiş ve sosyal devlet politikalarını rafa kaldırmaya yönelmiştir. Harvey 1960'lardan itibaren Japonya ve Amerika ekonomilerinin 2. Dünya Savaşı'nın etkilerini üzerinden attığını, büyümenin ve ülkelerin ulusal pazarlarının doygunluğa ulaştığını ve dolayısıyla ortaya çıkan ürün fazlasını ihraç edecek yeni pazarlar aradığını yazar (1997: 164-166). 1970'lerle beraber özel sektörün üretkenlik ve karlılığının gerilemeye başlar ve 1980'lere gelindiğinde 19. yüzyıl serbest piyasa ekonomisinin revize edilmiş bir hali olarak karşımıza neoliberalizm ve post-fordist üretim tarzı çıkar. Bu kavram her ne kadar öncelikli olarak bir ekonomik sistemi tasvir için kullanılsa da içerisinde serbesti, özgürlük, *yönetişimsellik (governmentality)* ve *küreselleşme* gibi bir dizi siyasi anlam ve ufuklar taşıyan, çeşitli ideolojik ön kabuller içeren ve toplumsal hayatı bu ön kabul ve ufuklar doğrultusunda düzenleyen total bir sistemdir. Bu ufkun yöneldiği amaç yahut hüznü zan ile yorumlarsak bu ufku elde etme yolundaki metot ekonomik olarak kar eden bir sermaye birikiminin ihtiyacı olan [siyasi, toplumsal, ekonomik] şartların sağlanmasıdır (Harvey, 2005).

Neoliberal ekonomik model teorik olarak piyasa güçlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını gerektiğini vazeder: Devlet müdahalesi serbestiyi ortadan kaldırır ve daima sistematik bir biçimde şirket ve müşteriler arasında rasyonel olduğu varsayılan arz-talep ilişkisini bozar ve tüketici tercihlerini engeller. Ekonomik eylem noktasında tek kılavuz piyasadır. Bu noktada Crouch (2011) kapitalizmin 2008'deki son krizinden sonra yazdığı

kitabında ilginç bir tartışma sunar. Yazara göre hayattaki kimi alanlar "ilkeli değerlendirmeler yapmanın mümkün olduğu yerler olarak" korunmalıdır (2011: 41). Piyasa aktörlerini daima rasyonel aktörler olarak kabul eden neoliberal anlayış ise piyasada meydana gelecek bozukluk, aksaklık ve yanlışların tüketici tercihleri ile meşrulaştırır. Crouch örnek olarak çocuk işçiler kullanan firmalardan bahseder. Tüketiciler bu fikirden hoşlanmıyorsa firmanın ürünlerini yahut hizmetlerini almamakta serbesttirler. Dolayısıyla ekonomik düzlemde meydana gelen her eylem "para kazandırıyor ve böylece zenginliğe katkıda bulunuyor, buna ne şekilde itiraz edilebilir ki" argümanıyla ve piyasanın "nihai meşrutiyet kaynağı" haline gelmesi ile son bulur (2011: 40-41). Bu noktada Crouch'un katkısı özel sektör için geçerli olan bu kriterin kamu sektörü için geçerli olmayışına yaptığı vurgudur:

> Özel sektörde alıcı bulan her şeyin bir yeri vardır. Kamu sektörü ise, demokrasinin olduğu yerlerde, düşük kalitenin eleştiri malzemesi olduğu, değerlerin ve ahlakî hükümlerin 'alıcısı var' cevabıyla geçiştirilemeyeceği bir siyasi çekişme ortamında var olur (2011: 40).

Buradan hareketle denebilir ki neoliberal anlayışın hayat ve ekonomik alana olan teması arttıkça karar alma mekanizmaları piyasanın "ahlaki yargının yetişemeyeceği" belirsiz kurallarına teslim edilir (Crouch, 2011: 41). Belirsizlik aslında kuralların toplumsal pratiklerle olan uyuşmazlığından kaynaklanır. Piyasayı ve ekonomik davranışı toplumsal hayatın merkezine koysak dahi neoliberal teorinin varsaydığı türden bir piyasaya ve rasyonel tercih teorisinin varsaydığı türden bir aktöre çoğu zaman rastlayamayız. İlişkiselliğin ve çok-sebepliliğin hüküm sürdüğü toplumsal dünyada bu ön kabullerin hem pratikte karşılığı olmayacak hem de bu tür analizler açıklama gücü itibariyle başarısız olacaktır. Crouch "saf piyasa koşulları"na dair bu ön kabulleri ve "ilgili başarısızlıkları" basitçe **Tablo 2**'deki gibi gruplandırmıştır:

Tablo 2 - Neoliberal Ekonomik Önkabuller

Saf piyasa koşulları	*İlgili başarısızlıklar*
I. Tüm fiyatlar kıyaslanabilir; her şey alınıp satılabilir	1. Piyasanın dışsallıklarla baş etme yetersizliği

	2. Kamu ve değer malları sorunu 3. 'Fiyatı olmayan ürünler'in varlığı 4. Alışverişlerin işlem bedelleri
II. Piyasaya girişte bariyer yoktur, çok sayıda tedarikçi ve alıcı vardır.	5. Çoğu sektörde büyük ve hemen hemen sabit giriş bariyerleri mevcuttur. 6. Sürekli giriş bariyerlerinin sonucu olarak zenginlik ve güç eşitsizlikleri oluşur.
III. Yüksek işlem hacminin sürdürülmesi	7. Güven kayıpları potansiyel alıcı ve satıcıların piyasaya girişini kısıtlar
IV. Piyasa katılımcıları kusursuz bilgi sahibidir.	8. Bu koşulun yerine getirilmesinin önünde büyük tatbiki engeller vardır; bilgiye ulaşımdaki eşitsizlikler
V. İktisat ve politika ayrıdır	9. 5 ve 6'nın ortaya çıkardığı güçlü menfaatler siyasi sürece dahil olur.

Kaynak: Crouch, 2011: 45.

2.2. – MAKRO-EKONOMİK DÖNÜŞÜMLERE DAİR BİR ÇERÇEVE: BİRİKİM MODELİNİN DEĞİŞİMİ VE GELİR ADALETSİZLİĞİNİN ARTIŞI

Neoliberalizm kavramı taşıdığı geniş anlam sebebiyle toplumsal hayatın birçok boyutunu tanımlamak ve analiz etmek için kullanılageldiğinden, kavramın içi bir miktar boşalmıştır denebilir. Bu sebeple olsa gerek özellikle 2000'li yıllardan itibaren kavramın özellikle ekonomik vechesini tanımlamak adına finans kapitalizmi kavramı da tercih edilmeye başlanmıştır. Bu açıdan öne çıkan ve neoliberal ekonomik model ile refah devleti modelinin birbirinden ayrıldığı temel nokta birikimin bölüşüm ve toplumsal sınıfların bu modellerdeki göreli payları meselesidir:

Tablo 3 –Nüfusun %10'unun GSMH'dan Aldığı Pay, Amerika Birleşik Devletleri, 1910-2010

Kaynak: Piketty, 2014.

Sermayenin serüvenine dair son yıllarda hazırlanmış önemli bir kaynak olan *Capital in 20th Century* çalışmasından alınmış olan bu tabloda Amerika'da nüfusun yalnızca %10'unun GSMH'dan aldıkları payın yıllar içerisindeki değişimi ve bu değişimin önceki bölümde anlatılan tarihsel anlatıyla uyuştuğu net bir biçimde görülmektedir. 1929 ekonomik buhranı ile birlikte değişmeye başlayan ve II. Dünya Savaşı sonrası refah devleti modeli halini alan ekonomik sistem toplumsal sınıflar arasındaki gelir eşitsizliğini göreli olarak azaltmış, 1970'lerden itibaren neoliberal ekonomik modele geçilmesiyle birlikte ise toplumsal sınıfların GSMH'dan aldıkları paylar arasındaki uçurum sürekli artış eğrisi göstermeye başlamıştır. Nüfusun %10'unun aldığı payın 2001 ve 2008 yıllarındaki ekonomik krizler sonrası yaşadığı kısa düşüşler, devletin krizler sonrası aldığı korumacı ekonomik politikalar sebebiyledir. Özellikle bankacılık sektörüne getirilen kısıtlamacı ve korumacı politikalar oldukça dar kapsamlı ve kısa süreli olmuş ve genel yükseliş eğirisini değiştirmemiştir. Nitekim yeni çalışmaların ortaya koyduğu üzere gelirler arasındaki bu makas daha da açılmış ve Amerika'da nüfusun %1'inin ülkenin toplam üretim ve zenginliğinden aldığı payın oranı %38 rakamlarını bulmuştur ("Changes in U.S. Family Finances from 2013 to 2016", 2017) (bkz. **Tablo 4)**. Amerika üzerinden müşahade ettiğimiz sermaye birikimi ve bölüşümü ve ortadaki

bu gelir eşitsizliği dünya ölçeğinde de yani; gelişmiş kapitalist ülkelerde de benzer bir yönelimdedir.

Tablo 4 – Nüfusun %10 ve %1'nin GSMH'dan Aldıkları Paylar, Amerika ve Avrupa, 1810-2010

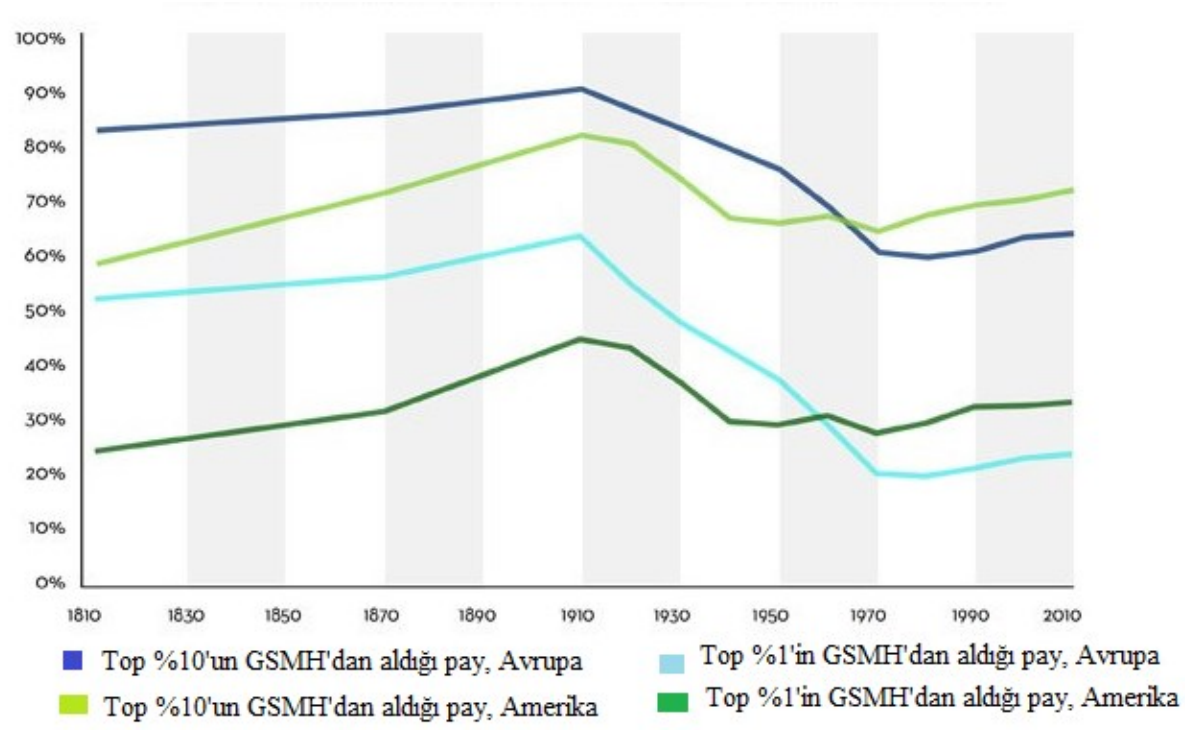

Kaynak: Piketty, T. 2014

Refah Rejimleri dönemi ile Neoliberal dönem arasındaki bir diğer farklılık ise literatürde sendikal hareketlilik verileri üzerinden tartışılmıştır. Toplam ücretli emekçiler içerisinde sendikalı olan işçilerin oranını ifade etmek için sendikal yoğunluk kavramı kullanılır. **Tablo 4**'te de görüleceği üzere sendikal yoğunluk ile gelir eşitsizliği arasında ters bir orantı söz konusudur. Fakat bu iki veri seti arasındaki ilişki, tabloya bakıldığında doğrudan bir ilişkiymiş gibi anlaşılabilir. Fakat bu iki gösterge de ilk bölümde zikredilen Marshall'ın (2006) haklar kavramsallaştırması ile beraber düşünüldüğünde anlam kazanır. Sendikal yoğunluk ve gelir eşitsizliği göstergeleri vatandaşlık haklarının politik ve kültürel olarak nasıl tanımlandığı ve neleri kapsadığı; yahut ekonomik güçlerin ihtiyaçları doğrultusunda nasıl sınırlandırıldığı ve serbest bırakıldığı gibi birçok başka şart ile belirlenir. Dolayısıyla, refah devleti modelinin politik unsurlarından biri olarak saydığım sosyal haklar

mefhumu ve sendikal örgütlülüğün artması gelir dağılımını ve bölüşümünü pozitif olarak etkilemiştir ki bu durum ilk bölümde refah devleti modelinin gelişimi teorize edilirken zikredilen süreçlerle de paralellik arz etmektedir. Son yıllarda IMF dahi gelir ve bölüşüm eşitsizliği alanında yürüttüğü araştırmalardan elde ettiği bulgularda ve bu eşitsizliğin azaltılması için önerdiği politikalarda sendikal yoğunluğa yer vermektedir (Jaumotte & Buitron, 2015; Abdih & Danninger, 2017, Piketty, 2014; Trigilia, 2002). **Tablo 5**'te bu iki göstergenin tarihsel yönelimleri beraber verilmiştir. Bu noktada Amerika ve Avrupa'nın liberal korporatist rejimleri ile İskandinav refah rejimleri olarak sınıflandırdığımız ülkeleri arasında ciddi farklar olduğu da akılda tutulmalıdır. **Tablo 6**'da ise sendikal yoğunluğun önemi vurgulanmak adına bu gösterge ile ekonomik performans ve verim arasındaki pozitif korelasyon gösterilmektedir.

Tablo 5 – Nüfusun %10'unun GSMH'dan Aldığı Pay ve Sendikal Yoğunluk, Amerika, 1918-2008

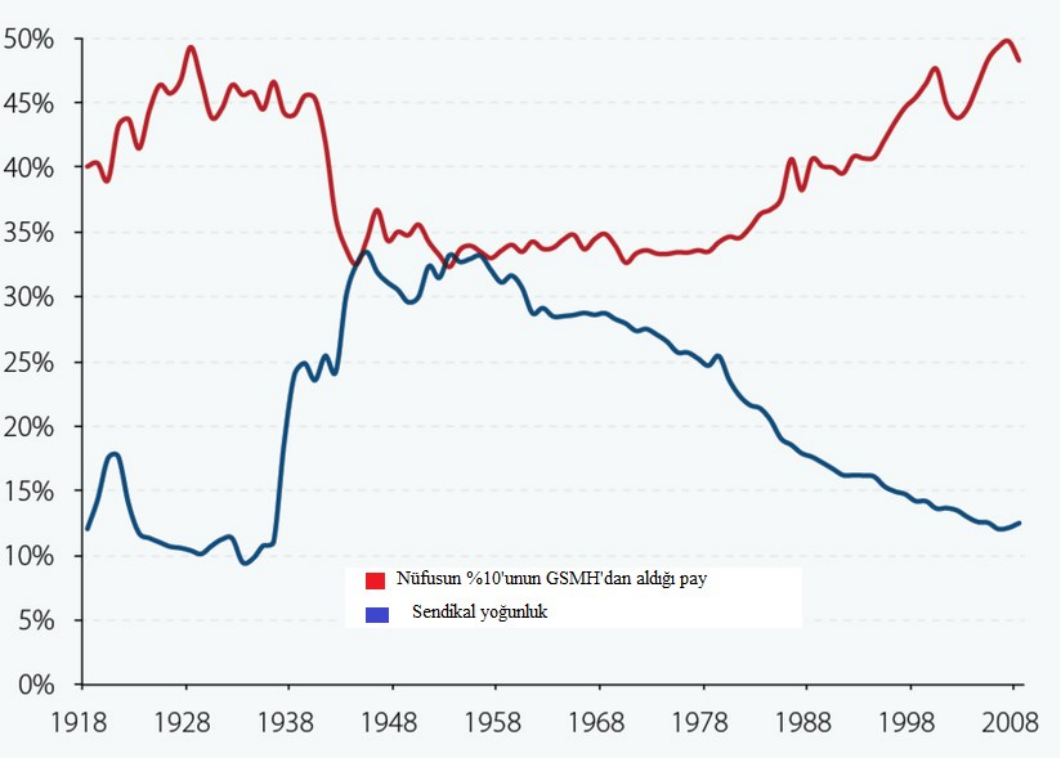

Kaynak: Piketty, T. 2014 ve Bureu of Labour Statistics, 2012

Tablo 6 - Ekonomik Performans ve Sendikal Yoğunluk Arasındaki İlişki, 1986-1990

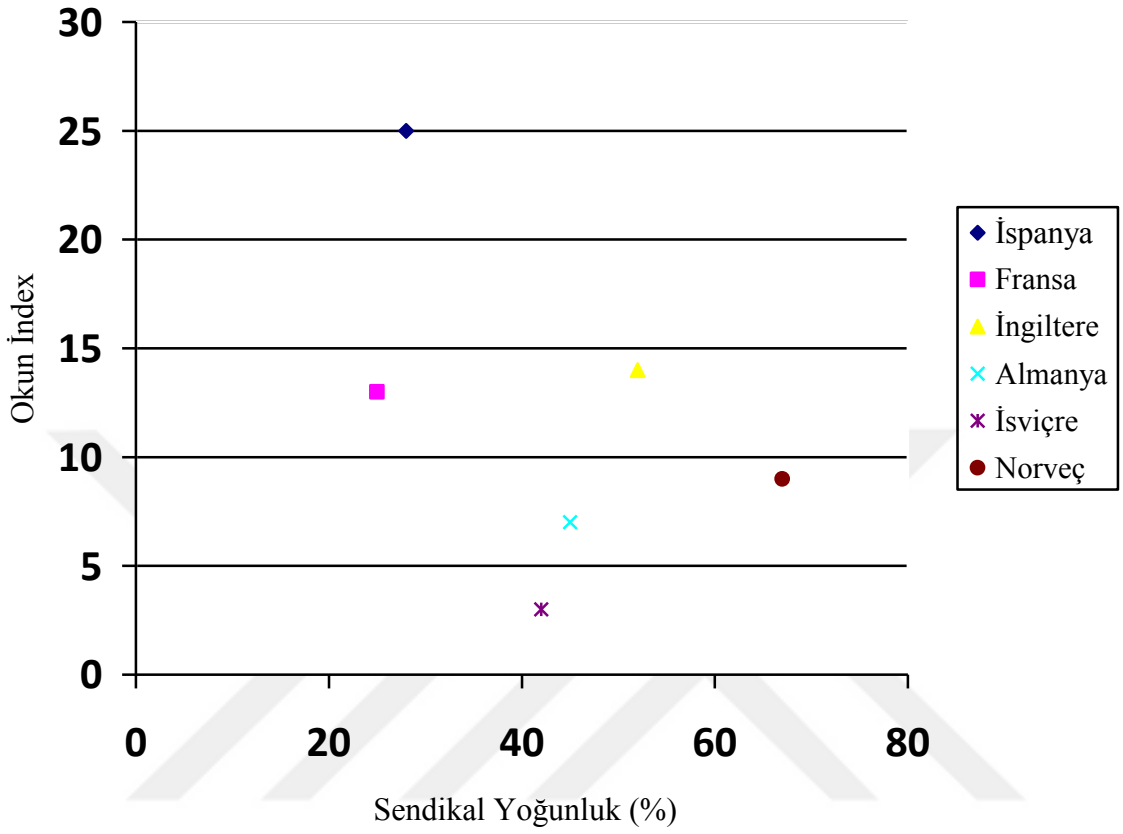

Not: Okun index enflasyon ve işsizlik oranları üzerinden hesaplanmıştır ve ekonomik performans ile arasında ters orantılı bir ilişki vardır.

Kaynak: Trigilia, C. (2002)

Elimizdeki bir başka gösterge ise ücret payıdır. Nitekim ücretli çalışanların GSMH'dan aldıkları pay maaşlarıdır. **Tablo 7**'de Amerika'da ve Dünya genelinde çeşitli sınıfların ücret payları tarihsel olarak görülebilir. Fakat akılda tutulmalıdır ki ücret payı diye ifade edilen göstergede sermayedarların elde ettiği kar ve zenginlik bu hesabın dışında bırakılır; yalnızca alınan ücretli çalışanların aldıkları gelir üzerinden bir hesap yapılır. Tablo 6'daki Amerika ve Dünya ortalaması eğrileri arasındaki yönelim farkının bir sebebi budur, diğer bir sebebi de akla geleceği üzere Dünya ortalamasında hesaba katılan ülkelerin tamamının gelişmiş kapitalist ülkeler olmayışıdır. Nitekim yukarıdaki gelir ve zenginlik eşitsizliği tablolarına baktığımızda, yani yalnızca ücretler üzerinden değil kar ve zenginlik

birikimini de denkleme dahil ettiğimizde sosyo-ekonomik hakların daraldığını ve ekonomik eşitsizliğin arttığını görebiliriz.

Tablo 7 - Ücret Payları, 1960 - 2010

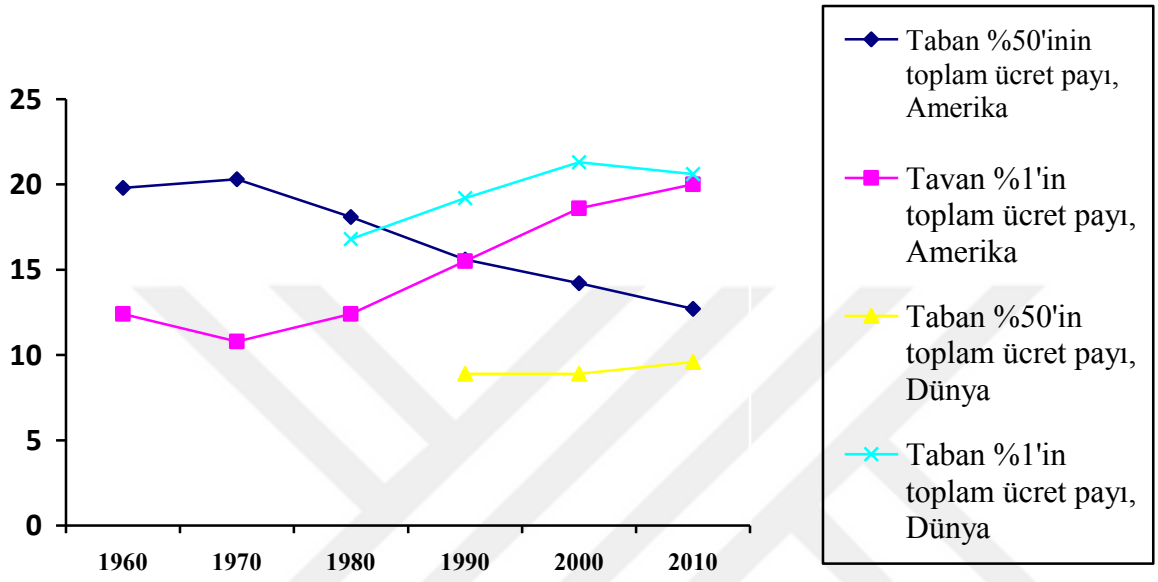

Kaynak: World Inequality Database: https://wid.world/

2.3. – YAPISAL DEĞİŞİMLERİN TEMEL KARAKTERİ: ESNEKLİK

İdari Dönüşüm

Önceki bölümde bahsedilen sosyal değişimler ve yeni meydan okumalar ile eşsüreli meydana gelen bir dizi ekonomik değişimden de bu başlık altında bahsetmek istiyorum. Bu değişimde en önemli ve etkili süreçlerden biri birçok teorisyen ve araştırmacının da zikrettiği üzere post-fordist veya esnek üretim tarzı şeklinde adlandırılan bir üretim modeline geçilmesidir. Özellikle 20. yüzyılın ortalarında tüm kapitalist ülkelerde yaygın olan Fordist yahut Fordist-Taylorist üretim ve idare tarzı 1970'lerden itibaren değişmeye başlamıştır. Trigilia Fordist üretim tarzının üç temel özelliğinden bahseder (2002: 199-200): İlk olarak, firmalar dikey olarak şekillenmiştir: Araştırma ve geliştirme, ham madde tedariği, dağıtım ve servis de dahil olmak üzere üretimi ve satışı ilgilendiren farklı evreler aynı idari mekanizma içerisinde ve aynı mekanda gerçekleşir. Bu da yoğun bir koordinasyonu ve firmaların

mekansal ve idari olarak oldukça büyümesini beraberinde getirmektedir. İkinci olarak firmalar seri, standart ve kitlesel bir üretimle ilgilenirler. Bu da bir yandan üretim maliyetlerini düşürüken üretim odaklı ve amaçlı yeni teknolojilerin geliştirilmesine katkıda bulunur. Son olarak Fordist üretim tarzında üretim, alt alanlara bölünmüş ve vasıfsız yahut yarı-vasıflı işçilerce aynı görevlerin sürekli tekrarı üzerine kurulu bir üretim ve idare modelidir. Triglia'nın da isabetli bir biçimde not ettiği gibi tasvir edilen bu Fordist üretim tarzı bir ideal tip olarak karşımıza çıkar. Yalnızca istikrarlı ve geniş piyasanın olduğu sektör ve ülkelerde Fordist kitlesel üretim mümkün olmuştur (2002: 1999). Reel ekonomilerde şirketler piyasadaki diğer ve farklı şekillerde organize olmuş ufak ya da orta çaplı şirket ve sektörlerle her zaman iç içe olmuş ve onlardan beslenmiştir. Önceki bölümde refah devletinin ortaya çıkışındaki faktörlerden biri olarak sayılan savaş sonrası sermayenin tüketim ve emeğe dönük istikrar ve garanti ihtiyacı ile Fordist üretim ve idare tarzı arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Aynı şekilde refah devletine meydan okumalar olarak ifade ettiğim ihtiyaçların çeşitlenmesi, toplumsal yapılardaki dönüşümler, teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin piyasalarda yarattığı yeni alan ve ihtiyaçlar Fordist üretim tarzının da değişmesi ile sonuçlanmıştır. Bizatihi üretim yerlerinde, üretimin yapıldığı işyerlerinde ve firmalarda gerçekleştirilmiş idari bir değişim söz konusudur. Firmalar mümkün olduğunca alt birimlere parçalanmış, farklı departmanlar ayrı şirketlere bölünmüş, dolayısıyla önceden üst firmanın alt departmanları olan yapılar artık ticaret yapılan ayrı şirketlere dönüşmüştür. İngilizce'de ve artık Türkçe'de de kullanılan *outsource* tabiri bu anlama gelir. Bu özellikle tekstil sektöründen fason üretim diye bildiğimiz üretim biçimidir. Daha büyük ölçekte bir örnek ise Apple firmasının bünyesinde mavi yakalı işçi çalışmaması olgusudur. Büyük firmalar ham madde, üretim yahut işçilik gibi hizmetleri başka şirketlerden satın alır ve piyasaya süreceği ürüne son halini verir. Bu şirketler "dışarıya" çıkaramayacağı ya da kategorik ve mekansal olarak "içeride" bulunması gereken işleri, örneğin; temizlik yahut güvenlik gibi hizmetleri de benzer bir biçimde yine başka firmalardan hizmet satın alımı şeklinde gerçekleştirir. Bu da Türkiye gündeminden de oldukça iyi bildiğimiz meselelerden biri olan ve hukuki dilde alt işveren diye ifade edilen taşeronluk müessesesidir. Bu şekilde firmaların parçalanması üretimsel modeldeki değişimin birinci ayağıdır.

İstihdam Pratiklerindeki Dönüşüm

Bununla paralel diğer ikinci bir değişim ise çalışan ile işveren arasındaki iş ilişkisinde meydana gelen dönüşümdür (Kalleberg, 2000; 2009; Hazans, 2011). Fordist dönemde bu iş ilişkisi standart ve belirsiz sürelidir, yani sonsuza dek süreceği varsayılır. Dolayısıyla emeği düzenleyen kanunlar, kolektif sözleşmeler ve sosyal güvenlik sistemleri gelişmiştir. Neoliberal dönemde, özellikle 2000'lerden sonra ise dünyada hızla artan bir biçimde belirli süreli iş sözleşmelerine geçilmiştir. Bu sözleşmeler üretilecek mal, satın alınacak hizmet/uzmanlık ile sınırlanmış yahut çalışanın performansı ile belirlenmiş olabilir. Standart olmayan iş sözleşmeleri kapsamında çeşitli iş ilişkileri zikredilir ve bu alana dair literatür ve kullanılan kavramlar oldukça geniş bir yekunu oluşturur: "alternatif iş sözleşmeleri" (Polivka 1996), "piyasaya yönelik sözleşmeler" (Abraham, 1990), "geleneksel olmayan sözleşmeler" (Ferber & Waldfogel, 1998), "esnek iş pratikleri" (Brewster vd., 1997 akt. Kalleberg, 2000), "atipik işçilik" (Cordova, 1986) , "periferik işçilik" (Summers, 1997 akt. Kalleberg, 2000), "kırılgan işçilik" (Tregaskis vd. 1998), "prekarya işçiliği" (Treu, 1992), "tek kerelik/süreli işe alım" Gordon, 1996), "taşeron işçilik" (Polivka & Nardone, 1989) vb. Bu çalışma kapsamında neoliberal dönemde yaygınlaşan ve ana karakterini esnekliğin oluşturduğu uzmanlık gerektiren profesyonel işlerden değil alt sınıfların istihdam edildiği prekarya iş ilişkilerinden bahsedilecektir.

1970'lerden itibaren ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik şartlar standart istihdam ilişkilerini zayıflatmaya başlamış ve istihdamda akışkanlık ve esnekliğin aranır olmuştu. Cordova'ya göre durgun ekonomik büyüme ve tetiklediği işsizlik, ekonomilerin tam istihdam sağlayacak tam-zamanlı işler üretmede başarısız olduğunu ortaya koymuştur (1986: 650). Süreli, yarı-zamanlı yahut taşeron işçilik gibi pratiklerin ortaya çıkmasının nedenini bu başarısızlık üzerinden okumak yanlış olacaktır. Toplumsal ve teknolojik gelişmelerin yarattığı yeni ihtiyaç ve imkânlar bu idari ve ekonomik gelişmelerin sebepleri ve sonuçları olduğu, herhangi birine nedensellik anlamında bir öncelik vermenin yanlış olacağı kanaatindeyim. Nitekim standart olmayan istihdam ilişkileri her zaman varolmuştur, fakat Fordist döneme damgasını vuran işçi-işveren ilişkisinin yukarıda tanımladığım standart istihdam ilişkileri ve üretim biçimi olduğu; neoliberal döneme damgasını vuran istihdam ilişkileri ve üretim biçiminin ise akışkan ve esnek bir karaktere sahip olduğu unutulmamalıdır.

Esnek istihdam ilişkilerinin hangi tür işleri kapsadığından kısaca söz etmek bu niteliksel çalışmada ortaya çıkan sonuçları yorumlamak açısından gerekli gözükmektedir. Bunlardan ilki ve en çok akla geleni yarı/kısmi zamanlı işlerdir. Kısmi zamanlı iş genelde

normale göre iş saatlerinin daha az olduğu fakat düzenli maaş alınan işlerdir. Yarı zamanlı işlerin ne kadar süreyi kapsadığı ülkelerin kanunları arasında farklılık göstermektedir. Amerika'da yarı zamanlı iş genelde haftada 35 saat olarak tanımlanmıştır. Bu süre İngiltere'de 30, Almanya'da 36, ülkemizde ise hukuki olarak haftada ortalama 30 saattir. Bazı ülkelerde ise kısmi zamanlı iş haftalık çalışma saatleri üzerinden değil yapılan işin statüsü üzerinden belirlenmektedir (Kalleberg, 2000: 343). 1970'lerden itibaren kısmi zamanlı işlerde artış görülmeye başlamıştır. Bu tarihlerden önceki kısmi zamanlı işler genelde bu tür işlerde çalışmayı tercih eden daha çok kadınların ve gençlerin istihdam edildiği işlerdi. Kısmi zamanlı işlerin ve esnek çalışmanın artmasıyla birlikte ise birçok çalışan için bu bir tercih meselesinden çok bir mecburiyet haline gelmiştir (Kalleberg, 2000: 344). Bu artışın sebeplerine bakacak olursak ilk olarak kapitalist sistemde şirketlerin-işletmelerin kârını maksimize etmek üzerine kurulmuş olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla şirketin ihtiyaçlarına paralel olarak kısmi zamanlı yani daha az ücret ve sigorta primi anlamına gelen işler işverenler açısından tercih edilmektedir (Harvey, 1997: 170). Bu temel tercihi akılda tutarak bir kenara koyacak olursak şirketlerin ihtiyaçlarında meydana gelen değişikliklere odaklanmak daha yerinde olacaktır. Neoliberal dönem ile birlikte endüstriyel ülkelerde ihtiyaçları değişken ve heterojen olan hizmet sektörünün gittikçe genişlediğine şahit oluruz. Bu da esnek çalışma saatli işlere olan ihtiyacı arttırmıştır. Hizmet sektöründeki heterojenlik kısmi zamanlı işlerde ve çalışanlar arasında da bir heterojenlik yaratır. Çoğu kısmi zamanlı işlerin ilk akla geldiği şekliyle az maaşlı, düşük statülü ve çalışan açısından iş deneyimi sağlamayan işler olduğu doğrudur. Fakat özel ihtisas gerektiren maaşlı ve statüsü yüksek kısmi zamanlı işler de gittikçe artmaktadır (Kalleberg, 2000: 345).

Esnek istihdam ilişkileri altında sayacağım bir diğer müessese taşeronluktur. Firmalar idari kontrol ve sorumluluğu üzerinden atar ve bunu dışarıdaki başka bir şirkete devreder. Çalışanların maaşları, işe alım ve çıkartılması, sigortaları ve gerekiyorsa eğitimleriyle aracı işveren firmalar ilgilenir (Kalleberg, 2000: 347). Böylece taşeron firmalar günümüz yedek emek ordusunu oluştururken, ana firma şirketi doğrudan ilgilendirmeyen süreçlerden, idari yapılardan, sorumluluktan ve masraflardan kendisini kurtarmış olur. Bu durumda işçilerin birden fazla işveren ile iş ilişkisi tesis edilmiş olur. Taşeron şirket resmi işverenken, çalışanı izleyen ve denetleyen müşteri şirkettir. Bu durum herhangi bir kaza durumunda ya da istihdam ilişkilerinden doğan çeşitli problemlerin çözümünde kimin sorumlu olduğuna dair bazı karmaşık problemlerin doğmasına neden olur (Kalleberg, 2000:

348). Taşeronluk meselesi hem hukuki olarak hem de ekonomik ve toplumsal sonuçları açısından oldukça tartışmalı bir konudur. Birelma (2015) üzerine çalıştığı yaygın taşeron çalıştırma pratiklerinin kanunun izin verdiği sınırı son derece aştığını belirtir. Ayrıca bu pratiklerin "sendikalaşmanın altını kalıcı bir biçimde oyduğu"na vurgu yapar (2015: 64-68). Kısmi zamanlı işlerde de olduğu gibi kapsamı ve içerdiği iş kolları açısından oldukça heterojendir. Bu açıdan öne çıkaracağım husus taşeron işçiliğin özellikle Türkiye bağlamında sıklıkla düşük ücretli ve daha da önemlisi hem kısa süreli hem de hukuki açıdan güvencesiz oluşudur (Harvey, 1997; Kalleberg, 2009; Birelma, 2015). **Tablo 8**'de 2012 yılı itibariyle ülkemizdeki kamu ve özel sektörde çalışan taşeron işçi sayısı görülebilir. Refah devleti modelini devletin vatandaşlarını piyasa güçlerinin risklerinden korumak ve bu güçlerin yarattığı eşitsiz etkileri minimize etmek için piyasayı regüle eden devlet yapısı olarak tanımlamıştık. Günümüz neoliberal sisteminde ise devlet de işe alım süreçlerinde şirket gibi davranmaya ve aynı stratejileri izlemeye başlamıştır. HAK-İŞ (Hak İşçi Sendikları Konfederasyonu) sendikasının 2014 yılında yaptığı araştırmaya göre ve **Tablo 8**'deki rakamların da desteklediği üzere belediyeler ve sağlık sektörü taşeronlaşma eğiliminde başı çekmektedir.

Tablo 8 – Kamu ve Özel Sektörde Çalışan Taşeron İşçi Sayısı, 2012

Kamu	Alt işveren işçi sayısı	Özel	Alt işveren işçi sayısı
Sağlık	16.184	İdare ve destek hizm.	4.146
Temizlik	471.442	Ulaştırma ve depolama	10.347
Güvenlik	117.541	Madencilik ve taş ocakçılığı	12.606
Dağıtım	34.621	İmalat	63.849
		İnşaat	10.431
		Diğer	318.087
Toplam	639.788	Toplam	419.466

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (akt: Çolak, Aytül, 2017: 1008)

DİSK'in (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) TBMM'de verilen bir soru önergesine hükümetin verdiği yanıttan yola çıkarak hazırladığı rakamlara göre ise taşeron işçi sayısı daha yüksektir. **Tablo 9**'da taşeron işçi sayısının yıllar içerisindeki yükselişi verilmiştir.

Tablo 9 – Taşeron İşçi Sayısının 2002-2011 Yılları Arasındaki Artışı

Yıl	Alt işverenler tarafından bildirimi yapılan sigortalı sayısı		Toplam
	Erkek	Kadın	
2002	358.511	28.607	387.118
2003	410.135	38.876	449.011
2004	537.471	44.019	581.490
2005	620.680	36.997	657.677
2006	862.528	44.625	907.153
2007	1.114.806	49.112	1.163.917
2008	1.207.785	53.846	1.261.630
2009	1.008.009	41.956	1.049.960
2010	1.240.128	53.775	1.293.898
2011	1.550.304	60.905	1.611.204

Kaynak: Öngel, S. F. (2014): 40

Taşeron işçilik yıllar içerisinde dünyadaki neoliberal trendle paralel olarak artış göstermekte olsa da 2017 yılı itibariyle ülkemizde kamuda çalışan taşeron işçiler emek hareketinin kazanımlarıyla ve hükümetin düzenlemeriyle kadrolu statüsüne geçirilme sözü almışlardır. Bu işçilerin önemli bir kısmının kadroya geçirildiği bilinmekle beraber bu sayının toplamda ne kadarlık bir orana denk geldiği, resmi verilerin ne kadar doğru olduğu ve çalışma şartlarıyla ilgili ne tür iyileştirmeler olduğu çalışılmaya muhtaçtır.

2.4. - ÜRETİM VE BİRİKİM MODELİNDEKİ DÖNÜŞÜM VE TÜRKİYE BAĞLAMINDA SOSYO-EKONOMİK SONUÇLARI

Neoliberal dönemdeki makro dönüşümlerden üçüncüsü de finans sektöründeki büyümedir. Fordist dönemde üretime yahut genişleyen hizmet sektörüne dayanan bir sermaye

biçimi küresel piyasalara hâkim iken 1980 ve hatta 90'lardan itibaren küresel kapitalizme yön veren, piyasaları domine eden, ve en önemlisi kârların çoğuna el koyan güç, sermaye hareketlerinin de serbestleşmesi ile birlikte finans sermayesi olmuştur. Teknolojik gelişmeler ve genişleyen hizmet sektörünün etkileri ile beraber finans kapitalizminin piyasalarda kâr ve etki alanı anlamında başat sektör haline gelmesinin bu çalışma açısından önemli bir sonucu vardır. Devlet üretici alanlardan çekilmiş[1], özelleştirmeler artmış; dolayısıyla kamu istihdamı daralmıştır. Ülkemiz de dahil olmak üzere 1980'lere kadar tarım sektörünü bir biçimde destekleyen politikalar üreten ekonomilerde tarım sektörü artık liberal piyasa ilişkilerine karşı korunmasız hale gelmiş ve bu tarihlerden itibaren kırdan kente büyük iç göç hareketleri başlamıştır (Pamuk: 2014: 271). 1978-1988 tarihleri arasındaki neoliberalizme geçiş dönemini "sermaye'nin karşı saldırısı" olarak çerçevelendiren Boratav bu dönemde "Türkiye köylüsünün" Cumhuriyet tarihinin "en ağır iki fiyat çöküntüsü"nden birini yaşadağını ifade eder (2009: 166). 1989 itibaren ise finans sermayesinin egemenliğinin başladığını yazar (2009: 171). Tarımsal üretimi piyasa güçlerinden korumaya dönük politikaların olmayışı ve hatta küresel pazara eklemlenmesi teknolojik ilerleme ve makineleşmenin de etkileriyle birlikte köyde yaşayan tarımsal nüfusun gelirsiz-işsiz kalıp kentlere göç etmesine yol açmıştır. Özellikle 1940'lı yıllardan itibaren artan kentsel nüfus 1980'den sonra önceki yıllara nisbeten oldukça hızlı bir şekilde artmış, ülkenin kentsel-kırsal nüfus oranları önemli ölçüde değişmiştir (bkz. **Tablo 10)**

Tablo 10 – Türkiye Kentsel – Kırsal Nüfus Oranları, 1940-2010

Yıl	Kent/İlçe	Belde/Köy
1940	24.4	75.6
1950	25	75
1960	31.9	68.1
1970	38.5	61.5
1980	43.9	56.1
1990	59	41
2000	64.9	35.1

[1] "Çekilme" teorik olarak devlet müdahalesinin ortadan kalkması değil biçim değiştirmesi anlamına gelir.

2010	76.3	23.7

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri: Yıllara ve Cinsiyete Göre İl/İlçe Merkezler ve Belde/Köy Nüfusu Genel Nüfus Sayımları.

Tablo 11 - Türkiye Tarımda İstihdam Oranı, 1980-2017.

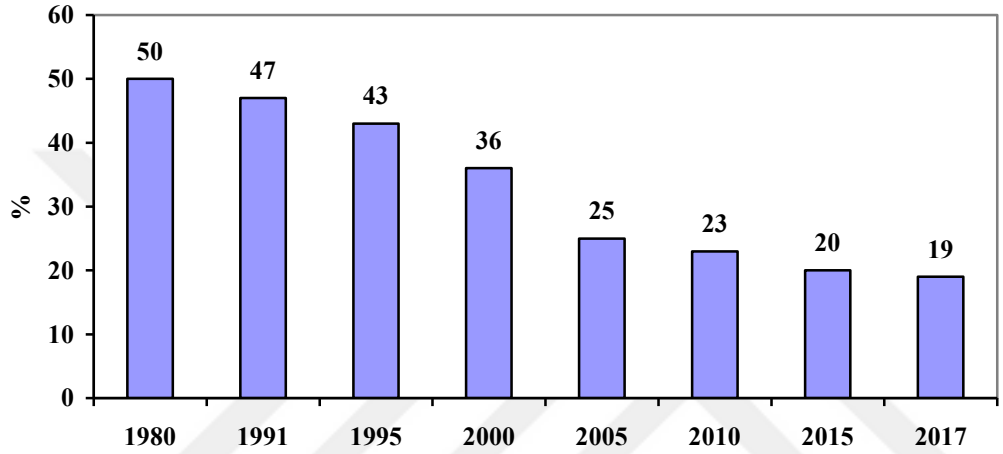

Kaynak: Dünya Bankası, 2006, *Turkey Labor Market Study.* Rapor No: 33254-TR & International Labour Organization, ILOSTAT database, Kasım 2017, [https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?end=2017&locations=TR&start=1991&view=chart]

Nüfus hareketlerine paralel bir hareket istihdam ve emek gücü piyasasında da görülmektedir (bkz **Tablo 11)**. Tarım sektöründeki makineleşme ve özelleştirmelere bağlı ticarileşme ve ortaya çıkan işsizlik sonucu kırdan kente göçen insanlar, sanayi ve hizmet sektöründe aynı oranda bir genişleme söz konusu olmadığı için işsiz kalmış; kentlerdeki yedek işçi ordusuna katılmışlardır. Bunun bir sebebi de önceki bölümlerde bahsedildiği üzere neoliberal dönemde iş/meslek ile eğitim arasındaki bağın kuvvetlenmesinden kaynaklanmaktadır. Birelma'nın isabetli bir biçimde vurguladığı üzere ekonominin büyümesi için alınan neoliberal tedbirler ülkedeki total büyümeyi pozitif yönde etkilese de istihdamın genişlemesi aynı ölçüde olmamıştır. Hatta 1970 – 1979 arasında daraldığı düşünülen Türkiye ekonomisinde istihdamdaki genişleme oranı %2,6 iken 1980-1997 gibi uzun bir zaman diliminde istihdamdaki genişleme oranı %2'ye gerilemiştir (Birelma, 2007: 32).

Tasvir ettiğim dönüşüm sürecinin iki izleğini oluşturan ve özellikle çalışmanın saha kısmıyla doğrudan alakalı iki odağı kuramsal çerçeve kısmına bırakıyorum. Bunlar *mekansal kapatma* ve kentteki dezavantajlı grupların oluşturduğu *geçimlik/enformel ekonomi* başlıklarıdır. Bu başlıklar aynı zamanda yoksulluğun Yavuztürk Mahallesi örneğinde nasıl çalışılabileceği ile ilgili odaklar olduğundan kuramsal çerçeve başlığı altında değerlendirmenin uygun olacağı düşünülmüştür. Yine de anlatıda bir devamlılık sağlamaya çalışılmıştır.

Borçluluk ve Finansal İçerilme

Kapitalist toplumsal ilişkilerin son 40 yıldaki değişimiyle ilgili diğer bir mesele borçluluktur: Bu döneme karakterini veren esneklik, güvencesizlik ve gündelik hayatın finansallaşması süreciyle paralel giden ve özellikle 1990'lardan sonra yükselen borçlu olma hali. Borçluluk hali hem piyasa güçleri (kamu ve özel) hem de toplumun tüm sınıfları için geçerlidir, fakat daha ilginç olanı tabii ki derecesi aynı olmasa da nitelik itibariyle benzer bir etki yaratmaktadır.

Pamuk 1990'lardan itibaren kamu borçlarının hızla arttığını belirtir. 1990'da kamu borcunun GSYH'ya (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) oranı %40'lardadır ve 2001 krizine gelindiğinde bu oran rekor bir seviyeye %90'a ulaşmıştır (2014: 276-277). Pamuk borcun gerçek miktarlarının; borcun kamu bankaları bilançoları üzerine yıkılması ve özelleştirme süreçlerinde yapılan vurgunlar gibi burada ayrıntısına giremeyeceğim birtakım siyasi manevra ve yöntemlerle farklı gösterilmesi dolayısıyla resmi verilerde sağlıklı olarak takip edilemediğini belirtir. Fakat kamu borcunun GSYH'ya oranı yaklaşık **Tablo 12**'deki gibidir.

Tablo 12 - Kamu Kesimi Borç Stoku / GSYH Oranı, 1990 - 2010)

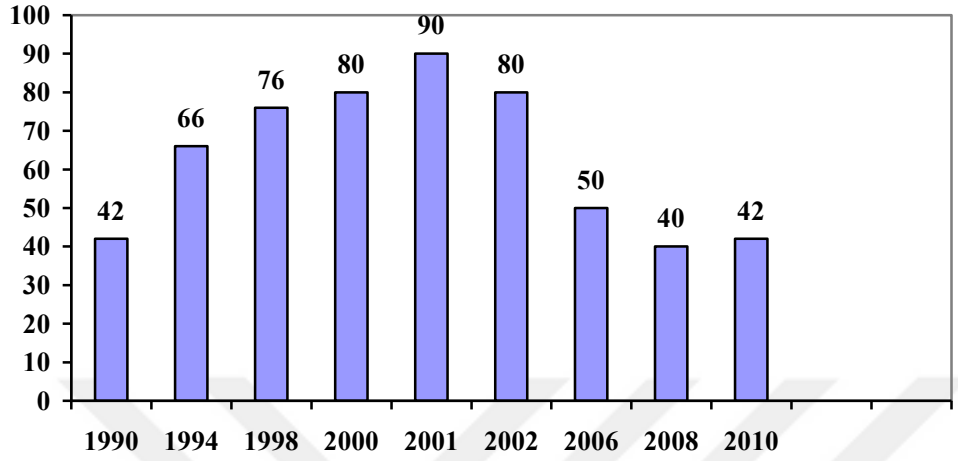

Kaynak: Pamuk, 2014: 277.

2001 krizinden sonra Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) uyguladığı ekonomik program ile **Tablo 12**'de de görülebileceği üzere maddi disiplinin sağlanmasına önem verildi, kamu borcu ve enflasyon ciddi oranda düşürüldü ve "ekonomide toparlanma" evresine girildi (Akçay, 2015; Pamuk: 2014: 288; Boratav, 2009). Kamu borçlarının düşmesinin bir sebebi de uzun yıllardır gündemde olan fakat siyasi ve hukuki nedenlerle uygulamaya konulamayan özelleştirmelerin başarılı bir biçimde gerçekleştirilebilmesidir. Bu olgular neoliberal ekonomik politikaların hayata geçirilmesinden kaynaklanmaktaydı. Kamu borcu ciddi oranda düşürülürken, Avrupa Birliği ile üyelik süreçleri, küreselleşme ve siyasi gelişmelerin sağladığı açılımlarla özel sektör yurt dışına açıldı, yatırımlarını finanse etmek için uluslararası bankalara borçlanıldı.

Bu makro ölçekli gelişmeler ışığında benim odaklanacağım nokta hane düzeyindeki borçlanmadır. Yukarıda söylediğim gibi uluslararası finans piyasalarına dahil olan ulusal banka ve şirketler bu yolla bir yandan büyük yatırımları için finans sağlarken bu finansmanın bir kısmı da özel bireysel/hane tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasına dönüktü (Pamuk, 2014; Akçay, 2015). İstihdam pratiklerinin değişmesiyle oldukça güvencesiz işlerde çalışan ücretli çalışanlar ticari krediyle karşılaştırıldığında yeni yeni yaygınlaşan tüketici kredisi pratiği ile gelecekteki gelirlerinin bir kısmını finansal şirketlerle paylaşmaya başladılar. Bu da "üretken

sermayenin finansmanı değil, doğrudan bireysel ihtiyaçların karşılanması" anlamına gelir (Akçay, 2015). Akçay 1970'lerden itibaren özellikle gelişmiş sanayi ülkelerinde üretkenliğin (üretilen değerin) artmasına rağmen çalışanların reel ücretlerindeki artışın aynı oranda olmadığını söyler. Tüketici kredilerinin alt gelir grupları için de kullanımının yaygınlaşması ile gündelik ihtiyaçların karşılanmasında borçlanmanın payı oldukça artmıştır (bkz. **Tablo 13**).

Tablo 13 – Hanehalkı Harcanabilir Gelir İçerisinde Borç Oranı

Yıllar	(%)
2002	3
2005	9.6
2008	24.8
2011	47.4
2013	53 (Rekor)
2014	50
2016	47
2017 (3. Çeyrek)	47

Kaynak: http://www.verikaynagi.com/grafik/hanehalki-harcanabilir-gelir-icerisinde-borc-orani/ [07.08.2018]

Borçlanma olgusunun hem piyasa güçleri hem de toplumun alt gelir grupları için nitelik olarak benzer bir etki yarattığını söylemiştim. Ulusal piyasalar ve aktörleri uluslararası bankalara borçlanarak küresel piyasalara, çalışanlar ve alt gelir grupları da tüketici kredisi gibi yollarla borçlanarak piyasa süreçlerine dahil olur. Akçay (2015) ikinci olguyu olguyu "finansal içerilme" şeklinde isimlendirmektedir. Finansal istikrar konusunda, IMF'nin Küresel Finansal İstikrar Raporu'nda da belirtildiği gibi, tartışmanın odağı geleneksel olarak finansal riskin taşıyıcı olarak görülen bankacılık sektöründen hanehalkı sektörüne kaydırılmalıdır (IMF, 2005; akt. Akçay, 2015). Çünkü borçlandırma üzerinden finansal içerilme hem ülke ekonomilerinin kırılganlaşmasına hem de daha önemlisi insanların gündelik hayatlarının metalaşmasına (commodification) yol açmakta ve ekonomik güvencesizliği derinleştirmektedir.

Neoliberal Popülizm

Crouch'a (2011) referansla neoliberal ilkelerin saf halleriyle uygulanmasının mümkün olmadığını söylemiştim (bkz. Bölüm 2 - Neoliberal Dönüşüm: Üretim, Birikim Ve İstihdam Modellerinin Değişimi). Yine Crouch'un kitabına referansla *Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü* belki de burada yatmaktadır. Nitekim toplumsal hayatın dinamikleri yalnızca ekonomik unsur ve etkilerden müteşekkil değildir (bkz. Bölüm 1.2. - Refah Devletinin Modern Kökleri: Teoriler Ve Tartışmalar). Analizinin bu çerçeve ile uyuştuğunu düşündüğüm Akçay, neoliberal paketin eksiksiz uygulanmaya çalışıldığı dönemlerde bile göreli istikrar durumlarının yaşandığına işaret eder ki Türkiye de bu örneklerden biridir. Finansal içerilmenin de yalnızca finansal olmadığını zikretmek gerekir. Bu sürece siyasi içerilme, toplumsal içerilme, kültürel içerilme vb. süreçler de eşlik eder. Bu süreçlerin ve mekanizmaların varlığını kabul etmekle beraber üzerinde durmayacağım. Bu tercihin sebebi mekanizma ve stratejilerden herhangi birine öncelik atfetmek sebebiyle değil çalışmanın odağını korumak amacıyladır. Nitekim finansal içerilme ile paralel olarak örneğin siyasi ve kültürel içerilme de toplumsal iktidarın merkezinde değil çevresinde yer alan grupların sistem tarafından içerilmesine ve istikrar ihtiyacının derinleşmesine katkıda bulunur. Bu iki olgu; neoliberal uygulamalar ve istikrar, kurduğumuz anlatı içerisinde birbirine zıt gibi gözükse de Akçay, bu politikalara karşı muhtemel toplumsal tepkileri önleyecek *ekonomik*, *politik* ve kültürel (*ideolojik*) mekanizma ve stratejilerden bahseder. Bunu mümkün kılan mekanizmalar ise küresel ekonomide meydana gelen tercihler ve bunlara adapte olunmasıdır. IMF programının başarılı uygulanması, ABD kaynaklı ekonomileri yeniden canlandırmaya yönelik olarak faizlerin düşürülmesi, küresel sermayenin gelişmekte olan ülkelere yönelmeleri, sermaye ve kaynak sıkıntısının çekilmemesi, doların değerinin düşük olması gibi bu çalışmanın ana odağını oluşturmayan süreçler ve mekanizmalar sayesinde finansal içerilmenin şartları sağlanmıştır. Reel ücretler artmasa da tüketim ve olanakların artması söz konusudur. Finansal içerilme ve borçluluk olguları siyasi ve ekonomik istikrara olan ihtiyacı derinleştirmesi hasebiyle önemlidir. Artan olanaklara erişim arzusu, borçluluğa bağlı güvencesizlik ve arzuların tatminine dayanan istikrar ihtiyacı piyasaya bağımlı tüm sosyo-ekonomik sınıflar için bağlayıcıdır. Bu resimde finans sisteminin paydaşı haline gelmiş olan hanehalkı nihai olarak risklerin "son şok emici mercii" olmak durumundadır. Çünkü

neoliberal ekonomi kazanımların özelleştirilmesi, risk ve kayıpların kamulaştırılmasına/toplumsallaştırılmasına dayanır.

Neoliberal popülizm başlığı altında değerlendirilebilecek bir diğer olgu olarak Akçay (2015) sosyal yardım kaynaklarının genişlemesi sürecinden bahseder. 2013 yılı itibariyle sosyal yardımlara ayrılan bütçenin GSMH içerisindeki oranı %1.35 gibi önemli bir rakama ulaşmıştır. Sosyal yardımlardan faydalanan hane sayısı ise 3.096.489'dur. (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2013 Yılı İdare Faaliyet Raporu, 2014: 112). Sosyal yardım hareketleri özellikle 2004 yılında bir genel müdürlük altında kurumsallaşan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu ile beraber hızlanmış, 900'ü aşkın yerel vakıf aracılığı ile yardım faaliyetleri yürütülmüştür (Buğra, 2014). Doğrudan ve aynî yardımların kısa ve uzun vadedeki pozitif etkilerini vurgulayan Buğra bu yardımların yürütülemesi noktasında birtakım tehlikelerden ve pratikteki yanlış uygulamalardan dem vurur. Sosyal yardım ve nakit transferi konusunda yapılan çeşitli araştırmalara atıfla bu tür yardımların kısa vadede yoksulluğun en ağır biçimlerini ortadan kaldırırken uzun vadede ise insanların kendilerini sefaletten kurtarabilmek için yeni stratejiler geliştirmelerine olanak sağladığından bahseder. Fakat aynı araştırmalara göre sosyal yardım pratiklerinin bu işlevi görebilmesini mümkün kılacak şartların sağlanması da gereklidir. Yapısal ve kurumsal iyileştirmeler dışında doğrudan yardımların güvenilir, yani sürekli ve düzenli olması bu koşullardan en önemlisidir. Bir başka mesele ise bu yardımlardan faydalanan/faydalanmayan yoksul kesimlerin ve yoksul olmayan kesimlerin sosyal yardım çalışmalarının işleyişine duydukları güven konusudur. Sosyal yardıım faaliyetlerinin yürütülmesiyle memur olan kişilerin deneyimsiz yahut konunun uzmanı olmaması, siyasi söylemde bu yardımların nasıl kullanıldığı ve sosyal yardım kurumlarındaki yolsuzluk ve işleyiş problemleri, yardım alan insanlarda bir çeşit minnet duygusu oluşturması açısından tehlikelidir. Yardım almanın ve yardımlardaki süreksizliğin kişilerin psikolojilerinde ve benliklerinde yarattığı kırılmalar üzerine söz söylemekte kendimi yetkin görmüyorum, fakat kişilerin gelecek tahayyüllerinde ve kimliklerinde yol açtığı tahribat ve etkiler üzerinden bir değerlendirme bulgular kısmında yapılacaktır. Sosyal yardımların neoliberal popülizm başlığı altında vurgulanabilecek özelliği süreksiz ve insanların uzun vadede stratejiler geliştirmesini mümkün kılmayan destekler olduğu sürece bağımlılık yaratması ve yeni imkânlar sunmamasıdır. Diğer yandan Orta-Doğu bağlamında devletin büyük oranda herhangi bir çatışma yaşamadığı dini karakterli sivil toplum kuruluşlarına devrettiği yahut bazı durumlarda onlar üzerinden yürüttüğü sosyal yardım

faaliyetleri eşitsizliğin yapısal şartlarını değiştirmekten uzaktır (Jawad, 2008; Jawad & Yakut-Çakar, 2010).

3. – KURAMSAL BİR ÇERÇEVE: YOKSULLUĞU NASIL ÇALIŞMALI?

Yoksulluk kavramı ve yoksulluğun nasıl çalışılacağı-çalışılması gerektiği sosyolojik literatür açısından oldukça problematik meselelerdir. Yoksulluğun salt ekonomik dezavantajlılık, maddî sefalet ya da finansal zenginlikten mahrum kalma olarak ele alınması yanlış olacaktır. Simmel (1972) yoksulluğun kültürel, ekonomik ve ahlakî etmenleri ile birlikte toplumsal bir kurum olarak analiz edilmesi gerektiğini belirtmektedir, nitekim yazara göre yoksulluk yalnızca ekonomik refahın toplumsal bölüşümünden mahrum kalmak değil, kültürel ve toplumsal sermayesinden de mahrum kalmak anlamına gelir. Bu durumda aidiyet ve kimlik sorunları derinleşir ve yoksulluğun şartları yeniden inşa edilir, hatta daha da ağırlaşabilir. İlk bölümde Esping-Andersen'a atıfla bahsettiğim iki tip yaklaşım, yoksulluk çalışmaları için de geçerlidir. Kültürel-sosyolojik yaklaşım ile yoksulluk öznel bir şekilde ifade edilir ve yoksulluğun ürettiği kültürel sonuçlara ve benlik-toplumsal kimlik algısına odaklanılır. Daha iktisadî ikinci yaklaşım ile ise yoksulluk ekonomik bir olgu olarak nesneleştirilir ve ulusal ya da global gelişmeler ve veriler çerçevesinde değerlendirilir.

Geçimlik Ekonomi

Piyasa ilişkileri içerisinde yer edinemeyen ve dışarıda kalan fakat modern devletin ve müteakiben refah devleti sisteminin, vatandaşlık nosyonu üzerinden sorumlu olduğunun varsayıldığı yoksul gruplara ne olduğu, onların hayatta kalmak için ne yaptıkları yahut nasıl bir hayat sürdükleri soruları önümüzde durmaktadır. Bu sorular devletin piyasadan çekildiği ve sosyal politikaların nispeten daraldığı günümüzde daha önemli sorular haline gelmiştir. Daha açmak gerekirse kapitalizmin 19. yüzyıldaki hikayesinden farklı olarak, piyasa ilişkileri dışında kalan yahut "yedek sanayi ordusu" olarak sınıflandırılan ve akıbeti pek de umursanmayan yoksul gruplar önceki bölümlerde detaylıca bahsettiğim sosyo-politik gelişmeler sonrasında görmezden gelinemeyecek bir statü kazanmış ve böylece Sanyal'ın (2017) ifadesi ile formel piyasa ekonomisi dışında "geçimlik/enformel ekonomi"ye yer açılmıştır.

Bahsi geçen ve araştırmanın örneklemini oluşturan kentli yoksul grupların piyasa ekonomisi dışında kaldığını ifade etmek piyasa ilişkilerinden bağımsız oldukları yahut enformel ekonomi ile formel ekonomi arasında bir ilişki olmadığını iddia etmek anlamına gelmez. Yapısal-işlevselci okumayla ve çeşitli saha araştırmalarından hareketle bu ilişkiyi bağımlılık ve "eklemlenme" olarak kurmak mümkündür. Kapitalist üretim, enformel üretime ve işsiz ordusuna maaşları düşük tutmak ve ucuz hammade sağlamak için ihtiyaç duyar ve ihtiyaç duyulan alan ve sektörlerde piyasa enformel ekonomi tarafından sübvanse edilir. Bunun anlamı kapitalist birikimin koşullarını sağlayan ve teminat altına alanın, kapitalizm öncesi üretim şekli ve sektörleri olduğu iddiasıdır. Fakat bu açıklama Sanyal'ın da haklı bir şekilde öne sürdüğü üzere işlevselci yaklaşımların temel probleminden muzdariptir (2017: 45-53). Kapitalist üretimin kendi dinamikleri dışında, hatta kapitalist öncesi üretim tarzı diye sınıflandırılan bir üretim dinamiğine ihtiyaç duyduğu açıklaması ilk olarak teorinin açıklayıcılığında bir eksiklik veya problem olduğunu itiraf eder. İkinci olarak ise enformel ekonomi, geçimlik ekonomi veya ihtiyaç ekonomisi diye kavramsallaştıracağımız alanın kendi dinamiklerini ortaya koymakta oldukça eksik kalır. İşlevselci bir açıklamanın konu edindiğimiz fenomeni açıklamaya katkı sunduğu muhakkak. Fakat enformel ekonominin piyasaları sübvanse ettiğini ve dolayısıyla sermayenin bu eklemlenme ilişkisinden fayda sağladığını söylemek isabetli dahi olsa enformel ekonominin bu sebeple ve bu etkileri üretmek üzere varolduğunu iddia etmek alanın kendi iç dinamiklerini gözden kaçırmamıza sebep olur.

Toplumsal ve Mekansal Dışlanma

Harvey'in coğrafi tahayyül kavramı kırdan kente yoğun göçün mekansal bağlamı ve bu hareketin kentin kullanımı açısından sonuçları üzerine düşünmemizi sağlar. Tarımın ticarileşmesi ile birlikte işsiz kalan ve kente göç eden insanların aynı oranda genişlemeyen sanayi ve hizmet sektörü içerisinde istihdam edilmesinin mümkün olmadığından bahsedilmişti. Bunun sosyo-ekonomik sonucu, göç dalgasıyla gelen insanların kentte yeni enformel ekonomik sektörler ve ağlar kurmalarıdır. Sanayi ve hizmet sektörünün bu göç dalgasını sübvanse edemeyeceği gibi kentsel altyapı ve barınma/konut olanakları da bu kapasiteden oldukça uzaktı. Enformel sektörün mekanı da kent içerisindeki gecekondu mahalleleri olmuştur. Araştırmanın kapsamı itibariyle gecekondulaşma meselesine ve tarihsel

sürecine girmeye gerek duyulmamıştır, nitekim Buğra ve Keyder'in de belirttiği gibi 1990'lardan itibaren İstanbul gecekondulaşma kapasitesini büyük oranda doldurmaya başmıştır (2007: 23). Dahası araştırma kapsamında görüşülen insanlar, gecekondulaşma sürecini yaşamamıştır ve hanenin en büyük gider kalemini kira masrafları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde söylemekle yetineceğim ama bulgular kısmında daha geniş yer vereceğim nokta kentteki bu yeni yoksulluk biçimleri ve deneyimlerinin, önceki kuşakların yoksulluk deneyiminden ve gecekondulaşma hikayelerinden farklı oluşudur. Bu yeni yoksulluk ve yoksunluk deneyiminin mekansal kavramsallaştırmasını yaparken Wacquant'ın (2015) "kent paryaları *(urban outcasts*) "ileri marjinallik" ve Weber'e referansla "mekansal kapatılma" gibi birbiriyle bağlantılı tabirlerinden kısaca bahsetmenin bu araştırma açısından da oldukça işlevsel olacağı kanaatindeyim. Her ne kadar farklı bağlamlarda neşet etmiş ve tanımlanmış kavramların farklı ve kaçınılmaz olarak özgün kontekstlere uyarlanmasının problemli olduğunu düşünsem de "ileri marjinallik" kavramı belli bir esnekliğe ve donuk olmayan bir tanıma sahiptir: "ileri marjinallik tabiri, kapitalist ekonomilerin eşitsiz gelişmesi ile refah devletlerinin küçülmesi sonucu post-Fordist şehirlerde billurlaşmış toplumsal-mekansal sürgün ile dışlayıcı kapatma hadiselerinin görüldüğü yeni düzeni tanımlamaktadır; söz konusu hadiselerin değişkenlik gösteren halleri, toplumsal ve fiziki uzamın dibinde bulunan işçi sınıfı kesimleri ile etno-ırksal kategorilere uyguladığı baskı biçimleri uyarınca değişir" (Wacquant, 2015: 12-13). Çalışmasının odağını Amerika gettoları ve Fransız banliyölerinin oluşturduğu Wacquant amacının bu iki olgunun sergilediği benzerlik ve farklılıklardan "ileri marjinalliğin sosyolojik eskizine dair unsurlar" ve etkenler damıtmak ve çağımızın marjinal mekanlarında günlük hayatın nasıl deneyimlendiğini betimlemek olduğunu söyler (2015: 12-13). Dolayısıyla bu eskizdeki *aksisler*i/unsurları birer araç olarak kullanmakta ve çalışmaya konu olan özgün deneyimin, benzerlik ve farklılıkları üzerinden nerede konumlandığını düşünmekte bir beis görmüyorum.

Mekansal dışlanma Weber'in (1978) sosyal dışlanma kavramının mekansal boyutuna bir atıftır. Yani sınır çizme, kimlik kurma ve cemaatler oluşturma ve bu yolla az olan kaynakları diğerlerini - diğer grupları dışlayarak kendi mülkünde tutma süreçlerinin mekansal karakterini ifade eder. Bu açıdan etnik, kültürel, dini ve sınıfsal kimlikler; kimin dışlandığı, dışlananların kent içerisinde nereye kapatıldığı ve kentin kullanımından nasıl yoksun kalındığı gibi soruların unsurları olarak karşımıza çıkar. Kapatılma sözcüğü çeşitli dışlanma süreçlerinin iktidar tarafından örgütlü ve aktif bir biçimde tercih edildiğini veya toplumsal

şartları yeniden üreten ilişkisel sistemin bu şekilde örgütlenmiş olduğunu ifade eder. Wacquant için bunun somutlaştığı organizasyonel yapı *hipergetto*dur: "yeni, merkezsiz, belirli bir bölgeyle sınırlı, örgütlenmiş bir yapıdır; burada ırk ve sınıf temelinde birleşik ayrım söz konusudur" ve bağlamı emek piyasasının ve refah devletinin çekildiği bir kent merkezidir (2015: 13-14). Bu araştırmanın mekanı olan Yavuztürk Mahallesi mekansal bir dışlanma söz konusu olsa da hipergetto kavramıyla tanımlanamayacak heterojen ve dağınık bir mahalledir ve Wacquant'ın ekonomiden çok siyasetin belirleyici olduğunu düşündüğü hipergettoya nazaran Yavuztürk piyasanın pek de ayrım gözetmediği etkilerinin, ulusal-uluslararası göç hareketleri ve kentsel coğrafya gibi unsurların daha belirleyici olduğu bir mahalledir. Bu karşılaştırmayı yapmamın sebebi Wacquant'ın sunduğu perspektif ile araştırma sonuçlarından elde ettiği ve ürettiği kavramlar arasında bir ayrım yapıldığını daha net bir biçimde ortaya koymaktır.

4. – METODOLOJİ VE ARAŞTIRMA SAHASINA DAİR BİR ÇERÇEVE

Kentli yoksulluğun ne anlama geldiği ve Yavuztürk mahallesi örneğinde nasıl deneyimlendiği ile insanların yoksullukla baş etmede ne tür stratejiler ve mekanizmalar geliştirdiği meselelerinin irdelendiği bu çalışmada, araştırma evreni olarak kent merkezlerinde yaşayan yoksul ve muhtaç insanlar belirlenmiştir. Araştırma, gözlem ve derinlemesine görüşme tekniklerine başvurulmuş niteliksel bir saha araştırmasıdır. Bu yönde bir tercihin sebebi insanların; yoksulluğu deneyimleyen aktörlerin bu durumu nasıl değerlendirdiğini, anlamlandırdığını ve baş ettiğini kendi ağızlarından dinlemek ve deneyimlerini anlamak umuduyladır. Nitekim yoksulluk yalnızca maddi bir ölçüt veya deneyim değildir ve yoksullar da istatistiki birtakım rakamlar değildirler. Neuman araştırma tekniği olarak nitel tekniklere başvuran yorumsamacı sosyal bilimi şu şekilde tanımlar: "İnsanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduğu ve sürdürdüğüne dair anlayış ve yorumlara varmak üzere insanların doğal ortamlarında toplumsal olarak anlamlı eylemin doğrudan ayrıntılı gözlem yoluyla sistematik analizidir" (2014: 131). Bu yaklaşım anlamın bağlamsal ve inşa edilmiş olduğu kabulüyle hareket eder. Diğer yandan bu bağlamsal ve subjektif anlamların yapısal özelliklerine ve tarihsel gelişimlerine dair *eleştirel* bir *sosyal bilim* perspektifi de elzemdir. Buradaki maksat metodolojiler arasında bir karşılaştırma yapmak değildir. Nitekim araştırmacının izlediği metotlar toplumsal hayata dair birtakım ontolojik önkabullerini içermekle beraber metodoloji anlamını, araştırmak istenilen nesneye dair sorulan sorularda kazanır. Dolayısıyla araştırma sorularına uygun metot seçimi esas olmalıdır.

Bu araştırma kapsamında aşağıdaki soruların yanıtları aranmıştır:

1. İstanbul Yavuztürk'te kentli yoksul olmak ne anlama gelmektedir?
2. Söz konusu aktörlerin formel ve enformel gelir kaynakları nelerdir?
3. Yoksullukla baş etme mekanizmaları nelerdir? Akrabalık bağları, etnik veya bölgesel bağlar ve hemşehrilik gibi enformel ilişki ağlarının yoksulluk ve kapitalizm ile baş etmede etkisinden söz etmek mümkün mü?
4. Enformel ilişki ve dayanışma ağları kentin mekansal kullanımını etkiliyor mu?
5. Devletin sosyal politikalarının ve sivil sosyal yardım kuruluşlarının bu noktada yoksullukla mücadeledeki göreli rolleri nedir?

Tüm bilim dallarında olduğu gibi sosyal bilimleri de bilim yapan bilgiye ulaşmadaki izlenen yoldur; yani epistemolojisi ve metodolojisidir. Özellikle alanda geçirdiğim süre açısından ve araştırmacı olarak insanların deneyimlerini derinlemesine anlamak hedefi dolayısıyla mahalle etnografisine mümkün olduğunca yaklaşmayı amaçladığım bu niteliksel saha araştırmasının başlangıcından bitişine çeşitli aşama ve süreçlerinden bahsetmenin elzem olduğu kanaatindeyim. Böylelikle araştırmacı olarak sahadaki konumum daha netleşecek, araştırmanın sınırlılıkları, eksiklikleri, elde edilen ve sunulan bulguların sahihliği belirginleşecektir. Bu aynı zamanda akademik/entelektüel dürüstlük hasebiyle de önemlidir.

Sahada İzlenen Yollar ve Başvurulan Yöntemsel Stratejiler

Araştırmanın başlangıcı 2015 yılı yazında bir sosyal yardım derneği ile beraber yürüttüğümüz yardım faaliyetine dayanmaktadır. Bu dernek Üsküdar'ın merkez mahallerinde ve Yavuztürk Mahallesi'nde bir aynî yardım faaliyeti yürütmeyi düşünüyor ve hanelerin ekonomik durumlarının tespitinde kendilerine yardımcı olacak bir sosyolog(!) arıyorlardı. Hanelere girip çıkılacak, ekonomik durum tespiti için gelir, gider, hastalık, eğitim ve benzeri hususlarda on dakikalık görüşmeler ve gözlemler yapılacaktı. Öncesinde mahalle muhtarlarıyla görüşülüp izinler ve kendilerinden çeşitli listeler alınmıştı. 2015 yazında bu kapsamda Yavuztürk ve Üsküdar merkez mahallerinde toplamda yaklaşık 50 haneye misafir olmuştuk ve ihtiyaçların göreli aciliyetlerine binaen öncelikli hanelere ilerleyen günlerde erzak ve kıyafet başta olmak üzere aynî yardımlar yapılacaktı. Bu yardım faaliyeti öncesinde de refahın bölüşümü ve ekonomik eşitsizlik gibi konularda çalışmaktaydım. Başta biraz da bu saiklerle kabul ettiğim teklif sonucunda sahada edindiğim deneyimler, yaptığım gözlemler ve çalışma arkadaşlarımla yaptığımız sohbetler yüksek lisans araştırma konumun fitilini ateşlemiş oldu. Bu çalışmalar sırasında yaptığım gözlemlerin ve yardım derneğinden çalışma arkadaşlarımla yaptığımız sohbetlerin bir bölümünü ise parçası olduğumuz yardım faaliyetinin karakteri ve işlevi oluşturuyordu. Dernekten arkadaşlarımın da farkında olduğu yahut hissettiği üzere parçası olduğumuz yardım faaliyeti yapısal olarak herhangi bir şeyi değiştirmekten uzak ve hatta belki iddia edilebilir ki bu eşitsiz yapıyı yeniden üretme işlevi gören, adaletsiz bir şekilde bir tür bağımlılık yaratan ve tabii ki oldukça dar kapsamlı ve Akçay'ın (2015) deyimiyle "neoliberal popülist" politikaların ürünü bir faaliyetti. Dernekten arkadaşlar da daha uzun vadeli psikolojik destek ve bir sınıf atlama pratiği olarak

varsaydığımız eğitim konusunda neler yapılabileceği hususlarında kafa yormaya başladılar. Fakat herhalükarda sahada elde ettiğim bulgular, yukarıda betimlediğim şekliyle sosyal yardım faaliyetlerinin insanların hem ekonomik hem de psikolojik açıdan hayatlarını idame ettirebilmesi noktasında büyük farklar yarattığı yönündedir.

Benim dernek ile olan ilişkim bu aşamada kesildi ve sahaya tekrar inişim ve toplamda yaptığım 18 görüşme 2018 Ocak, Şubat, Haziran ve Temmuz aylarında gerçekleşti. Gerekli izinleri aldıktan ve görüşme yapabileceğim insanların listesini oluşturduktan sonra bu belgeler ve soracağım soruların genel başlıklarına dair bir dosyayla beraber öncelikle Yavuztürk Mahalle muhtarına gittim ve yapmak istediğim araştırmaya dair kendisine bilgi verdim ve hanelere rahatça girip çıkabilmek adına kendisinden yardım istedim. Bu aşamada hanelere girip çıkarken kullandığım üç stratejiden bahsetmek istiyorum. Bunlardan ilki herhangi bir problem çıkması durumunda muhtarın isminin telkin edebileceği güven. İkincisi de yine benzer bir güven problemi durumunda yardım derneğinin isminin ve daha önce de eve girip çıkmış olmamın telkin edeceği güven. Nitekim evlere girerken öncelikle bu iki ismi kullandığımı söylemeliyim. Dolayısıyla örneklem oluşturulurken başta amaca yönelik örneklem olmak üzere anahtar kişiler ve kartopu tekniği beraber kullanılmış oldu. Muhtarla görüşmemden elde edilen sahaya dair bilgileri bir kenara koyacak olursak, evlere girerken bu iki ismi kullanmam araştırmayı gerçekleştirmem için bir zorunluluktu. Yürüttüğüm araştırmaya dair bilgi vererek evlere girmeyi denediğimde insanların neyden bahsettiğimi çok da anlamayarak görüşme talebimi geri çevirdiklerini gördüm. Bu sebeple muhtarlığın da izniyle bir araştırma yürüttüğümü söyledim ve kendilerini yardım derneği vasıtasıyla daha önce de ziyaret etmiş olduğumu hatırlattım. Haneden içeri adım atıp oturduğumuzda ise yürüttüğüm araştırmanın kapsamını ve nedenini elimden geldiğince basit bir biçimde anlatmaya çalıştım. Bunun metodolojik ve etik açıdan iki tür problem teşkil ettiğinin farkındaydım ve nitekim etkilerini de görüşmelerimiz sırasında fark ettim. Bu problemlerden etik olanı muhtarın ismini zikrederek görüşülen kişiler üzerinde bir baskı hissi yaratabileceğim ihtimaliydi. Bu ihtimalin gerçekleşmediği kanaatindeyim fakat bazı görüşmelerde mahalle ve muhtarlığa dair sorularıma verilen cevapları gereğinden fazla pozitif etkilediğini ya da etkilemiş olabileceği hissine kapıldım. İkincisi ve daha önemlisi, yardım derneğinin adının geçmesi, insanların yardım yapılacağı fikrine kapılmalarına sebep olabilirdi ve bu araştırma etiği anlamında büyük bir sıkıntı doğurmasının yanında insanların deneyimleri konusunda verecekleri cevapların dürüstlüğünü de tehlikeye sokabilirdi. Nitekim

her ne kadar bu görüşmelerin üniversitede yürüttüğüm yoksulluk üzerine bir araştırmanın parçası olduğunu ve seslerine, anlatacaklarına kulak vermek istediğimi ve dernekle bir alakam olmadığını özellikle anlatmaya çalışsam da bu problemi zaman zaman hissettiğimi söyleyebilirim. Örneğin bir evde, içeri girer girmez kadın görüşmecinin doğrudan giderlerinden, hastalıklarından ve hastane-ilaç masraflarından bahsetmesi bu beklentinin bir göstergesiydi. Bir başka hanede görüşülen kadının verdiği cevaplardan, yardım beklentisinde olmasa dahi, sorularımın ve araştırmanın kapsamını anlayamadığı hissine kapıldığımda görüşmeyi çok uzatmadan tamamlayıp teşekkür edip çıktığım oldu. Hangi kurumlardan yardım aldıklarına dair soruma cevap verirken ise ilk verdiğim örnekle beraber toplam 6-7 evde, derneğin bu sene yardımı kestiğinden dem vuruldu.

Evlere girebilmek adına başvurduğum üçüncü strateji ise görüşmelere yanımda kadın bir arkadaş ile beraber gitmek oldu. Hanelere gittiğim gün ve saatler itibariyle görüşme yapacağım kişilerin birçoğunun kadın olabileceğinin farkındaydım. Bu da tahmin edilebileceği üzere evlere girmeyi zorlaştıran bir durumdu. Bu açıdan kendilerine müteşekkir olduğum Fatma Yücel, Ravza Şen ve Gülnihal Kafa arkadaşlarımın da katkılarının bulunduğu 12 görüşme gerçekleştirdik. Mülakat tekniği açısından tercih edilmese de yanımda bulunmalarının ve katkılarının niteliksel görüşmelerde aranan güven ortamı, samimiyet ve derinliği arttırdığı fikrindeyim. Araştırma kapsamında yapılan 18 görüşmeden yalnızca ikisinde ses kaydı alınmasına müsade edilmemiş, bu görüşmelerde elde edilen bulgular araştırma kapsamına dahil edilmiş olsa da katılımcıların ağzından herhangi bir alıntıya yer verilmeyecektir. *Sahanın kendi pratiğini dayatması* hususunda zikretmek istediğim diğer mesele görüşmelerin ev halinin el verdiği şartlarda gerçekleştiğidir. Kimi zaman yarıda kesilmiş kimi zaman diğer aile fertlerinin de dahil olduğu bir ortamda yapılmıştır. Örneğin Aysel Hanımla yapmış olduğumuz görüşmeye bir aşamada kayınvalidesi de dahil olmuş ve araştırma konusuyla doğrudan ilgili olmasa da bize bazı cevaplarına daha şüpheci yaklaşmamız gerektiğini hissettirmiştir.

Görüşme yapılan kişilere dair demografik bilgi ve çeşitli veriler **Tablo 14** ve **Tablo 15**'te görülebilir.

Tablo 14 - Görüşülen Kişi Profilleri

İsim[2]	Doğum Tarihi	Doğum Yeri	İstanbul'a Göç Tarihi	Mahallede Yaşadığı Sene	İş[3]	Medeni Durum / Eşinin Memleketi	Eşinin İşi	Eğitim	Haneye Giren Gelir[4]
Melahat	1994	Manisa/ Siirt	1996	15	Aşçılık / Merdiven temizlik	Evli (2014) – Ayrı	İşsiz	İlkokul	800 TL
Taha	1984	Siirt	1994	22	Garsonluk (sigortalı)	Evli	Ev Hanımı	İlkokul terk	1700 TL
Kübra	1987	Siirt / Mardin	2015	3	Merdiven temizlik / Tekstil	Evli (2006) / Mardin	İnşaatçı	İlkokul terk	1700 TL
Aysel	1986	Kastamonu	1991	19	Ev Hanımı	Evli (2000 / resmi: 2004) / Ardahan	Tır Şöförü / Klimacı (sigortalı)	-	4000 TL
Fatma	1974	Siirt	1996	22	Ev Hanımı	Evli (2002) / Malatya	Tekstil - Ortacı	-	1700 TL
Asude	1990	Bingöl / Malatya	2008	10	Merdiven temizlik	Evli (2007)	İnşaatçı / Kahvehane	-	1700 TL
Gülsüm	1980	Diyarbakır / Batman	2012	5	Halı kursu	Evli (2000 / resmi: 2008)	Hasta / Temizlik	-	1000 TL
Işık	1978	Giresun	2000	18	Ev Hanımı	Dul (Vefat - 2005)	-	-	700 TL
Merve	1980	Van	2002	15	Ev Hanımı	Evli	Hasta - İnşaat	-	1500 TL

[2] İsimler görüşülen kişilerin kimliklerini korumak adına değiştirilmiştir.
[3] Özellikle kadın katılımcılar için çalışılan işler evdeki çocukların yalnız kalabilme durumlarına ve yaşanan hastalıkların durumuna göre oldukça istikrarsızdır. Dolayısıyla tabloda bu başlık altında yazanlar, görüşme sırasında çalışılan işler ya da hatta daha çoğunlukla iş bulabildikleri alanlar olarak düşünülmelidir.
[4] Gelir çeşitli sorularla verilen cevaplardan elde edilmiş yaklaşık üst rakamdır. Güvencesiz işlerde çalışan katılımcıların, tahmin edilebileceği üzere aylık gelirleri oldukça değişkendir. Bu rakamlara alınan yardımlar da dahildir.

Kemal	1986	Adana	2005	12	İnşaat	Evli (2006)	Ev Hanımı	Lise terk	1700 TL
Salih	1984	Batman	1995	22	Temizlik	Evli	Ev Hanımı	İlkokul terk	1700 TL
Abdurrahim	1978	Siirt	1996	20	Hasta – Garson	Evli	Ev Hanımı	Ortaokul	1600 TL
Hakan	1990	Ordu	2001	16	Kahve	Evli (2012)	Ev Hanımı	Lise terk	1200 TL
Nermin	1988	Ordu	İstanbul Doğumlu	30	Ev Hanımı	Evli (2010)	Engelli – Okul Teknik Personel (Sigortalı)	-	1700
Zehra	1970	Siirt	1990	28	Ev Hanımı	Evli (1985 – İmam Nikahı)	Şuanda İşsiz	-	?

Tablo 15 - Hane Halkı Tanıtım Tablosu

İsim	**Ev**	**Hanede Yaşayan Kişi Sayısı**	**Çocuk Sayısı**	**Diğer Kişiler**	**Çocukların Yaşları**	**Çocukların Eğitim Durumları**
Melahat	Kira	2	1	-	5	Sıbyan Okulu (Gayriresmî kreş/anaokulu)
Taha Şakir	Sahip (Ebeveyn)	6	2	Eş Anne Baba	11 3	İlkokul -
Kübra	Kira	5	3	Eş – İşten dolayı sıklıkla evde değil	7 11 13	İlkokul

Aysel	Sahip (Kayınpeder)	10	6	Eş Anne Baba	15 14 11 8 5 3	Lise Lise İlkokul İlkokul - -
Fatma	Kira	4	2	Eş	9 6	İlkokul -
Asude	Kira	5	3	Eş	9 7 4	İlkokul - -
Gülsüm	Kira	5	3	Eş	17 15 6 0	Lise Lise - -
Işık	Sahip	5	4	-	6 12 13 17	Anaokulu Ortaokul Ortaokul Lise
Merve	Kira	5	3	Eş	8 17 19	İlkokul Lise terk (işsiz) Lise Terk (işsiz)
Kemal	Kira	5	1	Eş Anne-Baba	9	İlkokul
Salih	Kira	5	3	Eş	7 9 11	İlkokul
Abdurrahim	Kira	4	2	Eş	10 11	İlkokul
Hakan	Kira	3	1	Eş	4	-
Nermin	Kira	7	2	Kayınpeder	3.5	-

				Kayınvalide Kayınbirader Eş	6	
Zehra	Kira	10	10 (2 si evli hanede yaşamıyor)	Eş	22 (En büyüğü) 9 (En küçüğü)	En büyüğü meslek yüksek okulu mezunu çalışıyor, diğerleri okuyor.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın tabii ki birçok eksikliği bulunmaktadır. Bu eksiklikler alan ile ilgilenen araştırmacılara yeni konu başlıkları sağlayabilir. Bu araştırmada üzerine yoğunlaşılan mesele yoksulluk ile baş etme stratejileridir. Yoksulluk deneyiminin cinsiyet yahut etnik köken itibariyle gösterdiği farklılığın üzerine daha fazla gidilebileceğini düşünülmektedir. Diğer yandan derinlemesine mülakat tekniği dışında kullanılabilecek başka yöntemlerle mahalledeki deneyim farklı yönleriyle ortaya konulabilir. Bölgede faaliyet gösteren devlet kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları ile uzman görüşmeleri yapılabilir ve hatta kendi çalışmam açısından da eksikliğini hissettiğim üzere mahalledeki diğer gelir gruplarıyla mülakatlar gerçekleştirilebilirdi. Böylelikle mahalle içerisindeki haneler arası ilişki dinamiklerine dair daha kapsamlı bulgular elde edilebilir. Bir başka husus mahalle sakini olan fakat işi itibariyle zamanının büyük çoğunluğunu mahalle dışında, şantiye ve iş yerlerinde geçiren erkeklerdir. Bu insanlar çalışmanın örneklemine dahil olmakla beraber araştırma sahasının dışında bulunmaktadırlar. Bu insanların deneyimlerinin araştırılması yoksulluk çalışmalarına zenginlik katacaktır.

5. – BULGULAR VE TARTIŞMA

5.1. –YAVUZTÜRK MAHALLESİ VE MAHALLE SÂKİNLERİNİN PROFİLİ

Sosyolojik vaka *(case)* araştırmalarında coğrafya ve mekanın önemi büyüktür. Becker'ın saha araştırmalarının "inceliklerine" dair kitabında basitçe yazdığı gibi "her şey bir yerde meydana gelir" (1998: 75). Harvey de (2003) Mills'e referansla kullandığı sosyolojik muhayyile kavramının coğrafî muhayyile olmadan analitik açıdan eksik kalacağını savunur. Bu tür bir muhayyile, hem toplumsal alanın aktörlerinin hem de araştırmacıların "yaşam öykü[lerindeki] mekan ve yerin rolünü anlamasını, etrafında gördüğü mekanlarla ilişkilendirmesini, bireyler ve çeşitli örgütlenmeler arasındaki işlemlerin onları ayıran mekan tarafından nasıl etkilendiğini anlamasını sağlar" (2003: 28). Mekanın ve mekanın kullanımının toplumsal süreçler üzerinde derin bir etkisi vardır. Dolayısıyla bu etkiyi tüm yönleriyle ortaya koymak her ne kadar mümkün olmasa da Yavuztürk Mahallesi'ne dair bir betimleme sunmayı elzem buluyorum.

Yavuztürk Mahallesi'nin coğrafi konumu **Harita 1**'de gösterilmiştir. Resmi olarak Üsküdar'a bağlı olmasına rağmen İstanbul'un Ümraniye ilçe merkezine çok daha yakın olup aynı zamanda Beykoz'un çeperlerindeki gecekondu mahallelerine komşudur. Özellikle mahallenin Batı sınırını belirleyen Bosna Bulvarından Ümraniye ve Beykoz sınırlarına inildiğinde gecekondulaşmanın oldukça arttığı gözlemlenebilir. Nitekim komşu olduğu Dumlupınar (Ümraniye) ve Hekimbaşı (Beykoz) mahalleleri de gecekondulaşmanın yoğun olduğu bölgelerdir. Ümraniye merkeze ve Bosna Bulvarına yakın oluşuyla birçok ekonomik ve sosyal imkâna yakın olmasına rağmen görüşmelerden edinilen bulgular bu imkânlardan yararlanma stratejileri ve kaynaklarından yoksundurlar. Mahalle'nin Üsküdar ilçesindeki komşuları Ferah, Bahçelievler ve Mehmet Akif Ersoy mahalleleridir. Bu mahallelerden iki açıdan özellikle bahsetmek gerekmektedir. Mehmet Akif Ersoy Mahallesi ve Bahçelievler Mahallesi yeni rezidans tipi sitelerin yapıldığı Çengelköy sırtlarında yer alan mahallelerdir. Her ne kadar görüşmelerde bu mahallelere dair herhangi bir bahis açılmamış olsa da Yavuztürk'e komşu olan bu mahallelerin eski ve yeni yapılan güvenlikli sitelerden oluştuğunu belirtmek gerekir. Ferah Mahallesi'nin ismi ise görüşmelerde sık sık geçmiştir.

Görüşmecilerden toplamda dokuz tanesi ya Ferah Mahallesi'nde bir dönem yaşamış ya da bir kısmının Ferah Mahallesi'nde yaşayan bir akrabası-tanıdığı olmuştur.

Harita 1 - Yavuztürk Mahallesi

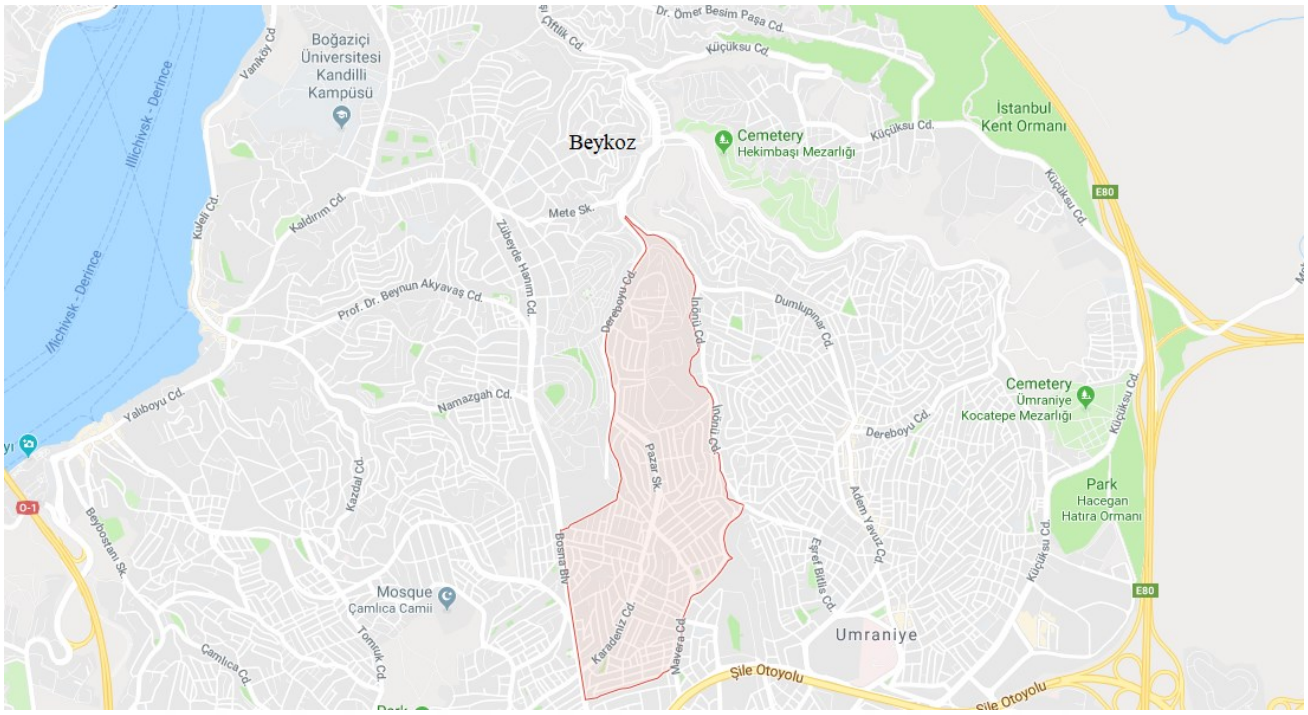

Kaynak: Google Haritalar

Görüşmelerden elde edilen bulgular ışığında Yavuztürk Mahallesi'nin göç tarihine baktığımızda en azından 25 senedir oldukça göç alan bir mahalle olduğuna rastlanır. Ziyaret edilen hanelerin tamamı hesaba katıldığında göçlerin çoğunlukla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden ve ikinci olarak Karadeniz Bölgesi'nden olduğu ve göç olgusunun son yıllarda da yoğun bir biçimde devam etse de artık daha çok Suriyeli göçmenlerden müteşekkil olduğu görülür. Az sayıda olmakla birlikte Orta Asya ülkelerinden göç etmiş sakinlere de rastlanmıştır. Son yıllarda yurtdışı göçmenlerin artması boş kiralık evlerin sayısında düşüşe ve dolayısıyla kira fiyatlarında yükselişe yol açmıştır ki bu durum görüşmelerde zaman zaman şikayet edilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2. GÖÇ ANLATILARI: "Nerde Geçinirsen Orda"

Göç konusuyla ilgilenen literatüre ve saha çalışmalarına baktığımızda karşılaşılan en önemli olgu göç eden insanların kentteki arsa ve mülk edinme süreçleri (örn.

gecekondulaşma) ve bu süreçler üzerinden gelişen ilişki ağlarıdır (Güneş-Ayata, 1990; Şenyapılı, 1978; Karpat, 1976; Duben, 2002; Erder, 1996; Erder, 2015; Keyder & Adaman, 2007; Özbay, 2015). Dolayısıyla göçmen topluluklar kendi içlerinde sınırlı ve yerel olsa da önemli bir sosyo-ekonomik ilişkiler ağı meydana getirmiştir. Godelier (akt. Duben, 2002) ve Geertz (1983) gibi ekonomik antropoloji çalışan ya da yerel pazar ve ekonomilere odaklanan birçok antropolog küçük ekonomilerin de oldukça karmaşık toplumsal bir temeli olduğunu ifade eder. Ekonomik rasyonalite aynı zamanda Weber'in (1978) de ifade ettiği gibi anlık ve maddî mübadelenin ötesine geçen bir toplumsal pratiktir. Daha çok etnografik çalışmalarda gün yüzüne çıkan klasik iktisadî anlamının ötesindeki bu ekonomik rasyonalite, oldukça karmaşık hesaplamalara dayanır. Bunun için insanların formel ekonomik sitem içerisindeki rollerinin ve formel ilişkilerinin ötesinde şahsî ilişkilerine, inşa ettikleri ağlara ve enformel ekonomide tuttukları pozisyonlara bakılmalıdır. Duben (2002) Adana ve Mersin'in gecekondu bölgelerinde gerçekleştirdiği çalışmasında, konut edinme süreçlerinde kendini gösteren böylesi bir enformel ekonomik rasyonalitenin peşine düşer. Yazar, ekonomik sistem içerisinde oldukça "önemsiz" roller atfedilen alt sınıfa dahil bu ailelerin, konut inşa ve satın alım süreçlerinde daha net ortaya çıkan "toplumsal dolayıma dayalı [socially mediated]", (antropolojik manasıyla) "hediyeleşme" ve "salt maddî olmayan yükümlülükler" üzerinden yürüyen bir ekonomik ağdan bahseder (Duben, 2002: 39-67). Bu toplumsal ağ içerisindeki ilişkiler ise gerçek ya da kurgusal akrabalıkların, bölgesel veya etnik bağların ve komşuluğun üzerine inşa edilmiştir (Duben, 2002; Güneş-Ayata, 1990). Piyasa ise mali gücün sınırlı olduğu bir bağlamda kişisel ilişkilerin kuvvetine bağlıdır. Duben'in çalışması gecekondu mahallerine yerleşen ailelerin ve bireylerin gecekondu sahibi olma süreçlerinde başvurdukları mekanizmaların; kullandıkları sosyal, ekonomik ve kültürel sermayelerine dayanan bir dayanışma ağının ve dolayısıyla belli tür bir yoksulluk deneyiminin betimlemesini ve analizini yapar. Peki bu deneyim; yani kent merkezinde dahi olsa mekansal bir kapanmışlığa/ayrışmaya mahkum gecekondu deneyimi; kentin merkezinde apartmanların bodrum katlarında yaşayan, mekansal ayrışmaya maruz kalmasa da toplumsal görünmezlik ile karşı karşıya olan yoksulların deneyimlerinden ne ölçüde farklılaşır?

Adana ve Mersin'deki göç sonrası konut edinme ve gecekondulaşma süreçleri üzerine saha araştırması gerçekleştiren Duben göç eden hanehalklarının gelirlerinin bir kısmını konut edinmeye ayırdıklarını ve belli bir süre içerisinde bunu başardıklarını ifade eder (2002: 39-66). Ümraniye üzerine çalışan Erder (1996) de Ümraniye ilçesinin bir "yağ lekesi"

gibi nasıl büyüdüğünü incelerken benzer konut edinme süreçlerinden bahsetmektedir. Gecekondulaşma süreci iki temel strateji üzerinden açıklanır. Bunlardan ilki "konutun yapıldığı toprağa para ödememe"ktir. İkincisi ise yine konut işçiliğinin "para ödemeden kullanıcılar tarafından yapılması"dır (Erder, 1996: 19). 1980'lerin ortasına kadar kente göçen insanlar hemşehrilik bağlarını yahut zincirleme göçün getirdiği ağları kullanarak kentin çeper kısımlarına yerleşiyorlar ve kendi konutlarını inşa edebiliyorlardı. Bu yasal olmayan konut edinme sürecini mümkün kılan kentsel mekanlar ve hukuki açıklar olmasınıın yanı sıra piyasaların ucuz iş gücüne duyduğu ihtiyaç da vardı. Bu kentsel mekanlar daha sonraları ticarileşmiş ve kent merkezlerinin genişlemesine yol açmıştır ki gecekondu mekanlarının piyasa mekanizmasına dahil olması bu alanlarda yaşayan yoksulların da maddi ve sosyal statülerinin değişmesinde rol oynamıştır. (Erder, 1996: 19-20; Işık & Pınarcıoğlu, 2001: 113). Saha çalışmalarına dayanan literatürde ortak ve öne çıkarılan husus, göç sonrası gayriresmî konut edinme süreçlerinin büyük ölçüde formel piyasa ilişkilerinden ayrı kendine has dinamikleri olduğu olgusudur. İnsanları aile kaynaklarını paylaşmaya, akrabarla yahut yabancılarla "fiktif" akrabalıklar kurularak karşılıklı sorumluluklar içine girmeye ve uzun vadeli toplumsal ve ekonomik çıkarlar gözetmeye zorlayan süreçler salt ekonomik olmayan birtakım enformel ağların oluşmasına neden olmaktadır (Güneş-Ayata, 1990; Duben, 2002: 41; Işık & Pınarcıoğlu, 2001: 112; Erder, 2015). Konut inşası sırasında başvurulan ilişkiler, karşılıklı yardımlar, inşaat malzemeleri alımında kurulan ortaklık yahut emanet ilişkileri ve bu süreçlerde kurulan "itimat" hem ekonomik hem de sosyal bir dayanışmayı beraberinde getirmektedir:

> "Enformel karşılıklı yardım sistemi, gecekondu mahallelerinde çok yaygındı. Faiz ödemek gerekmediği gibi ödeme koşulları da çok esnekti. Geri ödeme koşulları, ihtiyaçlara ve [...] ödünç veren ile alan kişi arasındaki ilişkinin niteliğine bağlı olarak belirlenebiliyor[du.] Gecekondulular, büyük ölçüde birbirinden destek alıyor, malî ve diğer konularda devlet kurumlarına veya diğer formel kurumlara değil, birbirine itimat ediyorlardı" (Duben, 2002: 63).

Formel denetime tabii olmayan keyfî ekonomik ilişkilerin yaratabileceği ve yarattığı problemler tabii ki akılda tutulmalıdır. Fakat 1980'lerin ortasına kadar gerçekleşen göç

bağlamında literatürdeki ortak anlatıdan elde ettiğim kanı enformel ağın oluşmasında etkili en önemli sürecin konut edinme ve gecekondulaşma pratikleri olduğudur. Sadece kentte varolmayı sağlayan ve "barınma amacı" dolayısıyla piyasa değerinden çok kullanım değeri üzerinden inşa edilen yoksul konut alanları kent merkezinden ve formel ekonomik ilişkilerden kısmen bağımsız kendi sosyo-ekonomik mantığı olan mekanlar ve ilişki ağlarıdır. Bu ağlar kente yeni gelen insanların kentte tutunabilmelerini mümkün kılıyor, devlet ve belediyeler üzerinde siyasi baskı oluşturabiliyor ve hatta elde edilen sosyal ve ekonomik sermayeye göre maddi açıdan zenginleşmeyi dahi sağlayabiliyordu (Duben, 1982; 2002; Güneş-Ayata, 1990). Güneş-Ayata (1990) ve Duben'in (2002) gecekondu deneyimine dair çalışmaları ve Hart'ın (2011) köy yoksulluğu deneyimine dair etnografisi gösteriyor ki bu toplumsal bağlamlar dayanışma ağlarının, kişisel ilişkilerin, enformel bir ekonomik sistemin, aidiyetin ve kimlik bağlarının görece daha güçlü olduğu bağlamlar. Bir diğer bağlam, Bora'nın (2002) "olmayanın idaresi" ifadesinde özetlediği ve Buğra & Keyder'in "Yeni Yoksulluk Biçimleri" şeklinde ifade ettiği kentli yoksulluk deneyimidir. Burada "olmayan", yalnızca fiziksel maddi imkânlar değil, sosyal ve kültürel sermaye biçimleridir de. Bu çalışma bağlamında öne çıkan deneyimler de bu yönde gözükmektedir.

1980'lerin sonlarına kadar olan bir dönemi betimleyen literatürdeki bu anlatı Yavuztürk Mahallesi'ndeki günümüz deneyimlerini kesinlikle yansıtmamaktadır. Nitekim aynı literatür 1990'larla beraber kente göç ve yerleşme stratejilerinin şekil değiştirdiğini ve yeni tür yoksulluk biçimlerinin ortaya çıkardığından bahseder (Işık & Pınarcıoğlu, 2001; Şenyapılı, 2006; Birelma, 2007; Buğra & Keyder, 2007; Erder, 2015). Bu çalışmanın odak noktasındaki mahalledeki göç etme nedenlerine baktığımızda iki sebep karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki "yoksulluk" ve "memleketteki geçim sıkıntısı" şeklinde ifade edilmiştir. Toprağı yahut hayvanı olmayanlar memlekette geçimlerini kazanamayınca önceki kuşakları izlemiş ve İstanbul'a göç etmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi söz konusu olduğunda rastlanan ikinci sebep ise terör olaylarıdır. Ailelerinin başına bir şey gelmesinden korkan ve güvenlik endişesi yaşayan haneler memleketteki varlıklarını bırakıp veya satıp İstanbul'a göç etmişlerdir.

> *Köydeydi eşim. Orda da malum iş imkânı yok köyde. Bingöl'de hiç yok. Fabrika yok, tekstil yok, hiçbir şey yok.* [...] *Nerde geçinirsen orda. Napcan. Keyfimizden gelmedik.* (Asude, 28, g. 2008)

Siirt'in merkezindeydik. Güzeldi aslında yani, seviyoduk memleketimizi de. Ama işte iş güç. O dönemde biliyorsunuz oralarda [terör] *olayları çoktu. Babam da işte çocuklarımın başına bir şey gelmeden alayım geleyim buraya dedi. Geldik.* [...] *Tabi şuraya Ferah mahallesine geldik. Küçük bir ev kiraladık, çok iyi hatırlarım. O zaman abimler ablamlar falan hepimiz bir aradaydık.* (Taha, 34, göç: 1994)

He tabi daha önce teyzemler gelmiş Ferah mahallesinde onlar da. İki tane teyzem burda oturuyordu. Abim zaten teyzemlerin yanında gelip çalışmaya başlamış. İşte abim burda çalışınca edince yani orda geçim yoktu geçinemiyorduk iş güç yoktu. Annemler de kalkmış buraya gelmiş. Benim 4 tane büyüğüm olduğu için biz geri kalan 3 kişi hani küçük olduğumuz için onlar da çalışır eder diye buraya gelinmiş. Ama teyzemler burda bir aracımız yani var hani. Bizi yönlendirecek filan kişiler vardı yani ev tutup yardımcı olan teyzelerim vardı çok şükür. Evet evet. Ferah mahallesinde oturuyormuşuz o zaman. Orda baya oturduktan sonra Yavuztürk'e taşınmışlar. Yani bu semt dışında bir yere çıkılmamış. Bi Ferah mahallesi, bir de burası. (Melahat, 24, g. 1996)

Hani bundan bir iki sene önce orda şeyler oldu ya böyle hani terör şeyleri falan. Eşim zaten inşaatçı olduğu için buralarda çalışıyordu. Ben orda tek başımaydım çocuklarla. İnanın ki çocukların psikolojisi falan mahfoldu. [...] *Eve aynı bu şekilde girdik. İnanın ne bir kıyafetimizi bile getiremedik. Eşim buraya gelirken 15 milyar borçlu yani getirebildi bizi. Evi biz böyle olduğu gibi... Yani şu halıyı bile oğlumun öğretmeni verdi. Aha numarası arayın isterseniz.* (Kübra, 31, g. 2015)

Abimler orda (Siirt) *yaşamak istemediler işte iş yok şey yok. Hep buraya gelip çalışıyolardı kışın eve geliyorlardı. O yüzden babam da dedi İstanbul'a taşınalım orda oturalım, kışın gidip gelmesinler. O yüzden hani.* [...] *Siirt'te iki katlı evimiz vardı. Onu sattılar... Kaça sattılar (ıı)...*

15 milyara mı ney öyle sattılar. Burda 60 milyara iki oda bir ev aldılar. Kredi falan çektiler yavaş yavaş ödediler o zaman kardeşim de yanlarındaydı evlenince ayrı eve çıkmış. Bekarımız kalmamış. (Fatma, 44, g. 1996)

Yavuztürk Mahallesi'nde görüşme yapılan insanların göç hikayelerine ve İstanbul'a yerleşme sürecine baktığımızda, İstanbul'a daha önce göç etmiş ve konut-iş bulma hususlarında görüşülen kişilere yardımcı olmuş bazı anahtar kişilere rastlanmaktadır. Bu kimi zaman aslında çok benzer bir şekilde göç etmiş bir teyze, kimi zaman dönemlik olarak İstanbul'a çalışmaya gidip gelen bir abi olabilmektedir. Bu çalışma çoğunlukla sezonluk olduğundan daha sonra, kolaylık olması ve hep bir arada olmak adına ailenin diğer üyeleriyle beraber İstanbul'a göç edilir. İlk bakışta bu anahtar kişilerden hareketle göç edilen mahallede kurulu bir ekonomik ya da sosyal dayanışma ağının bulunduğu çıkarımı yapılabilir. Hatta ne tür işlerde çalıştıkları ve bu işleri nasıl bulduklarına dair sorulara yalnızca erkeklerin verdikleri cevaplara bakıldığında bu çıkarım daha da doğrulanabilir gözükür:

Biz genelde inşaatçıyız. Amcaoğluyla ben. [...] *O daha önce gelmişti benden. 2005'te geldim dedim ya. O benden eskidir,. İnşaat olur, temizlik olur. Olursa beraber çalışırız onunla, yanında yer yoksa da başka yerlerden ayarlamaya çalışır iş Allah razı olsun. Sonra ben de yavaş yavaş öğrenmişim tabi iş nerede aranır nerede bulunur.* (Kemal, 32, g. 2005)

İlk geldiğimizde babamın bir arkadaşı bize iş ayarladı. Abimle bana. Ne bilim işte hamallıktan işte... Hamallık yaptık, yani aklınıza gelebilecek her türlü işi yaptık. Hani para gerektiği için herhangi mesleki bir duruma düşemedik. Çünkü, çalışmamız gerekiyordu. Öyle bir meslek tutacak şeye de giremedik. Yani meslek düşünemedik, sigorta düşünemedik. Yani zaten düşünsekte çalıştığımız yerler sigorta ödemiyordu vermiyordu. Öyle yani. Hamallık yaptık, bulaşıkçılık yaptık. Hala da aynısını yapıyoruz (ironik gülümseme). O zamanlar biraz para getiriyordu. Şimdi o da yok (gülüyor). (Salih, 34, g. 1995)

Bi tane abla şeyde var, Göztepe'de. Heh. O (ımm..) müdür (ee...) Göztepe'nin çocuk müdürü.. Yok yuvanın müdürü. Ben hani kaynanamla otururken şey durumumu böyle anlattım. Komşuyduk çünkü biz yuvayla. Durumumuzu böyle öğrendi, komşular söyledi, o da bana kağıt verdi, 'Zehra sen böyle böyle bunu çıkartacaksın getireceksin bana.' O günde beri alıyorum o bana yaptırdı. Şimdi Göztepe'de oturuyo o kadın. O da ara sıra gelir çocuklara kıyafet getiriyo, erzak getiriyo. (Zehra, 48, g. 1990)

Fakat anahtar kişilerin varlığına dayanarak enformel ağların varolduğu yönünde yapılacak bir çıkarımın yanlış olacağı kanaatindeyim. Bunun ilk göstergesi insanların çalışma ve iş arama pratikleri dışında gündelik yaşamlarına ve mahalledeki hayata dair sorulan sorulara verilen cevaplarda yatmaktadır.

5.3. İŞ VE ÇOCUK EKSENİNDE DÖNEN HAYATLAR

Yavuztürk Mahallesi'nde sahaya çıkmadan önce karşılaşılacak geçim mekanizmaları ve stratejileri ile ilgili birkaç beklentim vardı. Öncelikle yaygın olarak yoksul insanlardan oluştuğunu bildiğim Yavuztürk Mahallesi'nde dört başı mamur yahut sınırları oldukça belli olmasa da bir tür dayanışma ağına rastlayacağımı düşünmekte ve komşuluk ilişkilerinin, aile ve köken toplum ile olan bağların kuvvetli olacağı gibi kalıp fikirler taşımaktaydım. Bu enformel ilişkiler ve (köyden gelen erzak gibi en basit biçimleriyle dahi) bu ilişkiler üzerinden elde edilen gelir/kazanımlara dair üzeri örtülü olabilecek verileri elde edebilmek adına gündelik yaşam ve mahalle hayatına ilişkin çeşitli soru başlıkları hazırlanmıştı. Önceki bölümde de belirtildiği gibi İstanbul'a göç ederken ailelere yardımcı olan çeşitli anahtar kişiler vardı fakat bu kişilerin ailenin nereye göç edeceğini belirlemek ve hane üyelerinden birine geçici bir iş sağlamak dışında bir işlevi varmış gibi gözükmüyordu. Daha önemlisi anlatılar içerisinde isimleri tekrar anılmıyordu. Gündelik yaşam ve mahalle hayatına dair sorulara verilen cevaplarda isimleri zikredilmemekte, göç bahsiyle beraber bu ilişkiler bitmiş gibi gözükmekteydi. Dahası, üzeri örtülü olabiliecek enformel ağ ve ilişkileri deşmek adına

hazırlanmış olan gündelik yaşam ve mahalle hayatına dair sorulara verilen cevaplarda açığa çıkan olgu, kadını ve erkeği ile insanların büyük ölçüde tecrit edilmiş yaşamlar sürdüğü oldu.

Görüşülen beş erkek gündelik yaşamlarıyla ilgili sorulara çalışma ve iş arama ekseninde cevap vermişlerdir. Görüşülen kadınların eşleriyle ilgili elde edilen bilgiler de düşünüldüğünde büyük çoğunluğu sigortalı ve mesaili işlerde çalışmayan erkeklerin "işten arta kalan zaman" gibi bir muhayyilesi yokmuş gibi gözükmektedir. Yine de görüşülen erkekler arasında iki tip pratik göze çarpmaktadır. Tipolojilerin eylemler üzerinden kurulmasının sebebi bu çalışma pratiklerinin tüm görüşülenler için ortak olmakla beraber zamansal olarak değişebilmesidir. Erkeklerin birçoğu zamanlarının büyük bir kısmını ev dışında ve mahalle dışında geçirmektedirler. Bu zaman zaman iş arama sebebiyle kimi zaman da çalıştığı inşaatta yaşaması gerekmesi sebebiyledir. Görüşme yapmak için evde bulabildiğimiz erkekler ise görüşme yapıldığı sırada temizlikçilik, garsonluk, bulaşıkçılık gibi daha mesaisi düzenli işlerde çalışmaktadırlar.

> *Mahalleyi hanıma sor. Ben sürüyle işte çalıştım. 20 senedir burda oturuyoruz mahalleyi pek bilmem. Zeytinburnu'nda çalıştım, Avcılar'da, Çekmeköy'de... İnşaatçılık, hafriyat şu bu. Hastalandım artık. Yaşım da çok ileri sayılmaz (gülüyor). İşte bu son işle garsonluk dedim ya bunu buldum da daha 2-3 aydır aile hayatım oldu. Kaaç zaman oldu, unutmuşum. Allah'a şükür keyfimiz daha yerinde şimdi.* (Abdurrahim, 40, g. 1996)

> *Ben orda* [Mardin'de] *tek başımaydım çocuklarla.* [...] *Ben tek başımaydım yetişemiyordum. Hani o* [eşim] *da burda çok... özlüyordu şeyapıyordu. Zaten burda da bana bi faydası olmuyordu anca kendine bakabiliyordu. Yani çocuklar babasını tanımıyordu. Eşim küçüklükten beri hep böyle dışarıda çalışıyormuş. Biz evlendikten sonra da öyle oldu. Eşimin işi inşaatçılık olduğu için Ankara'daydı, İzmir'deydi, İstanbul'daydı. Hani 10 sene böyle oldu. İnanın ki geldiğinde böyle çocuklar kaçıyordu bu kim diye. Artık dedim yeter biraz birarada yaşayalım, benle eşim bile birbirimizi tanımıyorduk, nasıl derler evliydik ama birbirimizin huyunu suyunu bilmiyorduk. En fazla bir hafta yanyana*

kalıyorduk. Buraya [Yavuztürk'e] *geldikten sonra bir sene iyi oldu, burda cami inşaatı var ya orda çalıştı, eve yakındı da falan. Zaman geçirdik vakit geçirebildik beraber falan.* [Aranız nasıldı?] *Aramız iyiydi. Yok kocam çok iyi bir insandır Allah'a şükür. İçkisi, kumarı, şiddeti bir şeyi yok* [...] *Şimdi yine ayrıyız ama. Karşıda şantiyede kalıyor. İki haftada bir ya da bazen inşaat duruyor, ne bileyim kum gelmemiş bekliyorlar o zaman gelir eve.* (Kübra, 31, g. 2015)

Görüşülen kadınların yaşamları ise iş, ev ve çocuklar ekseninde dönmektedir, fakat hayatlarının merkezinde büyük ölçüde küçük yaştaki çocukları yer almaktadır. Görüşülen kadınlar söz konusu olduğunda da iki tipten bahsetmek mümkündür. Okul çağına erişmiş çocukları olan kadınlar apartman silme, temizlik, aşçılık ve tekstil işlerinde çalışmaktadırlar ve aradıkları ve çalışabildikleri işlerdeki tek kriterleri iş saatlerinin çocuklarının okul saatleriyle uyumlu olmasıdır. Bu da zaten oldukça sınırlı olan iş olanaklarını iyice daraltmaktadır. Çalışamayan kadınların sundukları nedense küçük yaşta çocuklarının olması ve onlara bakmaları gerekmesidir.

Sübyan okulunda[5] *çalışıyorum bu bizim ara sokaktadır ama devletimizin anokuluysa bu alt sokakta hani böyle nasıl diyim size bizimki nasıl söyleyeyim özel bir kreş gibi orda çalışıyorum. Çocuğum da oraya gidiyor. Devletin okulu değil özel bir kreş bu. Çocuğum da oraya geldiği için... Yani aldığım para pek bir para değil aslında 500 tl maaş alıyorum 10'da girip 4'te çıkıyorum ama işte çocuğum yanıma geliyor o saate kadar benimle kalıyor orda bir eğitim görüyor en azından insanlara çocuğuma bakar mısın eder misin şeyim yok. Ama inşallah bu senemiz kaldı bu senede gidersek 1. sınıfa başlayacak çocuğum ondan sonra daha farklı işler hani sigortamı yatacak asgari ücret alabileceğim yerlere başvuracağım yani hayırlısıyla bakalım.* (Melahat, 24, g. 1996)

[5] Sübyan Okulu: Daha çok dini eğitim veren resmi olmayan kreş.

[siz çalışıyor musunuz?] *Hayır hayır, benim çocuklarım var! (alıngan bir tonda) Üç çocuk annesiyim. Okula ben götürüp getiriyorum. Bi de benim kızım var, 4 yaşında. Yok çalışmıyorum... Çalışamam yani.* [...] *Ben şu çocuklarımı kimseye emanet etmem. Güvenmem yani. Tehlike her yerde var. Sen burda oturuyorsun, karşıdakinin ne olduğunu bilmiyosun. İçerde ne yaşadığını bilmiyosun. Dışarda konuşursun ama nası kişiliği nasıl bilmiyosun.* (Asude, 28, g. 2008)

Çalışan ve çalışamayan kadınların hayatları eve tecrit edilmiş bir şekilde geçmektedir. Eşler arasında dahi destek ve dayanışma mekanizmalarından mahrum bırakan bir yoksunluk söz konusudur. Yukarıdaki alıntıların da ipuçları taşıdığı üzere insanların çevrelerinde çocuklarını emanet edebilecekleri güvenilir akraba yahut komşular bulunmamaktadır. Ekonomik yahut toplumsal bir dayanışma ağının izlerini sürdüğümü belirttiğim bu anlatı bizi, mahalledeki diğer dinamiklerin ne olduğundan ve de komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin nasıl yaşadığından bahsetmeye sevk eder.

5.4. ZAMANSAL VE MEKANSAL UZAKLIK: AİLEVİ BAĞLAR NE KADAR MÜMKÜN?

Görüşme yapılan dört hanede insanlar anne-baba/kayınpeder-kaynana ile beraber yaşamaktadır. Bunlardan biri Taha Bey'dir. Taha Bey büyük ölçüde Siirt'teki terör olayları sebebiyle 1994 yılında henüz 10 yaşında bir çocukken ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiştir. Memlekette şehir merkezindeki evlerini satıp önce Refah Mahallesi'ne bir yıl sonra da Yavuztürk Mahallesi'ne yerleşirler ve Yavuztürk'te iki odalı bir ev satın alırlar. Taha Bey evlendikten sonra da babasının satın aldığı ve görüşmenin yapıldığı evde anne-babası ve çocuklarıyla beraber yaşamaktadır.

Küçük yaşta öksüz ve yetim kalan ve Kastamonu'dan İstanbul'daki halasının yanında yaşamaya gelen Aysel Hanım o dönem kaldığı evde yakınlarından şiddet görmekte ve 13 yaşlarında oldukça zayıf bir çocuk olmasına rağmen üzerine ağır işler yüklenerek istismar edilmektedir. 15-16 yaşlarında iken bu durumu uzaktan müşahade eden (Aysel Hanım'ın çok sevdiğim ablam dediği) Ardahanlı bir komşusu Aysel Hanım'ı 18 yaşındaki kardeşiyle evlenmek konusunda ikna etmeye çalışır. Aysel Hanım'ın cevabı "beni kurtar da ne yaparsan yap" olur. "Tanışırlar, anlaşırlar, birbirlerini severler." Daha sonra aileler tanışır

söz kesilir. Fakat aileler arası etnik ve kültürel birtakım uyuşmazlıklar sonucu Aysel Hanımın tarafı vazgeçmiştir. Yaşı küçük olduğundan evlenmek için velisinin iznine ihtiyaç duyan Aysel Hanım kendi ailesi evliliğe razı gelmediği için ve artan şiddet yüzünden evden kaçar ve bakıcı olarak yaşlı bir karı-kocanın yanında kalmaya başlar. Bu süreçte kimseye haber vermez. Evine telefon açtığında sözlüsünün kendisini aradığını öğrenir, geri döner ve zorluklarla da olsa evlenir. Evlendiğinden beri kayınpederi ve kayınvalidesiyle beraber yaşamaktadır ve onlara oldukça müteşekkir olduğunu belirtmektedir.

Aslen Ordulu, fakat İstanbul doğumlu olan Nermin Hanım yine Ordulu bir erkekle evlenmiş ve o tarihten beri kısmen-engelli kocasının ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Ziyaret edilen haneler içerisinde birçok açıdan en canlı ve hanenin genel havası açısından en ayrıksı ev burasıydı. Evin duvarlarında ve salondaki eski - kötü durumdaki bir vitrinde aile üyelerinin ve hanede yaşamayan aile büyüklerinin birçok fotoğrafı asılıydı. Fotoğraflardakilerin kim oldukları sorulduğunda anlatılan anılar neşeli ve keyifliydi. Geçim ve sağlık ile ilgili ciddi sıkıntılar olsa da haneye hâkim olan hava diğer tüm hanelerden farklı olarak karamsar ve bezgin değildi.

Bu üç hane ailesel bağların nisbeten kuvvetli olduğu ve bunun etkisinin ekonomik olarak değilse bile moral olarak görüldüğü - örneklem açısından - istisnai evlerdir. Diğer hanelere bakıldığında ise daha çarpıcı bir manzara vardır. Öncelikle yukarıda da belirtildiği gibi sigortasız, mesaisi belirsiz, geçici ve güvencesiz işlerde çalışan erkekler iş bulma sürecinde ve çalışma ortamında, kadınlar ise evde tecrit olmuş durumdadır. Akrabalar hatta eşler arasında dahi, dayanışmaya imkân vermeyen zamansal ve mekansal bir uzaklık söz konusudur. Bu üç hane dışında, mahalle içerisinde başka hanelerde yakın yahut hısım akrabaları yaşayan beş aile vardı. Geriye kalan altı hanede ise görüşülen kişilerin yakın akrabaları İstanbul'un çeşitli yerlerinde yahut memlekette yaşamaktaydı. Aileleriyle ilişkileri ve onlardan maddi/manevi destek alıp almadıkları sorulduğunda, ailesi mahallede yahut memlekette yaşasın, verilen ortak cevap "onlar da aynı ki ne yapabilirler" olmuştur.

> *Benim amca akrabalarım var aşağı mahallede* [sokakta]. *Onlar geleli yirmi yıl olur.* [...] *Sultanbeyli'de bizim akrabalar var. Ekmek nerde orda herkes. [...] Annem hastalandı memlekette. Gidemedim. Durumum yok ki. Annem vefat etti, göremedim. Yol uzak, gidemiyoz gelemiyoz, uçak desen gücümüz yetmiyo.* [...] *Babam bazen memleketten bir şey gönderir. İşte*

kırk yılın başı. Sağolsun. Herkeste aynı n'apacaksın ki. (Merve, 38, g. 2002).

Ben istemem kimseden. Görüyoruz zaten ne var ne yok onlarda (baba, abi vb. yakınlar) *da. Neyini isteyim, ne var ki isteyim. Bi de onları mahcup edeyim.* (Hakan, 28, g. 2001)

Ablam var (Giresun'da)*. Ama gidemiyorum yanına. Çocuklar var, okulları var... Kuran'ı var. Bi ben varım zaten. Bizim diğer herkes burda ama. Onlar arada gelir. Arada. Yardımcı olabiliyolar desem yalan olur. Ama arıyolar soruyolar, sıkıntın bişeyin var mı diye. Ama onların da kendilerine göre şeyleri var ihtiyaçları var.* (Işık, 40, g. 2000)

Benim annem babam da yukarıda oturuyo ama bana bi faydaları yok yani. Zaten Kürtler böyle kız evlendi mi gitti mi gidiyo. Ki onlarında zaten bişiyi yok ki. Babam şeker hastası, annemin ayak damarları kopmuş. Ben onlardan ne bekleyeyim niye bekleyeyim. (Kübra, 31, g. 2015)

Bir başka örnek 18 yaşında eşine kaçarak evlenen 24 yaşındaki Melahat Hanım'dır. Bu şekilde evlenmekten pişman olan ve "cahillik"ten yanlış bir evlilik yaptığını söyleyen Melahat Hanım 5 yaşındaki oğluyla beraber yaşamaktadır. Resmi olarak evli olmasına rağmen kocası tarafından yalnız bırakılmıştır. Başka kadınlarla "dost hayatı" yaşayan kocası "ancak parası biter de kalacak yer bulamazsa" eve gelir, kimi zaman şiddet uygular, haneye herhangi bir ekonomik katkı sağlamak bir yana Melahat Hanım'a yük olur. Kaçarak evlendiği için aslında aynı mahallede yaşadığı ailesinden de destek bulamamaktadır. Melahat Hanım'ın hikayesi ve anlatısı birçok açıdan diğer deneyimlerden daha çarpıcıdır, o yüzden evliliği ve tecrit edilmişliği üzerine uzunca alıntılara yer verilecektir. Fakat bu deneyimin, her ne kadar çarpıcı olsa da örneklem açısından daha ayrıksı olduğu da unutulmamalıdır. Mahalle yaşamı konusuna gelindiğinde tekrar dile getirilecek bir diğer mesele de derinlemesine mülakat tekniği ile yola çıkılan saha çalışmalarında görüşülen kişilerin görüşme ilerledikçe ifade etme cesareti gösterdikleri şeylerin artması olgusudur. Bunlar birer çelişki gibi düşünülmemelidir.

Kaçarak evlendim ben. Hani sevme yoluyla evlendim. Ama ondan sonra yolunda gitmeyen bir evliliğimiz başladı. Çocuk oldu vesaire derken öyle koptuk birbirimizden. Ama işte çocuk için.. (ımm) işte zor oluyor bir bayan tek. Ben şuan eşimden boşanmış olsam beni bu evde bile oturtmuyorlar işte o derece düşünün. O yüzden boşanmıyoruz resmi olarak. Ama bir evliliğimiz, yolunda giden bir hayatımız da yok. Yani çocuğumla birlikte yaşıyormuş gibi oluyorum ben.

[...]

18 yaşımda falan eşimle tanıştım. Ailem verme taraftarı [değildi]*, işte eşim de Sinoplu. Verme taraftarı değildi. İşte cahillik, bir anlık bir şeyle kaçtım ama...*

- Aileyle de kötü mü aranız?

Yo, ailemle görüşüyorum şuanda barıştım ettim görüşüyorum ama onların da ellerinden gelen bir şey yok artık çok geç yani benim için.

[...]

Ya sağolsun Ramazan'dı, arefe günü oldu bu olay. Çok kötü de darp edildim. Ama artık darp raporu almaktan da bıktığım için uğraşmıyorum böyle şeylerle. Hatta polis falan da gelmişti. Ya oluyor böyle zaman zaman. Hatta (B...) Hanım da biliyor. Kendisiyle çok gitmişizdir. Çok şiddet gördüğüm oluyor, çünkü alkolik. İçer gelir eder, hani uzaklaştırmıştı, boşanma davası ama hani bizi kendisi zaten bırakmıyor, bıraksa zaten ben hani boşanayım bir şekilde geçinir giderim. Kadın sığınma evine de gittim ben. Ama olmuyor işte, bazı şeyler göründüğü gibi değil. Hani işte diyorlar ki niye boşanmıyorsun, niye şeyapıyorsun. E tamam ben bu adamdan boşanayım, e ben nasıl korunacağım. Adam zaten beni evliyken korkmayıp dövebiliyor şiddet uygulayabiliyorsa, ben bu adamdan korkuyorum açıkçası ya. Bana her şeyi yapabilir yani. Her şeyi yapabilir. O yüzden hiçbir şey demiyorum yani kendi haline bıraktım artık. Ama ondan bağımsız yaşıyoruz yani benle çocuğum ondan bağımsız yaşıyoruz yani gelse gelmese bizlik bir şey değil. Aylarca gelmediği oluyor. İşte 3 ay gitti, kışın gitti ama biz de çok umursamıyoruz

artık. Sürekli olan bir şey olduğu için gidip gelmemesi gelip gelmemesi beni bağlamıyor yani. Çatkapı da gelebiliyor yani belli olmuyor.

[...]

[Ailenizin haberi var mı?]

Tabi canım onlarda da var. Ben boşandığım zaman onlar da bırakmazlar. Bir de onlar çocuk da istemezler yani. O orda keyfini sürecek sen biz burda çocuğuna mı bakacağız oluyor. Ama şimdi de aynı hesap. Yine ben çocuğuma bakıyorum, yine ben ne yapıyorsam yapıyorum ama işte n'oluyor adı evli oluyor. Millet demiyor ki boşanmış... evli yani. Ben şimdi kime sorsan evliyim sonuçta. İşte o gözlerine batmıyor ama ben burda bekar gibiyim sonuçta. Burda edebimle otururum ya da otırmam o benim vicdanımla Allah korkumla alakalı ama onu görmüyorlar anlamıyorlar tabi. Ben de çok şeyapmıyorum artık. Zamanında çok yansıttım. Dayak yerdim giderdim işte ağzım burnum patladığı zamanlar gittim. Yani bir şey olmadıktan sonra... Ya bir süre sonra insan da bıkıyor artık yani ilgilenmiyorlarsa daha ne diye gidicem ki kapılarına ki. Bıraktım artık öyle şeyleri. (Melahat, 1994, g. 1996).

Melahat Hanım'ın deneyimi birçok açıdan çarpıcı ve sosyolojik analiz ve sosyal politika çerçevesinde bakıldığında oldukça malzeme sunan bir anlatıdır. Bu deneyimin Yavuztürk Mahallesi'nin genel karakterini yansıtmadığını belirtilmişti; diğer yandan kuvvetle muhtemeldir ki bu deneyim Türkiye ölçeğinde sıklıkla karşılaşılabilecek bir deneyim olması hasebiyle oldukça da tipiktir. Sınıfsal konum ve cinsiyet rollerinin getirdiği çifte yük kadınların omuzlarındadır. Bu örnekte daha açık gözükse de diğer insanlar da üzerlerindeki bu yükleri büyük ölçüde tek başlarına taşımaktadır. Mahalle hayatına ve komşuluk-arkadaşlık ilişkilerine baktığımızda çerçevemize bu değerlendirmeyi daha da keskinleştirecek yeni değişkenler girmektedir.

5.5. MAHALLE HAYATI: BİREYSEL TECRİT

Kurduğum genel anlatının izleğini kaybetmemek adına kimi tekrarlar yapmayı gerekli buluyorum. Yukarıdaki anlatılarda görüldüğü üzere geleneksel kodların ve rollerin

işlediği varsayılan bu hanelerde insanların köken toplumlarıyla olan bağları, ailevi ilişkileri ve hatta eşleriyle olan ilişkileri, üzerine analizimizi yöneltebileceğimiz göstergeler (yahut Durkheimcı bir ifadeyle "şey"ler) itibariyle zayıflamış gözükmektedir. Yoksulluk ve yoksunluk zamansal ve mekansal olarak birarada bulunmayı oldukça güçleştirmektedir. Elde edilen bulgular ve insanlardan alınan cevaplar Buğra ile Keyder'in gerçekleştirdiği araştırmada elde edilen cevaplarla çok benzerdir: "*kimsenin kimseye destek olacak halinin olmaması*" ve "*zaten insan kaç kere ve nereye kadar yardım isteyebilir*" (2007: 31). Belirtildiği üzere çeşitli ailevi ve hemşehrilik bağları zaman zaman devreye girermiş gibi gözükse de yaygın yoksulluk bu ilişkilerin getirebileceği somut olanakların imkânını ortadan kaldırmaktadır. Dayanışma mekanizmalarından mahrum evli ve küçük çocuklu kadınlar ise sıklıkla çalışmak isteseler dahi çocuklarını emanet edecek kimseleri olmadığından şikayet etmektedir. Bu noktada kısa bir parantez açmak gerekirse, özellikle sosyoloji ve antropoloji araştırma yöntemleri derslerinde ve eserlerinde zihinde birtakım kalıp teori ve kavramlarla sahaya çıkmanın tehlikelerinden bahsedilir. Özellikle niteliksel metotların tercih edildiği saha araştırmaları için geçerli olan bu tehlike araştırmacının görmeyi beklediği mekanizmaları bulamayıp üstüne üstlük sahanın kendi dinamiklerine karşı da körleşmesidir. Bu farkındalık ve esnek bir çerçeve ile gerçekleştirilen görüşmelerde ortaya çıkarılmaya çalışılan bir diğer olgu ailelerine nazaran zamansal ve mekansal olarak daha yakın oldukları insanlarla yani mahalledeki komşularla aralarındaki ilişkilerdi. Parantezi kapatacak olursak, içerisinde enformel dayanışma ağlarının izini sürdüğümüz ve özellikle kadınların hayatlarının merkezindeki çocuklarını emanet edecek kimse bulamadığı bu mahallede komşuluk ilişkilerinin nasıl işlediğinden ve mahalle hayatından bahsetmek yerinde olacaktır.

Kocasını 2015 yılında ani bir kalp krizi nedeniyle kaybetmiş olan 4 çocuk annesi Giresunlu Işık Hanım da her ne kadar maddi bir yardım görmese de çocuklarını emanet edip hastaneye ya da çarşıya gidebildiği için komşularından memnun olduğunu komşularıyla zaman zaman akşam oturmaları yaptıklarını belirtmektedir. Daha önce de belirttiğim gibi çalışma örneklemi açısından istisnai bir hanede yaşayan Ordulu Nermin Hanım da ekonomik açıdan herkesin benzer bir durumda olduğunu belirtmiş ve çok iyi komşuluk ilişkileri olmasa da çocuklarını mahallenin parkına götürdüğünde diğer mahallelilerle sohbet ettiklerinden keyifli bir biçimde bahsetmiştir.

Bu iki örnek dışında görüşme yapılan insanların birçoğu da ilk aşamada mahalleden memnun olduklarını belirtmiştir:

Ya çok iyi bir mahalle. Hani böyle pek beğenmezler Yavuztürk aslında, hani bazı bu gençlerinden sebep yaptıklarından sebep. Ben mahalleyi çok seviyorum ya ne bileyim böyle bi şey olarak görmüyorum. Yabancılık çekmiyosunuz bu mahallede. Böyle insanları.. Parka bile çık iki kişi yanyana oturur, sohbet muhabbet eder. Ya ben seviyorum Yavuztürkü iyi bir mahalle. Tabii bu sene daha iyi oldu. Muhtarımız muhtar olduğundan beri mahallemiz daha bir güzelleşti. Her şey daha bir fazlalaştı. Çok el atıyor Allah razı olsun baya bi mahallemiz genişledi. Yani ben çok seviyorum. Anlata anlata da bitiremeyeceğim (gülüyor).

[...]

genelde yokluk çok mağdur insanlar var. Zaten Yavuztürk hani ev kiraları açısından uygun bir yer olduğu için işte böyle durumu olmayanlar geçinemeyenler hani burda - gerçi kiralar tavan yaptı burda da. Ama o zamanlara göre giderseniz ben bu eve 375 lirayla girmiştim, benim evim 1+1. Ama şuandaki kiram 550 lira. Yani bu da yani bizim ev sahibi Allah razı olsun başka yerlere gitseniz bir milyarlara çıkarmışlar evleri. Yani bir anda gelişti yani fiyatlar çok uçtu.

(Melahat, 24, g. 1996)

Yavuztürk Mahallesi... memnunum, ne bilim ben memnunum. Ben hani kimseden bi şikayetim yoktur. İnsan iyi olduktan sonra. Ben kimseyle öyle bir şey yaşamadım... Kiralar da uygun. (Fatma, 44, g. 1996)

Alıntılardan ve görüşmeler derinleştikçe elde edilen verilerden anlaşılan, insanların mahalleyle ilgili memnuniyetlerini ifade etmelerinin en büyük sebebi kiraların düşük olmasıdır. Geçim derdiyle hemhal olan kadınlar ve erkekler için mahalleyle ilgili ilk akla gelen avantaj kiraların düşük olması; sonrasında dert yanılan konu ise rakamların son dönemde yükselmesidir. Özellikle iki hanede ise fiyat artışının faturası son zamanlarda artan Suriyeli göçmenlere kesilmiştir. Görüşmeler derinleştikçe insanların mahalleyle olan sıkıntıları ve yaşadıkları problemler gün yüzüne çıkar. Özellikle görüşülen kadınların komşuluk ilişkilerini çocuklarını emanet edebilecekleri insanlar üzerinden kodladıklarını

belirttim. Aşağıda bu olguya ve mahallede komşuluk ilişkilerinin keyfiyetine dair örnek olabilecek alıntılara yer verilmiştir. Yukarıda mahalleden memnun olduklarını belirten Fatma Hanımın ve diğer yandan eşinden şiddet gören Melahat Hanımın ifadeleri çelişkiyi ve mahalleye dair hissettikleri güvensizliği göstermesi itibariyle ilginçtir.

> *Ya ben zaten sürekli evdeyim. Ben çocuklarıma sade bakıyorum. Dışarıya da gidiyolar, ben de kapının nünde yanlarında oturuyorum. Hani ne bilim... son zamanlarda çocukları neyim kaçırıyolar ya. Ben o yüzden çocuklarıma çok dikkat ediyorum. Onlar... Siz bilmiyosunuz ama onları ben nası dünyaya getirdim. Siz... yani ben kendim biliyorum. 7 sene çocuğum olmadı, 4 tane çocuğum öldü, sonra bu oğlum oldu. O da yoğun bakımda kaldı ikimiz doğumda... Onların üstüne çok titriyorum.* [...] *Komşuya gidip gelme... ne bileyim benim öyle bi şeyim isteğim yoktur. Ben gitmiyorum.* [...] *Yav... benim durumum yok... diye beni şeyapıyolar yani aralarına pek almıyorlar. Çok zengin de yok ya* [gerçi]. (Fatma, 44, g. 1996)

Fatma Hanım'ın yaşadığı sağlık problemleri nedeniyle çocukları üzerine fazlaca titrediği yorumu yapılabilir. Mahalle ve muhtardan çok memnun olduğunu söyleyen Melahat Hanım'a kulak verelim. Kendi apartmanında ve Ferah Mahallesi'ne merdiven silmeye giden Melahat Hanım Ferah Mahallesi'nde kötü muamele gördüğünden bahsetmesi üzerine burada komşularının kendisine nasıl davrandığını sordum:

> *Yok ya hepsi aynı. Tabi ya hepsi aynı. Kendi binamdaki insan benim komşum durumumu hayatımı zorluklarımı çok iyi bilen insanlar. Onlar bile yeri geliyor köstek olmak için yer arıyorlar. Ben o yüzden hiç insanlara şeyim yok hiç inancım güvencim... hiç merhametleri hiçbir şeyleri yok .. Öyle sadece lafta. Bir şeyleri diyorlar diyorlar sonra bakıyorsun ki.. ya insan hastalık var sökelik var benim çocuğum var. Ama anlamıyorlar. O an illa istedikleri olacak yani. Ben haftada bir gün merdiven siliyorum. Benden hep istiyorlar ki sürekli kapıları bacaları süpüreyim. E ben insan değil miyim?!.... Değişikler yani. Biz yaşadığımız*

için işte böyle dolduruyorlar bizim içimizi, çektiriyorlar çok sağolsunlar. İşte bazıları böyleler. Daha geçen gün ayağımı burktum, doktora gitmedim ayağım da baya bi kötüydü. Merdivene gidemediğim için - ertesi gün de işte eşimle kavgalarımız falan vardı, şiddet olayı da olduğu için mahkemeye falan ben başvurmuştum. Ondan işte Kartal adliyesine gitmem gereken bir işim vardı. Ertesi gün merdiven silmeye gittiğim zaman kadın bana bir sürü hakaret etti. Hani anlatamıyorsun anlamıyorlar insanlar çok tuhaf. Tabi her yerin şeyi vardır ama İstanbul'da insanlar daha bir değişik geliyor bana. Hiç insan halinden anlamıyorlar yani. Geçim çok zaten zor başlıbaşına İstanbul'da. (Melahat, 24, g. 1996)

Burda komşuluk yoktur. Kimse kimseye gidip gelmez, hal hatır sormaz. Bizim orda öyle değil. İnsanlar sıcakkanlı birbirine gidip gelir. Destek olur. Birinin bir şey olsa al komşu falan, burda böyle bişey yok. Yok yani. [Sokakta beraber oturan sohbet eden kadınlar gördüğümü söylüyorum] *Belki onlar birbirinin köylüsü olduğu için. Belki de 30 senedir burda oturdukları için. Onun dışında kimse kimseye güvenmiyor. Ben güvenmem şahsen.* [...] *İlk geldiğimde böyle tak camları vuruyorlardı* [pencerelerini kapatıyorlardı]. *Yani ben böyle bişey çok şaşırdım başta bi şok oldum. Hatta üst kattaki komşuya dedim 'R... Abla bu nedir böyle' dedim. 'Ee' dedi 'böyledir' dedi 'yavrum' dedi. 'Burası İstanbul' dedi. 'Burası Malatya değil' dedi. Burası böyle alışacaksın. Ben de bu şekilde alıştım yani. Onlar sana alışmaz, sen adapt edeceksin* (Asude, 28, g. 2008)

Biz orda [Siirt] *yedi kat yabancıya selam verirdik merhabalaşırdık. Burda yani başımızdalar selam veremiyoruz. Orası öyle değildi. Hiç tanımadığına da selam verirdin.* (Abdurrahim, 40, g. 1996)

Yukarıdaki alıntılardan insanların geldikleri şehirlerdeki ilişkileri ile beraber ilişki biçimlerini ve ilişki değerlerini de kaybettiklerini çıkarabiliriz. Sayad'ın (2003) Fransa'daki Cezayirli

göçmenler için kullandığı "çifte yokluk" kavramı bu bağlam için de uygun gözükmektedir. Nitekim yazar makalesinin başında siyasi sınırların etkilerini bir süreliğine göz ardı ettiğimizde uluslararası göçlerin bir kısmının (özellikle kendi incelediği bağlam için) kırdan kente göç ile benzer neden-sonuç ilişkileri taşıdığını belirtir: "İnsan topluluklarının biri işçileri diğeri aileleri kapsayan bu iki tip hareketi aynı mantığın ürünüdür ve her ne kadar zaman ve mekan açısından birbirilerinden çok ayrı olmalarının ötesinde, kıyaslanamayacak alan ve uzaklıklarla ilgili olsalar da kaynaklarını aynı toplumsal ve ekonomik nedenlerden alırlar" (2003: 25). Bu benzer ekonomik ve toplumsal nedenler benzer sonuçlar da doğurur. Yazarın Fransa'daki Cezayirli göçmenler için kullandığı çifte yokluk kavramı tam da yukarıda ifade edildiği gibi içinden gelinen köken toplum ve göç edilen ve içine dahil olunmaya çalışılan toplumdan elde edilebilecek tüm kaynaklardan ve ağlardan yoksunluğu ifade etmektedir (Sayad, 2003; Şen, Arlı & Şen, 2016: 78). Paralellik kurabileceğini düşündüğüm, göçe ilişkin bir diğer unsur ise içine girilen toplum/topluluk ile kendini "uyumlu hale getirme" ya da tersinden marjinalleşme meselesidir (Sayad, 2003: 29). Yukarıdaki alıntılar, özellikle de Asude Hanım'ın "adapt edeceksin" sözü bu açıdan oldukça çarpıcıdır. Bu aşamada, önceki alt başlıkta da belirtildiği gibi analizimize yeni bir değişken girer ki bu etnik köken meselesidir. Hane profilleri ile ilgili olan tablodan da görülebileceği üzere görüşülen kişileri büyük çoğunluğunu Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinden göç eden insanlar oluşturur. Komşuluk ilişkilerine dair ekonomik açıdan benzer durumlarda olsalar dahi Ordu ve Giresunlu iki görüşmecinin mahalleye dair daha pozitif vurgular yaptığı belirtilmişti. Yukarıdaki alıntılarda marjinalleşmenin sebebi olarak etnik köken dile getirilmemiştir. Görüşülen kişilerden kimisi bunu "İstanbul hayatı" olarak nedenselleştirmiş, kimisi "maddi durumunun kötü olması"na bağlamış kimisi de yaşadığı güvensizlikten kaynaklandığını söylemiştir. Bu açıklamalar doğrudur da. Aşağıda, görüşülen insanların söze döktükleri bu açıklamalara eşlik eden başka unsurlara ve etnik kökenleri itibariyle kendilerine nasıl bakıldığına dair düşüncelerini ifade eden alıntılara yer verilecektir:

> *Açıkçası komşuluk ilişkileri yok. Biz mesela geldiğimizde demişler ki bunların 20 çocuğu var, terörist bunlar vesaire. Bu mahallede böyle bir hava var. Yabancıları aralarına almazlar. Ama biz mesela memleketimiz için her şeyi yaparız.* (Salih, 34, g. 1995)

Görüşme yapmak için Taha Beyin kapısını çaldığımızda kendisi hastaneden yeni gelmişti. Yaklaşık 2 ay önce eşinde kötü huylu olabileceğinden endişelenilen bir tümör çıktığını ve bugün ameliyatla tümörü aldırdıklarını söylemişti:

> *Mesela biz burda açlıktan ölsek hani ne komşulardan ne başka bi yerden kimsenin ruhu duymaz. Gerçekten de duymaz yani. Ama biz şahsen yani biziz diye söylemiyorum biz gerçekten öyle değiliz. Mesela bi komşumuz ya da hani hiç tanımadığımız bi insan bile dara düştüğü zaman elimizden gelen her şeyi yaparız. Her konuda yani elimizden ne gelirse yapıyoruz. Ama mesela düşündüğün zaman hani bugün örnek verdim size eşim ameliyat oldu arayan soran olmadı ne oldu öldü mü kaldı mı?*
> [...]
> *Evet Kürt kökenli olduğumuz için. Bu işin Kürd'ü Türk'ü Laz'ı olmaz ki. Bu vatan işidir. Bu millet işidir. En basitinden komşuluk işidir. Tabi bıktırıyor. İnsan biraz hüzünleniyor ne bileyim kendine kızıyor acaba hata sende mi diye. Yani aslında bi hata da yok yani hatamız da yok. Hani ne hatamız olabilir ki. Ben bugün dışarı çıkıyorum... kendimi de eleştiriyorum.. selam vermiyorum artık. O da bana selam vermiyor.*
> [...]
> *Biraz bi de gördüler yani bizim öyle olmadığımızı. Ya işte 15 Temmuz'dan sonra biraz düzelmeye başladı.* (Taha, 34, g. 1994)

> *İnsanların aslında birbirine bakışlarından kaynaklanan bir şey. Kökenimizden dolayı. O bakış açısını değiştirdikten sonra hiçbir sıkıntı olmaz bence. Yargılamadan asmak gibi bir şey. Tanımadan etmeden...* (Abdurrahim, 40, g. 1996)

> *Biz kalabalıktık. Zaten bize kimse ev vermiyodu. Hem biz Siirtliydik. Siirtli dediğimiz zaman kimse vermiyodu. Hani ne bilim bazı hani kötü şeyler çıkıyo ya orda.* (Fatma, 44, g. 1996)

Yukarıda da alıntılarına yer verilen Kübra Hanım ve ailesi ise yalnızca 3 sene önce, Mardin'den yaşanan terör olayları sebebiyle ve eşiyle beraber olmak adına İstanbul'a göç etmiştir. Terör olayları ve milliyetçi reflekslerin sıcağı sıcağına yaşandığı bir dönemde mahalleye taşınmış olmasına rağmen Kübra Hanım'ın komşuları ile ilgili dile getirdiği deneyim yukarıdaki deneyimlerden farklıdır:

> *Komşular çok iyi. Allah hepsinden razı olsun. Çok iyiler çok duyarlılar. Bazen yemek getiren var. Yemin ediyorum. Memleketli falan değil. Herkes farklı yerden. Hepsi de çok iyi insanlar. Zaten insan iyi olduktan sonra. Bizim de kimseye bi zararımız yok. Mesela çocuklarına olmayan kıyafetleri falan verdiler. Şeyapmazlar.* (Kübra, 31, g. 2015)

Tüm bu alıntı ve bulgulardan yola çıkarak Yavuztürk Mahallesi'ndeki kentli yoksulluk deneyimini "bireysel tecrit edilmişlik" şeklinde isimlendiriyor ve literatürdeki diğer deneyim ve kavramsallaştırmalardan ayırmak gerektiğini düşünüyorum. Yavuztürk Mahallesi'ndeki yoksulluk deneyimi, ekonomik veya örgütlü dayanışmaya dayanan enformel ağların güçlü olduğu gecekondu deneyiminden (Güneş-Ayata, 1990; Duben, 2002; Erder, 1996; Erder, 2015; Keyder & Adaman, 2007), ekonomik faktörlerden ziyade siyasetin belirleyici olduğu ve etnik ve sınıfsal ayrıştırma/kapatmanın el ele yürüdüğü *getto* deneyiminden (Wacquant, 2015), "hem enformelleşmenin hem de prekarizasyonun[6] herhangi bir filtreye uğramadan yaşandığı" etnik olarak büyük ölçüde homojen gözüken kentsel "çöküntü alanı" deneyiminden (Alpman, 2016), "kırsal yoksulluk ve şehir yoksulluğunun özel bir bileşimi olarak görülebilecek", mevsimlik işçi göçlerinin sosyo-ekonomik mekanlarında yaşanan deneyimden (Şen, Arlı & Şen, 2016) -çeşitli açılardan benzerlik taşısa da- farklıdır. Alıntılarla ortaya koyulmaya çalışılan ve bireysel tecrit olmuşluk olarak isimlendirdiğim farklılığın temel unsurları şunlardır. İlk olarak, geçim gailesinin neden olduğu bireyler arasındaki zamansal ve mekansal uzaklık dayanışmanın olanaklarını büyük ölçüde çürütmektedir. Bu uzaklık karı-koca arasındaki ilişkiyi de kuvvetli bir biçimde etkiler. Geniş aile üyelerinin de ekonomik açıdan benzer durumda olması ekonomik bir ağın olanaklarını ortadan kaldırır. Üzerinde daha önce durmadığım bir diğer neden özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelen

[6] Aşırı esnek ve güvencesiz istihdam biçimi

kadınların evlilik ile beraber geldiği aile olan bağlarının zayıflamasıdır. Farklılığın ikinci unsuru, Yavuztürk Mahallesi ekonomik açıdan bir ölçüde homojen olmasına rağmen etnik ve kültürel olarak oldukça heterojendir; aynı zamanda içerisinde yaşayan insanların büyük çoğunluğu örgütlü dayanışma ağlarının yahut hemşehrilik bağlarının kurulabileceği gecekondulaşma deneyimini yaşamamıştır. Mahallenin heterojenliği ve hemşehri olmalarına rağmen sakinlerinin mekansal dağınıklığı Alpman'ın (2016) Beyoğlu – Tarlabaşı çalışmasında ve Şen ve Arlı'nın (2016) Süleymaniye Bekar Odaları çalışmasında görülen mekansal karaktere (sırasıyla etnik ve sınıfsal) Yavuztürk'te rastlamayı engellemektedir diye düşünmekteyim. Mahalledeki en yoksul kişilerle gerçekletirilen mülakatlarda ortaya çıkan, yoksulluk yükünün ekonomik ve duygusal olarak paylaşılamamakta olduğu ve büyük ölçüde bireysel olarak sırtlanmakta olduğudur. Karı-koca, aile ve komşular arasındaki mesafe arttığı ölçüde hem yükün bireyselliği artmakta hem de paylaşılamayan deneyimin bireyselliği "koca dünyada yalnız" hissetmeyi ve bezginlik duygularını körüklemektedir. Bunun en tipik örneğini Melahat Hanım'ın ifadelerinde bulabiliriz:

> *İstanbul'un zorlukları çok fazla. Ya kira özellikle hani eviniz yoksa İstanbul'da geçim gerçekten çok zor. Hele ki bi de nasıl diyeyim çok ailelerde çalışan eden çok olunca baba çalışınca bir şekilde.. ama mesela çok ben düşünüyorum İstanbul'da benim gibi daha Yavuztürk'te böyle kadınlar var mıdır, ne yaparlar onlar nasıl geçiniyorlar merak ediyorum... (ağlamaklı) bilmiyorum...* (Melahat, 24, g. 1996)

Bu aşamada yoksulluğun yol açtığı birtakım sorunlardan bahsedilecek ve bu sorunların yoksulluğun yeniden üretiminde oynadığı roller üzerinde durulacaktır.

5.6. İSTİKRARLI YOKSULLUK

> *Bura kömürlükti. Ev sahibi.. Bu iki (işaret ediyor) oda kömürlüktü. Belki bilirsin, fareler şurayı (işaret ediyor) delik yapmış bak.* (Zehra, 48, g. 1990)

Hanenin konumu ve fiziksel şartları bu araştırma açısından ve daha da önemlisi hane halkı açısından birkaç sebeple mühimdir. Fiziksel şartlar ve yoksulluğun (sağlıksız ve eksik beslenme gibi) diğer etmenleri bir araya geldiğinde evlerde rastlanan ortak bir deneyim hastalıktır ki buna dair alıntılar önceki başlıklarda da zikredilmiştir (bkz. Fatma Hanım, Melahat Hanım, Abdurrahim Bey, Işık Hanım). Özellikle rutubet, havasızlık ve güneşsizlikten kaynaklanan solunum problemleri ve astım gibi hastalıklar yaygındır. Hastalık temasının yoksulluk deneyimi açısından oldukça kapsamlı bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. İlk olarak, fiziksel şartlara bağlı hastalıklar ya da tedavi edilmeyen hastalıklar bu şartlarda herhangi bir değişiklik olmadığı için yaşam süresince baş edilmesi gereken ve devamlılık arz eden problemlere dönüşmektedirler. İkinci olarak, hastalıklarla baş etme, kimi durumlarda ciddi bir finansal yük haline gelmektedir. Her ne kadar bu insanların sağlık hizmetlerinden çoğunlukla ücretsiz olarak faydalanma imkânları bulunsa da bazı hastalıkların ve ilaçların kısmen kapsam dışında kaldığı vakalara rastlamak mümkündür; dahası hastaneye gitme sıklığına bağlı olarak ulaşım dahi önemli bir masraf haline gelir. Hastalığın maddî yükü yalnızca bununla da sınırlı değil. Üstesinden gelinemeyen hastalıklar insanların çalışma hayatına katılımını zorlaştırmakta kimi zaman iş bulmalarını imkânsız hale getirmektedir. Görüşülen insanların çoğunluğunun kalıcı ve düzenli bir işi olmaması sebebiyle, kronik hastalıklar bir yana gündelik/sıradan hastalıklar dahi günün kurtarılmasını, idare edilmesini ciddi manada zorlaştırmakta, basit hastalık veya kazalar ciddi problemlere dönüştürmektedir.

> *He, bende sinir sıkışması var, bi de bel fıtığı var bende. Onbeş dakka ayakta kaldım mı var ya yatalak oluyorum. Ya ilaç içerim ya da melhem sürerim de geçer ağrım. Ondan da değil de yani o da ben onu yapamıyorum. Bel fıtığı var ya ben de, onbeş dakka ayakta kaldım mı, hani yemek yaptım, yani bişi yaptım.. Yatalak oluyorum. Kızıma sorabilirsin, o bana kendisi melhem sürüyor. Bi de abi şey... Benim ilaçlarım çok ağar.* […] *Yok, yapamıyorum. Bu hasta olmamdan evvel milletin temizliğine de gidiyodum, apartman da siliyodum. Merdive.. merdivendir nedir onu da yapıyodum, şimdi yapamıyorum.* (Zehra, 48, g. 1990)

Eşim kalp hastası. Mesela bi yerde çalışıyo ya, bi başlıyo sonra hastalığı çıkıyo ya hemen işten çıkarıyolar. Sürekli bi işi yok yani.
[...]
Bende de sinir sıkışması, damar tıkanması var. Benim küçük oğlan hasta. Bi evde bi hastanedeyiz. Günler öyle geçiyo. Okula gidiyo, okuldan hastaneye gidiyo. (Merve, 38, g. 2002)

Eşim hep sigortalı işler arıyo. Sigortalı olmazsa sürekli benle oğlum hastanedeyiz yani. En çok da yani benle oğlum için. Oğlum iki yaşındaydı astımı çıktı. Doğuştan da kalbi delik. Sebebi rutubet. Ev rutubet pislik. Sebebi o. Ne bilim. Biz de lüks evlerde oturamıyoruz. Böyle bi evlerde oturuyoruz. Benim gücüm de yok ikinci katta bi evde oturayım. Ben çok aradım çocuğum için. (Fatma, 44, g. 1996)

Hastalığın diğer bir etkisi psikolojiktir. Evin ebeveynlerinin ya da çocukların hastalıkları ve aşılmasında yaşanan zorluklar hem kendileri için hem de çocuklar için demoralizasyon işlevi görmektedir. Fiziksel hastalık, çalışamamazlık ile umutsuzluk ve boşvermişlikle beraber yürüyor gibi gözükmektedir. Elimde yeterli veri ve tıbbi bilgi olmaması habebiyle yalnızca zikretmekle yetineceğim hastalıkla ilgili bir diğer mesele de çocuklarla ilgilidir. Ziyaret edilen birçok hanede çocuklarla ilgili (teşhisli) zekâ geriliği, dikkat bozukluğu gibi problemlerden bahsedilmiştir. Bu olgunun evlilik yoluyla ortaya çıkan kalıtsal birtakım problemlerden ve çocukların içinde büyüdükleri maddi-manevi yoksunluk ortamından ileri gelebileceği akılda tutulmalıdır. Çocukları bir kenara bırakacak olursak örneğin aynı zamanda klinik psikolojik hastalığı da bulunan Zehra Hanım'a hastalıklarının nasıl ortaya çıktığı sorulduğunda "bilmiyorum abi, üstüme gele gele…" cevabını vermiştir.

Yani böyle stres sıkıntıdan yani depresyon hapları içiyorum ben. Boyun fıtığı, migren falan var sinir stres de etkiliyor. Doktor geçen hafta yazdı. İçtiğim an sakinleyip uyuyorum yani. Uyuşturuyor. Sakinim evet rahatlatıyor ama hiçbişey yapamıyorum. Hani hep böyle yorgun halsiz hissediyorum. İnanın daha yeni toparladım buraları, bulaşıklarım duruyor. (Kübra, 31, g. 2015)

Neoliberal dönemde vatandaşların piyasanın etkilerine ve hayattaki risklere daha açık olduğu önceki bölümlerde belirtilmişti. Türkiye'de sağlık hizmetleri konusundaki ilerlemeler ve evrensel sağlık hizmeti hakkının devreye girişi neoliberal döneme denk gelmektedir. Görüşülen insanların birçoğu da sağlık hizmetlerinden oldukça memnundur ve bu hizmetler hayatları devam ettirilebilir kılmaktadır. Sağlık hizmetlerindeki eksiklikler ve devlet hastanelerinin kapasitesi gibi meseleler bu tezin konusu olmamakla beraber akılda tutulmalıdır ki sağlık hizmetleri bilindiği üzere önleyici ve tedavi edici hizmetler olarak ikiye ayrılır. Vatandaşlık hakları açısından tedavi edici sağlık hizmetleri noktasındaki gelişmelere rağmen bu araştırma bağlamında problem ettiğim mesele fiziksel şartlar ve yoksulluğa bağlı olarak ortaya çıkan hastalıkların yoksulluğu yeniden üretmesi ve sefaletten kurtulma yolunda kullanılabilecek stratejilerden yoksun bırakması meselesidir.

Literatür kısmında da detaylıca bahsedilen ve vatandaşlık haklarını ilgilendiren bir diğer mesele ise güvencesizliktir. Çoğunluğu sigortalı işlerde çalışamayan ve sendika üyeliği bulunmayan insanlar inşaatçılık gibi ağır işlerde yaşadıkları iş kazaları sonucunda sağlıklarını kaybetmekte, uzun süre işsiz kalabilmekte veya çalışamaz hale gelmektedirler. Araştırma kapsamında görüşülen kişilerde de bu duruma sıklıkla rastlanır. Nermin Hanım'ın eşi yaşadığı bir iş kazası sonucu bacaklarından sakatlanmış ve ağır iş yapamaz hale gelmiştir. Abdurrahim Bey uzun yıllar ağır işlerde çalışmanın getirdiği fiziki rahatsızlıklardan muzdariptir. Aysel Hanım'ın eşi ise 4 sene önce uydu-antencilik yaptığı bir dönemde elektriğe kapılmış ve vücudunun büyük bir bölümü yanmış, "tanınmaz hale" gelmiştir. Alt gelir gruplarının yaptığı bu tür riski yüksek işler büyük oranda iş güvenliğinden yoksun güvencesiz işlerdir ve bu tür olaylara ve anlatılara sık sık rastlanmaktadır.

Sahada yoksulluğun istikrarını bozabilecek tek mekanizma olarak devlet ve sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü yardım çalışmalarına rastlanır. Finansal İçerilme alt başlığında da belirtildiği gibi devletin ve sivil toplumun çoğu zaman beraber yürütmekte olduğu sosyal yardım çalışmaları kısa vadede yoksulluğun en ağır biçimlerinin ortadan kaldırılmasını sağlarken, istikrarlı olduğunda uzun vadede de hanenin ekonomik ve psikolojik genişlemesinin imkânlarını oluşturabilir. Bu faaliyetlerin tabii ki makro-ekonomik iyileştirmelerle el ele gitmesi gerektiğini bir kenara bırakıyorum. Bu noktada sahanın pratiği içerisinde ve görüşülen kişilerden elde edilen bilgilere dayanarak problematize edilen olgu yardım faaliyetlerinin özellikle son birkaç senede giderek daha düzensiz hale gelişidir.

Öncelikle, görüşme yapılan tüm haneler devletin ve yerel yönetimlerin çeşitli yardım faaliyetlerinden faydalanmaktadır. Belediye, Kaymakamlık ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde kurumsallaşmış yardımlar, fakirlik yardımı, çocuk yardımı, yetimlik/öksüzlük yardımlarıdır. Hanelere dağıtılan kartlara belli-belirsiz aralıklarla para yüklenir ve insanlar yardımları ihtiyaçları doğrultusunda kulanır. Sahada daha az etkin diğer aktörler Adalet ve Kalkınma Partisi Kadın Kolları ve bir sivil toplum kuruluşudur. Bu örgütlenmeler yahut bu kuruluşlardan tekil kişiler zaman zaman hanelere çeşitli ayni yardımda bulunurlar. Bu yardımlar düzensiz bile denemeyecek tekil yardım faaliyetleridir. Örneğin, seçim zamanı ziyaret edilen evlerin birtakım ihtiyaçları karşılanır, yahut Ramazan ve Kurban Bayramlarında erzak ve giyecek dağıtımı yapılır. Nitekim bunlar da devamlı faaliyetler değildir. Bu yardımlar her ne kadar haneye olan katkısı itibariyle gerçekten oldukça önemli ve işlevsel olsalar da istikrarsız oluşları ekonomik güvencesizliği ve "*yarından endişe etme*" psikolojisini ortadan kaldırmaz ve üstelik kurumsallaşmış düzenli bir hak haline gelmediğinden bazen "*minnet*" bazen de "*piyango*" hissine yol açmaktadır.

> *Destek yani işte sizin de geldiğiniz (İ...) derneğinden alıyoruz. Ama onlar da bu tarafı bırakmışlar. Anadolu yakasını bırakmışlar. Belediye kartı var orda 2-3 ayda bir yatıyorıyorlar bir şeyler. Onun dışında aldığımız bir şey yok. O yardım derneği işte güzel çocuğa bayramlık falan alıyordu.* (Kemal, 32, g. 2005)

> *Yok, iki ayda bir üç ayda bir destek kartına para yatırıyor. Onunla istediğim her yerden alışveriş imkânım var. İster fatura öde ister yiyecek al. Kaymakamlık nakit yardımı yapıyor. İki ayda bir, üç ayda bir, bazen altı aya çıkıyor. Onların artık yani onlara kalmış bir şey bizim şeyapamıyoruz.* [...] *Yok belirli bir şeyi falan yok yani. Yani mesela açıkçası ben bu Temmuz ayında mesela yatacağını bekliyordum zamanı geldi artık bekliyorum bekliyorum bi beklenti içinde oluyorsun, başka bir gelir olmayınca ister istemez bi gözün bekliyor yani gelecek de bir şeyimi karşılayayım diye ama o da gelmedi yani henüz daha bir şey yok.* (Melahat, 24, g. 1996)

O anlamda ne zaman olur, seçim olur o zaman gelir seni rahat bırakmaz. Seçimden sonra unutulur. (Taha, 34, g. 1994)

(İ...) derneği bi sene iki sene aslında bize yardım verdi. Çok iyidi. Çocuklara bayramlık, hem de hepsine, bayramlık alıyodu Ramazan Bayramında. Ara sıra kart veriyodu. Şeyde de okullara yakın Kurban Bayramı'nda da kırtasiyelik vermişti bi kere. Çantası falan. Sonra kestiler. Çok ısrar ettim benim durumum çok kötü olsa çok iyi olur diye. Bilmiyorum. 3-4 kere aradım kestikten sonra, bir şey çıkmadı.
[...]
Başka belediyeden alıyorum o da iki ayda bir destek kartları var. Büyükşehirden bi de. Büyükşehir de şöyle. Aralık'ta kesiyo en çok benim ihtiyacım olan zaman. Kışın eşim çalışamıyo, okul var. Kesiyolar Mart Nisan da tekrar. (Kübra, 31, g. 2015)

Aldığım destek. Üsküdar'dan alıyorum. İki ayda bir işte. 40 gün mü 45 gün mü. Bazen yatmıyor. Bu ay bekliyoruz işte gelmedi. Bazen bekliyosun gelmiyo. Gelirse işte. Büyükşehire başvurdum ama... (İ...) derneği vardı gelmiyo artık... Bi ara muhtara gittim ben. Veriyodu millete. Gittim işte çıkıştım. Kavga ettim geldim. (Asude, 28, g. 2008)

Neoliberal ekonomi politiğin düzenli sosyal yardımlara olan itirazını meşrulaştırma söylemlerinden biri, bu tür yardımların *free-rider* ismi verilen probleme yol açtığıdır: Sosyal yardım programları toplumun refahına herhangi bir katkıda bulunmayan ve bu yardımlarla geçinebilidiği sürece tembelleşen, iş bulmayan ve "bedavaya-geçinen" bir sosyal sınıf oluşturur. Bu iddia rastlanan birtakım istisnaların genele teşmil edilmesinden doğan ve pratik karşılığı olmayan bir iddiadır. Fakat, yardımlar siyasi amaçlar güdülerek, yahut kliyantalist ilişkiler gözetilerek dağıtıldığında uygulamadaki problemlerden kaynaklanan sonuçlar doğmakta ve hak etmeyen insanlar yardımlar alabilmektedirler. Düzensiz ve istikrarsız oluşları da sosyal yardımlardan elde edilebilecek olumlu sonuçları imkânsız kılmakta ve sosyal yardımla kişi arasında bağımlılık ilişkisi yaratmaktadır. Görüşülen insanlardan yalnızca

bir tanesi bu tür bir sıkıntıdan bahsetti. Kişinin haklarını korumak ve muhtemel zararlara yol açmamak adına yaşanılan olayın ayrıntısından bahsedilmeyecektir, fakat hak etmeyen kişilerin yardım aldığı mevzu bahis olmuştur.

5.7. "YOKSULLAR DA HAYAL KURAR"

Birkaç istisna olmakla beraber ziyaret edilen hanelerin birçoğunda baskın olan havanın çaresizlik ve umutsuzluk olduğunu belirtilmişti ve alıntılar kullanarak bu hava tasvir edilmeye çalışıldı. Bu havayı kıran ve geleceği dair beklentileri oluşturan en önemli unsur çocuklar ve eğitimleridir. Eğitim eşitsizliği hakkındaki birçok araştırma düşük sosyo-ekonomik köken, cinsiyet, etnik ve dini köken ile eğitimin terk edilmesi arasında pozitif bir korelasyon olduğunu belirtir (Çelik, 2014; Murdock, 1999). Nitekim şimdi anne-baba olan görüşülen insanlardan birçoğu ya aile bütçesine katkı yapması gerektiği için ya da kadın olduğu ve okumaya ihtiyacı olmadığı varsayılarak eğitim hayatları yarıda kesilmiştir. Eğitim ve meslek edinmenin geleceği şekillendirme ve sınıf atlamadaki muhtemel rolüne dair bir fikre görüşme yapılan kadın-erkek tüm kişilerde rastlanmıştır.

> *Ya şöyle söyleyeyim. Siirtteki hayat çocukluk hayatı. Hayallerim mesela ne olurdu bi bisiklet olurdu bi oyuncak olurdu ne bilim. Ama buraya gelince çocukluk bitti direkt yetişkin olduk, 9-10 yaşlarında yetişkin olduk. Eve ekmek götüreyim ne bileyim su götüreyim. Orda öyle değildi açıkçası ne biliyim bisikletim olsun, derslerim iyi olsun... Derslerim de iyiydi. Ben Siirt birincisi oldum orda, şeyde derslerde. Resimde de Güneydoğu birincisi oldum. İyi bi de resim yapardım. Hayalim vardı ressam olmak.. Olmadı. (araya çocuklar giriyor) Biz çamurdan oyuncak yapardık, bunlar oyuncak beğenmiyor (gülüyor)*. (Taha, 34, g. 1994)

> *Biz de hayal kuruyoruz. Mesela çocukluğumuz içimizde kaldı. Büyütemedik. Yani ne bileyim hayallerimiz kaldı okuyamadık. Çocuğumuzu kurtarabilsek en azından.* (Hakan, 28, g. 2001),

Görüşülen insanlar için endişelerin ve umutların kaynağında çoğu zaman çocuklarının yer aldığı görülür. Özellikle aile bütçesine katkı yapmak için okulu bırakan erkek görüşmeciler, bu durumu yaratan şartları çocukları için üretmekten endişe etmekte; hem eğitim hem de "*çocukluklarını yaşayabilmeleri*" için gereken maddi şartları sağlayabilme motivasyonu ile hareket etmektedirler. Bir başka endişe ise maddi imkânsızlıklar veya ekonomik ve etnik marjinalleşmenin getirdiği demoralizasyonun ve motivasyon kaybının çocukların okul yaşantılarına da yansıyacak olmasıdır. Dolayısıyla, alınamayan bir defter, yahut daha geniş bir biçimde ifade edecek olursak çocuklarının diğer arkadaşlarından herhangi bir biçimde "*geride kalmasına*" sebep olacak bir eksikliğin kendi geleceklerinden vazgeçmiş ebeveynler için büyük psikolojik kırılmalara yol açtığı gözlemlenmiştir.

> *Çocuk tabi. O ister. Ne diyeceksin. İstiyor da. Yoktan anlar mı. Kalemini silgisini alıyorsun, ne bilim şeyi defteri kitabı eksik kalıyor... Kitap veriyolar da işte çıkıyor bir şeyi.. kalem kutusu kalıyor. Buna da şükür. Anlıyo o da artık ama ben istemez miyim güzelinden boya, defter falan alayım. Benim kızım niye.. geride kalsın istemem. Dersleri iyi ama, çok memnunuz. Allahıma bin şükür.* (Kemal, 32, g. 2005)

> *Ya mesela hani şu sürülen bisikletler var ya. Biri herhalde almış kırılmış çöpün kenarına koymuşlardı. Bu da bizden ne zaman dışarı çıksak ağlıyordu bisiklet bisiklet bisiklet. Dedim götüreyim de belki yaparım, hem bu bisiklet şeyinden kurtulurum (gülüyor). Getirdim bi odun yaptım içine soktum vidalama falan yaptım. Ondan bahsdiyor bisikletim bisikletim diye (gülüyor).*
> (bisiklet geliyor, Taha Bey gösteriyor burasını yaptım ettim diye)
> *Mesela yazın bunlardan çok çıkar, mağazalardan falan. Çocuk da görür eve gelene kadar ağlar (gülüyor). Ben de bunu görünce, çöpün kenarına koymuşlardı şöyle bir baktım, aslında biraz da geçmiştim almaya utandım (gülüyor). Sonra dedim utanılacak bir şey yok zaten çocuğuna götüreceksin getirdim odunu falan soktum.* (Taha, 34, g. 1994)

Ziyaret edilen hanelerin neredeyse tamamında çocuklar yaş itibariyle küçük ve örgün eğitime kayıtlıydı. Yalnızca bir hanede 17 ve 19 yaşlarındaki iki çocuk liseyi yarıda kesmişler ve iş aramaya başlamışlar, fakat bulamamışlardı. Görüşülen anne ve babaların en büyük dileği çocuklarından en azından birinin iyi bir meslek edinip önce kendisini ve mümkün olursa ailesini kurtarmasıydı. Örneğin, 22 yaşında bir kız çocuğuna sahip Zehra Hanım, sağlık meslek yüksek okulundan mezun olup 1 hafta önce işe giren kızından övgüyle ve mutlulukla bahsediyordu. Okul birincisi kızıyla övünen ve "*inşallah hukuk okuyacağını*" ifade eden Gülsüm Hanım da aynı duyguları yaşamaktaydı.

> *Yok eşim maddi sıkıntıları kesinlikle şey yapmıyor. Ben de çok yapmıyorum aramız kötü değil yani. Çocuğun dersleri iyi gidiyor mesela dünyanın en mutlu insanı oluyosun (gülümsüyor). Bu çocuk daha zaten başlamadı. Şimdi bi tane bayan sağolsun herhalde belediyeden görevlendirmişler Kuran-ı Kerim öğretiyor. Mesela bu çocuk bazı şeyleri öğrenmiş, bana dün akşam geliyor böyle böyle diyor seviniyorsun mesela (gülüyor). Çocuğun hani başarılı olması için elimden geleni.. elimden geldiği kadar yapıyorum tabi.* (Salih, 34, g. 1995)

> *Tabi. Olmaz mı planlarım çocuğumla ilgili benim.. yani elimden pek bir şey gelmiyor eğitimiyle ilgili ne katkıda bulunurum şuan bilmiyorum tabi. Şuan sadece bir sübyan okuluna gönderiyorum ve hani ordaki verilen imkânlar hani okula gidiceği zaman ne yapıcam ne edicem he çok iyi olsun isterim okusun bir yerlere gelsin çok isterim. Çünkü gerçekten çocuğum çok zorluklarla bir yere gelecek gibi gözüküyor bu zamana kadar öyle geldi. Çocuğumun ben elini tutup da bir bayram bir kıyafet alamadım. Hep Allah razı olsun insanların aldıkları ettikleri. Hani ben çok isterim çocouğum ilerleyen zamanlarda bu zorlukları bilip de bir şeyler yapmasını çok isterim.* (Melahat, 24, g. 1996)

SONUÇ

Yoksulluk toplumsal hiyerarşinin en altında yer almak anlamıyla tarihsel ve ezeli bir sorundur. Fakat bu tanımdan yola çıkarak, yani yoksulluğu zamanın ve mekanın etkilerinin ötesinde tüm topluluklar için geçerli bir sorun olduğunu savunmak yanlış olacaktır. Yoksulluk deneyimi insanlık tarihinin geçirdiği ekonomik, kültürel ve siyasal değişimler ile beraber şekil değiştiren, *oyuncuları* ve aktörleri arasındaki ilişkilerin değiştiği bir *saha*da yeni formlar kazanan bir deneyimdir. Bu araştırmada İstanbul'un görünmeyen, herhangi bir çarpıcı veya özel karaktere sahip olmayan, sıradan bir mahallesi olan Yavuztürk Mahallesi'ndeki yoksulluk deneyimine bir miktar yakından bakmak amaçlanmıştır. Bu küçük, önemsiz mahallenin sıradanlığı, içinde yaşadığımız dünyanın, ekonomik ve toplumsal sistemin büyük meselelerine dair biz araştırmacılara ışık tutar. Dolayısıyla, bu araştırmada 2018 Türkiye'sinde, İstanbul Yavuztürk Mahallesi'ndeki yoksulluk deneyimi nasıl bir deneyimdir, alanın aktörleri bu deneyime dair ne düşünmektedirler, toplumsal bir sorun olarak ifade ettiğimiz yoksulluk Yavuztürk Mahallesi'nde nasıl yaşanmaktadır sorularına ve bu tasvir edilmeye çalışılan deneyimi yaratan sosyo-ekonomik ilişkiler, yapılar ve tarihsel dönüşümlerin ne olduğu sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

Günümüz ekonomik sistemini ve bu sistemin üretim, birikim ve istihdam modellerini tanımlayan kavram neoliberalizmdir. Her ne kadar gelişigüzel bir tanımlama olarak sık sık kullanıldığından anlamı itibariyle bir erozyona uğrasa da elimizdeki geçer kavram budur. Hem anlamdaki bu belirsizliğin üstesinden gelmek hem de neoliberal döneme karakterini veren üretim, birikim ve istihdam modellerindeki dönüşümü daha sarih bir biçimde ortaya koymak adına, neoliberal ekonomik model tarihsel ve teorik olarak karşısına (zıddı olarak değil) refah rejimi diye isimlendirilen ekonomik model konularak anlatılmaya çalışmıştır. Nitekim 1980'ler itibariyle başlayan refah rejimlerinden neoliberal ekonomiye dönüşüm 1990'lardan itibaren dünyada etkilerini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Genelgeçer küreselleşme anlatı ve tartışmalarına mesafeli durmakla beraber, bu olguyu ortaya çıkaran etkenlerin ve yarattığı etkilerin belirleyiciliğinin en kuvvetli olduğu alanın ekonomi olduğunu düşündüğümü söylemeliyim. Dolayısıyla refah devleti modelini, neoliberal ekonomiyi tanımlama ve tasvir etmede bir teorik tarihsel izlek olarak kullandım ve neoliberalizmin

yarattığı dönüşümleri incelemeye küresel ölçekten başlayarak Türkiye ölçeğine çekilmesi gerektiğini düşünülmüştür.

Yavuztürk Mahallesi'nde gerçekleştirilen saha çalışmasında elde edilen bulgular ve gözlemlerden süzülen veriler yoksulluk deneyiminde de küresel ekonomik dönüşümle paralel bir değişiklik olduğunu ortaya koymaktadır ki bu çalışmanın ana gündemlerinden biri de bu meseledir. Yavuztürk Mahallesi ve güncel İstanbul araştırmalarında başka mahallelerde rastlanan deneyim eski *mekansal kapama* ve enformel ağlara dayanan *geçimlik ekonomi* deneyiminden oldukça farklıdır. Bulgular kısmında tartıştığım, farklarını ortaya koyduğum ve ortaya çıkış sebeplerini analiz ettiğim bu yeni yoksulluk deneyimine bireysel tecrit edilmişlik adını verdim. Bu yeni yoksulluk biçiminde piyasanın yıkıcı etkileri, etnik köken ve cinsiyet rolleri ile ilişkili bir biçimde deneyimlenir ve yoksulluğun ve dayanışma mekanizmalarından yoksunluğun getirdiği yük büyük ölçüde bireylerin omuzlarındadır. Bireysellikten kasıt ne deneyimin bireyselliği ne de yaşanan deneyimin öznelliğidir. Aksine görüşülen insanların deneyimleri birer tipoloji olarak Yavuztürk Mahallesi sınırlarından daha geniş bir ölçekte temsil kaabiliyetine sahiptirler. Bireysel tecrit olunmuşluktan kasıt, literatür ve zihinlerdeki birçok klişenin aksine, akrabalık ve hemşehrilik gibi dayanışma ağlarından yoksun insanların, piyasanın perişan eden etkilerine karşı tek başlarına mücadele ediyor olmaları; yoksulluğun yükünü tek başlarına taşıyor olmalarıdır.

KAYNAKÇA

Abdih, Y. & Danninger, S. (2017) "What Explains the Decline of the U.S. Labor Share of Income? An Analysis of State and Industry Level Data" *IMF Working Paper* (izin: Nigel Chalk) IMF Western Hemisphere Department.

Abraham, K. G. (1990) "Restructring the Employement Relationship: the Growth of Market-Mediated Work Arrangements" *New Developments in the Labor Market: Toward a New Institutional Paradigm* (ed. K.G. Abraham) s: 85-119. MIT Press.

Akçay, Ü. (09.11.2015) "Güvencesizlik ve Finansal İçerilme" *Research Institute of Turkey* (31.06.2018) [http://riturkey.org/2015/11/guvencesizlik-ve-finansal-icerilme-umit-akcay/]

Arts, W., & Gelissen, J. (2002). Three World of Welfare Capitalism or More. *Journal of European Social Policy, 12*, s: 137-159.

Becker, H. S. (1998) *Tricks of the Trade: How to Think about Your Research While You're Doing It.* University of Chicago Press.

Birelma, A. (2007) *Three Cases of Worker Mobilization in Contemporary Turkey* (Yayınlanmamış Master Tezi) Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Institute for Modern Turkish History. İstanbul.

Birelma, A. (2015) "Türkiye'de Taeşron Çalışma" *Toplum ve Bilim* 133. s: 55-96.

BLS (Ocak, 2018) "Union Members Summary" *Bureu of Labour Statistics* (Haziran, 2018) https://www.bls.gov/news.release/union2.nr0.htm

Bora, A. (2002) "Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?: Yoksulluk, Kadınlar ve Hane" *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri.* İletişim Yayınları.

Boratav, K. (2009) *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007.* İmge Yayınları.

Bricker, J., Dettling, L. & diğer. (Eylül, 2017) "Changes in U.S. Family Finances from 2013 to 2016: Evidence from the Survey of Consumer Finances" *Federal Reserve Bulletin* 103(3). (Haziran, 2018) [https://www.federalreserve.gov/publications/files/scf17.pdf]

Briggs, A. (2006). "The Welfare State in Historical Perspective" *The Welfare State Reader* (C. Pierson, & F. G. Castles, ed.) (s: 16-29). Polity Press.

Buğra, A. & Keyder, Ç. (2007) "New Powerty and the Changing Welfare Regime of Turkey" *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP Raporu).* (13.06.2018) [http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/poverty/Newpovertyandthechangingwelfare.html]

Buğra, A. (19.09.2014) "Türkiye'de sosyal yardım uygulamaları: Vatandaşlık hakkı mı sadaka mı?" *Al Jazeera Türk Görüş*. (09.07.2018) [http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyede-sosyal-yardim-uygulamalari-vatandaslik-hakki-mi-sadaka-mi]

Coleman, D. (2006). "Population Ageing: An Unavoidable Problem" *The Welfare Reader* (C. Pierson, & F. G. Castles, ed.) (s: 298-308). Polity Press.

Cordova, E. (1986). "From Full-time Employment to Atypical Employment: a major shift in the evolution of labour relations?" *Int. Labour Review*. 125(6) s: 641-657.

Çelik, Ç. (2014) "Sosyal Sermaye, Ebeveyn Ağ Stratejileri ve Okul Başarısı" *Cogito* (76) Bourdieu Özel Sayısı. Yapı Kredi Yayınları.

Çolak, A. (2017) "Türkiye'de Kamu Kesiminin Taşeronlaşma Eğilimi" *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3(3) s: 1004-1017.

Crouch, C. (2011) *Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü.* Açılım Kitap.

Duben, A. (1982) "The Significance of Familt and Kinship in Urban Turkey" *Sex Roles, Family and Community in Turkey* (der. Ç. Kağıtçıbaşı). Indiana University Press.

Duben, A. (2002) *Kent, Aile, Tarih*. İletişim Yayınları.

Dünya Bankası, (14 April 2006) Turkey Labor Market Study, http://siteresources.worldbank.org/INTTURKEY/Resources/361616-1144320150009/Labor_Study.pdf [Haziran, 2018]

Erder, S. (1996) *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye.* İletişim Yayınları.

Erder, S. (2015) *İstanbul Bir Kervansaray (mı?): Göç Yazıları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism.* Princeton University Press.

Ferber, M., Waldfogel, J. (1998). "The Long-term Consequences of Nontraditional Employment" *Monthly Labor Review* 121 (5) s: 3-12.

Fligstein, N. (2002). "Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions" *Readings in Economic Sociology* (N. W. Biggart, ed.) (s: 197-218). Blackwell Publishers.

Geertz, C. (1983) *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. Basic Books.

Gordon, D. M. (1996). *Fat and Mean: The Cor- porate Squeeze of Working Americans and the Myth of Managerial 'Downsizing'*. Kessler Books Free Press.

Güneş-Ayata, A. (1990) "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik" *Toplum ve Bilim* 51-52, s: 89-102.

HAK-İŞ (2014) *Taşeron İşçisi Gerçeği Araştırması: Kimlik/ Tutum / Benklenti.* (Haziran, 2018) [http://www.hakis.org.tr/uploads/files/taseroniscisigercegi.pdf]

Hart, K. (2011) *Modernliği Dokumak: Bir Batı Anadolu Köyünde Hayat, Aşk, Emek*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Harvey, D. (1997) *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. Metis Yayınları.

Harvey, D. (2003) *Sosyal Adalet ve Şehir*. Metis Yayınları.

Harvey, D. (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.

Hay, C. (2006). "Globalization, Economic Change, and Welfare State: The 'Wexatious Inquisition of Taxation'?" *The Welfare State Reader* (C. Pierson, & F. G. Castles, ed.) (s: 200-222). Polity Press.

Hazans, M. (2011) "Informal Workers Across Europe: Evidence from 30 Countries" *IZA (the Institute for the Study of Labor) Discussion Paper* (No:5871).

Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. M. (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*. İletişim Yayınları.

Jaumotte, F. & Buitron, C. O. (2015) "Inequality and Labor Market Institutions" *IMF Staff Discussion Note* (izin: Olivier Blanchard). IMF Research Department.

Jawad, R. (2008). "Possibilities of Positive Social Action in the Middle East: A Re-Reading of the History of Policy in the Region." *Global Social Policy*, 8(2) s: 267-280.

Jawad, R., & Yakut-Çakar, B. (2010, Aralık). "Religion and Social Policy in the Middle-East: The (Re)constitution of an Old-New Partnership". *Social Policy &Administration*, 44(6), s: 658-672.

Kalleberg, A. L. (2000) "Nonstandart Employement Relations: Part-time, Temporary and Contract Work" *Annual Review of Sociology* (26) s: 341-365.

Kalleberg, A. L. (2009) "Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition" *American Sociology Review* 74 (Şubat) s: 1-22.

Karpat, K. (1976) *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*. Cambridge University Press.

Keyder, Ç. & Adaman, F. (2007) "Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosya Dışlanma" Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Vakfı Raporu. (01.06.2018) [http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf]

Korpi, W. (1978). *The Working Class in Welfare Capitalism: Work, Unions, and Politics in Sweden.* Routledge & Kegan Paul Books.

Korpi, W. (2006). "The Power Resources Model" *The Welfare State Reader* (C. Pierson, & F. G. Castles, ed.) (s: 76-87). Polity Press.

Korpi, W., & Palme, J. (2003). "New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regress in 18 Countries, 1975-1995" *American Political Science Review 97 (3)*, s: 425-446.

Leibfried, S., & Mau, S. (2008). "Introduction Welfare States: Construction, Deconstruction, Reconstruction" *Welfare States: Construction, Deconstruction, Reconstruction* (S. Leibfried, ed.), (s: xi-lxiv). Edward Elgar Publishing.

Lipson, L. (1973). *Politika Biliminin Temel Soruları.* (T. Karamustafaoğlu, çev.) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Mann, M. (1986). *The Sources of Social Power I.* Cambridge University Press.

Marshall, T. H. (2006). "Citizenship and Social Class" *The Welfare State Reader* (C. Pierson, & F. G. Castles, ed.) (s: 30-40). Polity Press.

Murdock, T. B. (Mart, 1999) "The Social Context of Risk: Status and Motivational Predictors of Alienation in Middle School" *Journal of Educational Psychology.* 91 (1). s: 62-75.

Nash, K. (2012). *Contemporary Political Sociology: Globalization, Politics, and Power.* Wiley-Blackwell.

Neuman, W. L. (2014) *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nitel Yaklaşımlar, Cilt: I*. (Ö. Sedef, çev.). Yayın Odası Yayınları.

Offe, C. (1985, Kış). New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research, 52*(4), s: 817-868.

Offe, C. (2006). "Some Contradictions of the Modern Welfare State" *The Welfare State Reader* (C. Pierson, & F. G. Castles, ed.) (s: 66-75). Polity Press.

Öngel, F. S. (Kış, 2014) "Türkiye'de Taşeronlaşmanın Boyutları" *DİSK-AR Dergisi* s: 39-51

Özbay, F. (2015) *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*. İletişim Yayınları.

Özdemir, S. (2007) *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti.* İstanbul Ticaret Odası .

Pamuk, Ş. (2014) *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pierson, C. (2007) *Beyond the Welfare State: The New Political Economy of Welfare.* Polity Press.

Pierson, P. (1996, Ocak). "The New Politics of Welfare State" *World Politics, 48*(2), s: 143-179.

Piketty, T. (2014) *Capital in Twenty-First Century*. (Çev. Arthur Goldhammer) Belknap Press of Harvard University Press.

Polivka, A. & Nardone, T. (1989) "On the Definition of 'Contingent Work'" *Monthly Labor Review* 112 (12) s :9-16.

Rosanvallon, P. (2000). *The New Social Question: Rethinking Welfare State.* (B. Harsav, çev.) Princeton University Press.

Sanyal, K. (2017) *Kapitalist Kalkınmayı Yeniden Düşünmek: İlkel Birikim, Yönetimsellik ve Postkolonyal Kapitalizm.* (A. Karatay, çev.) Metis Yayınları.

Sayad, A. (2003) "Çifte Yokluk: Göç Ederken Kurulan Hayallerden Göçmen Olmanın Acılarına" *Toplumbilim.* Göç Sosyolojisi Özel Sayısı, 17 s: 25-29.

Sharpf, F. (2006). "Negative Integration: States and the Loss of Boundary Control" *The Welfare Reader* (C. Pierson, & F. G. Castles, ed.) (s: 223-225). Polity Press.

Skocpol, T. (1995). *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States.* Harvard University Press.

Simmel, G. (1972). "The Poor", *On Individuality and Social Forms* (Donald N. Levine, ed. ve çev.) The University of Chicago Press.

Şenyapılı, T. (1978) *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*. ODTÜ Yayınları.

Şenyapılı, T. (2006) "Gecekondu Olgusuna Dönemsel Yaklaşımlar" *Değişen Mekan: Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003.* (der. A. Eraydın) Dost Yayınları.

Taylor-Gooby, P. (2004). *New Risks, New Welfare: The Transformation of the European Welfare State.* Oxford University Press.

Touraine, A. (1985, Kış). "An Introduction to the Study of Social Movements" *Social Research, 52*(4), 749-787.

Tregaskis, O., Brewster, C., Mayne, L., Hegewisch, A. (1998). "Flexible working in Europe: the Evidence and its Implications" *Eur. J. Work Org. Psychology.* 7(1) s: 61-78.

Treu, T. (1992). "Labour Flexibility in Europe" *International Labour Review*. 13 l(4-5) s: 497-512

Trigilia, C. (2002) *Economic Sociology: State, Market and Society in Modern Capitalism*. Blackwell Publishing.

Wacquant, L. (2015) *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Weber, M. (1978) *Economy and Society*: *An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press.